W E S T S T E L L I N G W E R F

EEN ECONOMISCH-SOCIOGRAFISCH ONDERZOEK

door

Het Economisch Technologisch Instituut voor Friesland

en

Het Landbouw-Economisch Instituut

October 1951

Het rapport is verkrijgbaar, zolang de voorraad strekt, bij het Landbouw-Economisch Instituut, Van Stolkweg 29, 's Gravenhage. Prijs f. 5,--.

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT BIBLIOTHEEK

2005/460

INHOUDSOPGAVE

		blz.
	WOORD VOORAF	
Hoofdstuk I	DE SOCIAAL-ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN WESTSTELLINGWERF	1
Hoofdstuk II	DE BEVOLKING VAN WESTSTELLINGWERF NAAR AANTAL EN SAMENSTELLING	4
Hoofdstuk III	DE LANDBOUW ALS BESTAANSBRON	8
	A. De productie-omstandigheden en de bedrijfsvoering in de landbouw	8
	§ 1. De cultuurtechnische toestand	8
	§ 2. Aantal bedrijven, ontginning en splitsing	12
	§ 3. De betekenis van het nevenberoep	16
	§ 4. Pacht en eigendom	18
	§ 5. De financiële positie van de bedrijven	21
	§ 6. De bedrijfsvoering in de landbouw	23
	B. De agrarische bevolking	31
	§ 7. De stand van de agrarische bevolking	31
	§ 8. Onderwijs en organisatie	40
	§ 9. Analyse van het arbeidsaanbod	43
	C. De arbeidsprestatie	49
	D. Samenvatting	57
Hoofdstuk IV	DE INDUSTRIE	66
Hoofdstuk V	DE VERZORGENDE BESTAANSBRONNEN	73
Hoofdstuk VI	DE WERKLOOSHEID	80
Hoofdstuk VII	SAMENVATTING EN RICHTLIJNEN	82
Bijlage I	INVENTARISATIE VAN NOG TE ONTGINNEN GRONDEN IN WESTSTELLINGWERF	90
Bijlage II	STANDAARDUREN	91
Bijlage III	DE VERHARDING VAN DE ZANDWEGEN IN WESTSTELLINGWERF	92
Bijlage IV	KAART EN STATEN	93

WOORD VOORAF

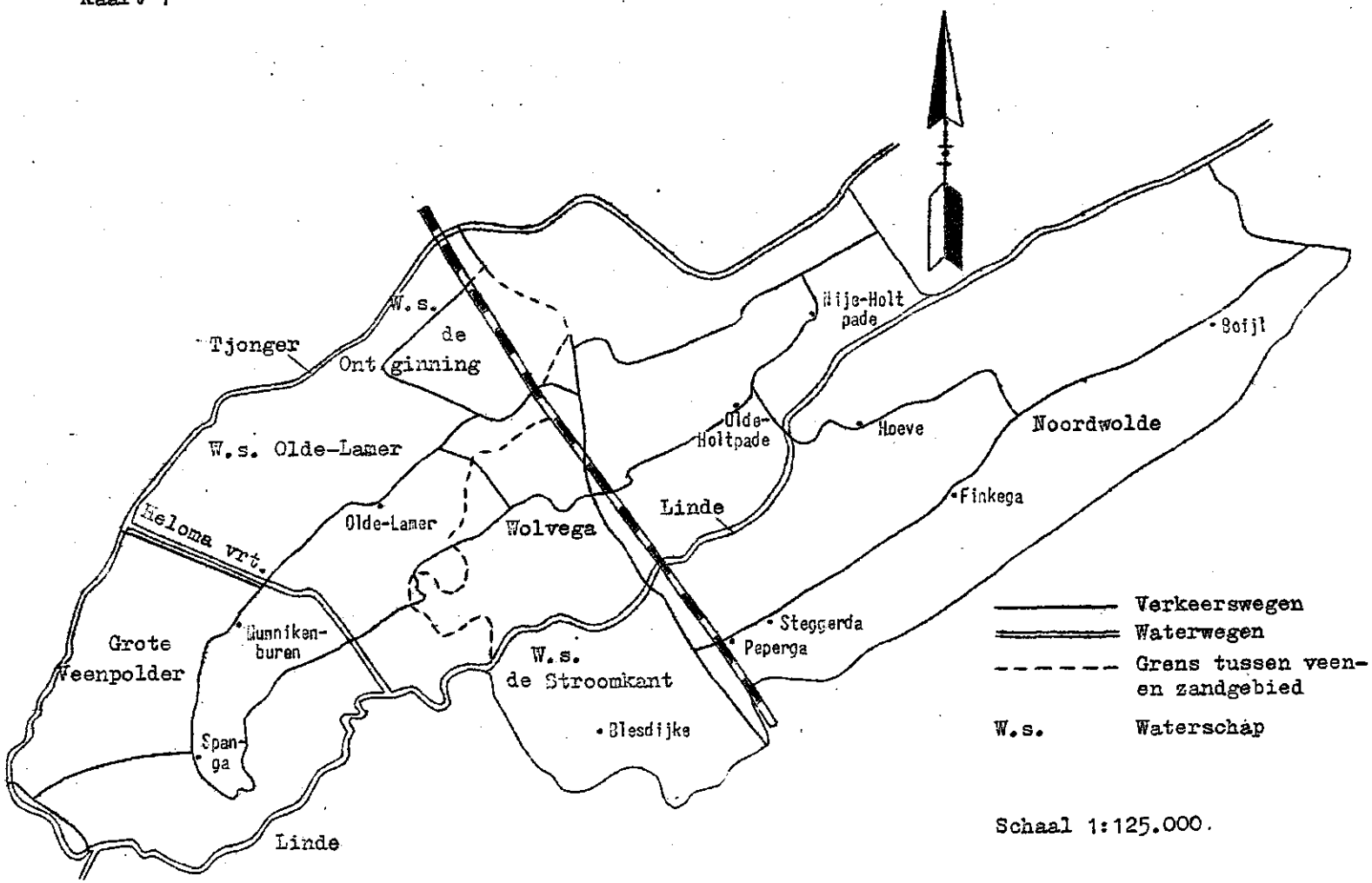
Het verzoek tot het instellen van een onderzoek werd gegeven door het gemeentebestuur van Weststellingwerf. Het gemeentebestuur stelde prijs op een welvaartsonderzoek voor de gehele gemeente, hetgeen mede als basis zou kunnen dienen voor een verantwoord sociaal en economisch beleid.

Het Westelijk deel van de gemeente - het veengebied - was reeds eerder betrokken bij een onderzoek, dat werd verricht naar het Randgebied van de Noord-Oostpolder. Het Oostelijk deel van Weststellingwerf - het zandgebied - viel buiten dit onderzoek, omdat het gezien zijn geografische ligging niet tot het eigenlijke Randgebied kon worden gerekend. Om deze reden wordt thans het onderzoek van de gehele gemeente in een afzonderlijk rapport uitgebracht.

Het onderzoek heeft plaats gevonden in nauwe samenwerking tussen het Economisch Technologisch Instituut voor Friesland en het Landbouw-Economisch Instituut, terwijl de Rijkscultuurconsulent voor Friesland, Ir K. de Haan, de toestand op cultuurtechnisch gebied heeft onderzocht. Het onderzoek van het E.T.I.F. heeft zich vooral gericht op de sociaal-economische ontwikkeling, de demografische aantalsverschijnselen en de niet-agrarische bestaansbronnen. Het L.E.I. heeft in het bijzonder de landbouw als bestaansbron onderzocht, waarvoor in samenwerking met de Provinciale Voedselcommissaris voor Friesland en de plaatselijke bureauhouder te Wolvega alle grondgebruikers met een grondgebruik boven 1 ha zijn geënquêteerd.

GEMEENTE WESTSTELLINGWERF

Kaart 1

HOOFDSTUK I

DE SOCIAAL ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN WESTSTELLINGWERF

1. De veenderij.

In de 18e en 19e eeuw werd het beeld van het economische leven in Weststellingwerf voor een groot deel beheerst door de veenderij. Vooral in het westelijke deel van de gemeente werd omstreeks 1750 de veenderij op grote schaal aangepakt, speciaal door verveners uit de kop van Overijsel. Deze verveners vergroeven uitgestrekte landerijen en deden op deze wijze overal grotere en kleinere veenplassen (zgn. petgaten) ontstaan. Door deze nieuwe vorm van werkgelegenheid nam ook het bevolkingsaantal van de gemeente snel toe. Omstreeks 1800 bedroeg dit nog plm. 5.000, terwijl in 1850 de gemeente al bijna 10.000 zielen telde. In 1847 kwam voor het westelijk deel der gemeente de "Grote Veenpolder van Weststellingwerf" tot stand, welks bestuur tot taak kreeg de gronden in dit gebied te bepolderen, te vervenen en weer droog te maken. De veenderij nam toen nog veel grotere omvang aan; in 1841 was 500 ha verveend, in 1884 was dit gestegen tot 1720 ha, in 1926 tot plm. 2000 ha. Uit deze gegevens blijkt, dat na 1884 niet zo veel meer verveend is; het hoogtepunt van de veenderij valt vooral in de periode 1870-1880. Hoewel de veenderij ook na 1880 nog vele jaren een aantal mensen werk heeft verschaft, kromp de werkgelegenheid in deze bedrijfstak geleidelijk meer en meer in. De steenkool verdrong de turf als brandstof.

2. De landbouw.

De ontwikkeling van de landbouw werd in Weststellingwerf in hoge mate beheerst door de veenexploitatie en de daaropvolgende inpoldering en ontginning van de afgegraven veengronden. In het oostelijk deel van de gemeente kon de landbouw zich echter meer ontwikkelen door de ontginning van aanwezige woeste gronden in de vorm van heidevelden. Op deze ontginningsgronden vestigden zich vooral vroegere veenarbeiders, die door noeste arbeid er in slaagden zich op te werken tot kleine, zelfstandige boeren. Zo steeg het aantal landbouwbedrijven van 1573 in 1910 tot 1866 in 1949, dus met ruim 300. Door een evenredige vermeerdering van de oppervlakte cultuurgrond is de gemiddelde bedrijfsgrootte in deze periode nagenoeg onveranderd gebleven. Onderstaande staat geeft van deze ontwikkeling een beeld:

Tabel 1

DE ONTWIKKELING VAN DE LANDBOUW IN WEESTSTELLINGWERF

Jaar	Aantal bedrijven	Oppervl. cultuurgrond in ha	Melkkoeien		Aantal varkens	Aantal leghennen	Bouwland		
			Absoluut aantal	per 100 ha cultuurgr.			In % v/d totale oppervl. cult.gr.	% granen v/d tot. oppervl. bouwland	% aardappelen v/d tot.opp. bouwland
1910	1573	15.757	8.660	74,1	9.490	19.520	7,4	56,4	43,6
1921	1762	16.375	10.000	75,7	11.850	20.090	11,3	54,4	40,6
1930	1864	17.396	12.770	86,4	13.430	47.230	5,1	64,8	25,9
1939	-	17.761	18.740	105,5	8.200	38.370	6,3	74,0	21,0
1946	-	18.480	16.020	86,7	5.920	9.250	12,1	73,1	18,6
1949	1866	18.983	16.840	88,7	7.380	32.810	6,6	60,4	29,5

Het totale aantal melkkoeien is sinds 1910 nagenoeg verdubbeld; de melkveestapel heeft in 1949 de omvang van 1939 echter nog niet bereikt. De varkensmesterij is in het verleden zeer variabel geweest: na een hausse in de aan 1930 voorafgaande jaren volgt een sterke inkrimping van de varkensstapel door de crisis en de oorlogsomstandigheden. In 1949 had de varkensstapel het peil van 1939 nog niet bereikt. De kippenstapel vertoont in grote lijnen hetzelfde beeld als de varkensstapel. Hierbij zij aangetekend, dat de kippen vnl. in het zandgebied van de gemeente voorkomen.

Beziet men de verhouding bouwland-grasland, dan blijkt deze in de afgelopen veertig jaren niet aan grote veranderingen onderhevig te zijn geweest; met uitzondering van de jaren 1921 en 1946, welke onmiddellijk op de beide wereldoorlogen volgen (scheurplicht) schommelt de oppervlakte bouwland in % van de totale oppervlakte cultuurgrond tussen de 5 en 7%. Het bouwland treft men bijna uitsluitend aan in het zandgebied van de gemeente. Het bouwland wordt vrijwel geheel gebruikt voor de teelt van granen en aardappelen. Tot omstreeks 1946 is er een toeneming van de oppervlakte granen ten koste van de aardappelcultuur; in de laatste jaren breidt de aardappelteelt zich weer enigszins uit.

3. De rietvlechtnijverheid te Noordwolde.

Door de vergraving van enkele hoogveenvelden langs de grens met Drente was in de 19e eeuw een vrij omvangrijke arbeidersbevolking in de plaats Noordwolde komen wonen. Na afloop van deze verveningen ontstond hier evenwel een groot arbeidsoverschot. Omstreeks 1870 wist een dorpspredikant - Ds. Edema van der Tuuk - hier een Duitse stoelenmaker naar toe te halen, die een aantal Noordwolders tot stoelenmakers opleidde. Uit dit experiment ontstond na enkele jaren een bloeiende stoelenmakerij, welke rond 1900 al aan plm. 250 mensen werkgelegenheid verschafte. Door de stichting van een Rijksrietvlechtschool in 1908 en het in gebruik nemen van nieuwe grondstoffen (rotan en pitriet) bleef deze nijverheid zich gunstig ontwikkelen, ofschoon door diverse exportbelemmeringen na 1920 menig moeilijk jaar werd doorgemaakt.

4. Het streekcentrum Wolvega.

Wolvega heeft haar betekenis als streekcentrum vooral te danken aan het feit, dat de plaats ligt op het kruispunt van de grote verkeersweg Leeuwarden-Meppel en de locale verkeersweg, welke vanouds de dorpen op de zandrug tussen de riviertjes Linde en Tjonger verbindt. Deze ontwikkeling van Wolvega werd ten zeerste gestimuleerd door de aanleg van de spoorweg Leeuwarden-Meppel omstreeks 1870. Vooral de verzorging van het agrarische bedrijfsleven in het omliggende gebied werd één der belangrijkste functies van dit streekcentrum. In dit verband dient in de eerste plaats de varkensmarkt te worden genoemd. Ook de industrie, welke er geleidelijk tot ontwikkeling kwam, is in velerlei opzicht nauw met de landbouw verbonden, als 2 zuivelfabrieken, 2 exportslachterijen, 1 grasdrogerij en enkele veevoederbedrijven. In 1950 werden nog een groot opslagbedrijf voor zuivelproducten (een bedrijf van de Frico; de coöperatieve afzetcoöperatie van het merendeel der Friese Coöperatieve zuivelfabrieken) en een vleeswarenfabriek in Wolvega gesticht.

5. De beroepsstructuur.

Tabel 2 geeft een overzicht van de verschuivingen, welke zich na 1900 in de beroepsstructuur van de gemeente voltrokken.

Tabel 2

DE UITKOMSTEN VAN DE BEROEPSTELLINGEN VAN 1899, 1930 EN 1947

Bedrijfsklasse	Mannelijke beroepspersonen					
	1899	1930	1947	1899	1930	1947
	Absolute aantallen[1]			In procenten		
Bouwnijverheid	212	447	452	4,5	7,7	7,0
Bewerking van hout, riet enz.	294	294	447	6,2	5,1	7,0
Voedings- en genotmiddelen	221	534	531	4,5	9,2	8,3
Veenderij	143	70	57	3,0	1,2	0,9
Overige ambacht en nijverheid	216	280	436	4,5	4,8	6,8
Totaal ambacht en nijverheid	1086	1625	1923	22,9	28,0	29,9
Landbouw	2979	3248	3280	62,8	55,9	51,0
Visserij	51	28	13	1,1	0,5	0,2
Handel	262	447	506	5,5	7,7	7,9
Verkeer	228	236	233	4,8	4,1	3,6
Overige beroepen	143	226	472	3,0	3,9	7,3
Totaal	4749	5810	6427	100,0	100,0	100,0

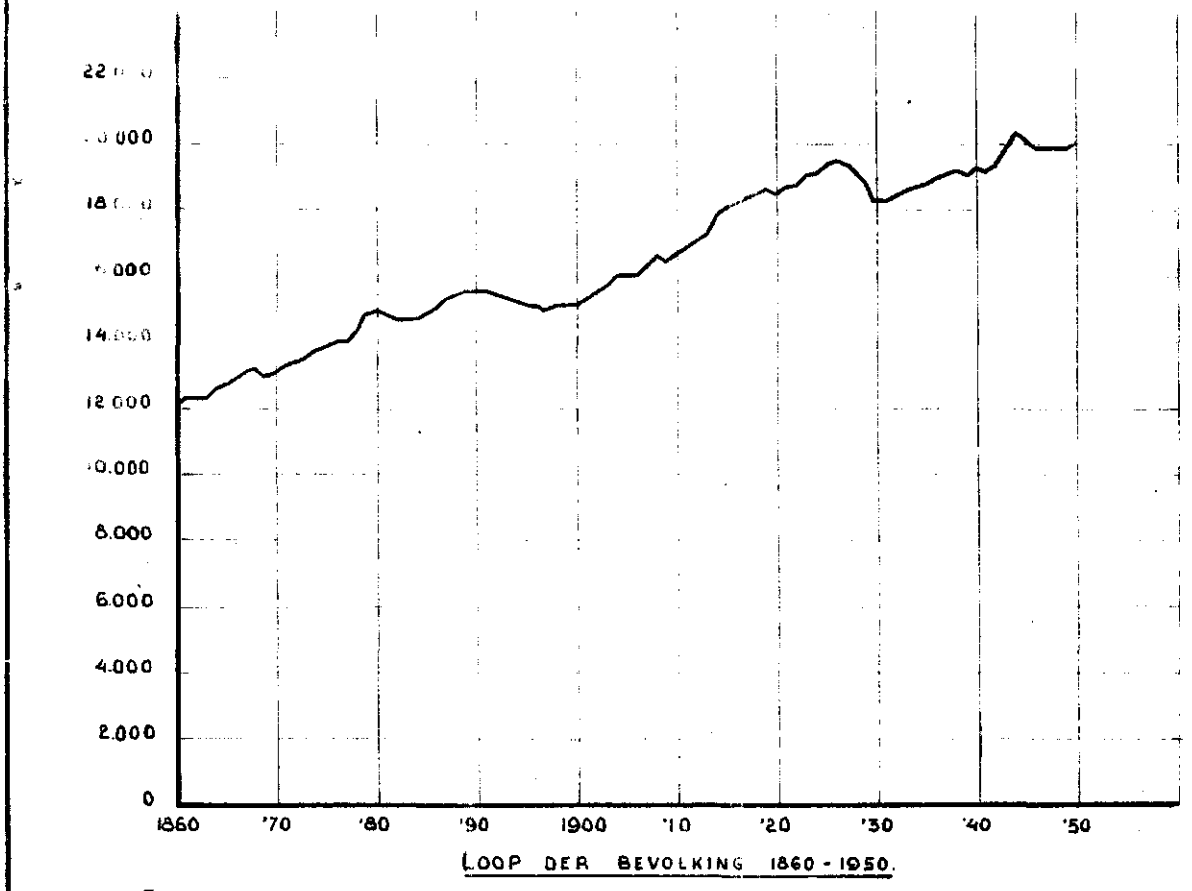
De mannelijke beroepsbevolking is gedurende de eerste helft van deze eeuw toegenomen met 1700 mannen. Hiervan vonden er nog 300 een bestaansmogelijkheid in de landbouw. Het grootste deel van deze aanwas vond echter emplooi in een bedrijf van ambacht of nijverheid, nl. plm. 850 man. Van deze tak van bedrijf noemen wij in het bijzonder de bouwvakken (240 man), de voedings- en genotmiddelenindustrie (de zuivelindustrie behoort hiertoe; in totaal nam deze bedrijfsgroep 300 mannen op) en de houtverwerkende industrie (hiertoe behoort o.a. de rietvlechtnijverheid; de werkgelegenheid in deze bedrijfsgroep steeg met 120 man). De toeneming van de werkgelegenheid in de groep overige beroepen kwam voornamelijk voor rekening van het bank- en verzekeringswezen, de politie, overheidsdiensten, e.d.

De belangrijkste bestaansbron is nog steeds de landbouw; ruim de helft van de mannelijke beroepsbevolking vindt een bestaan in deze bedrijfstak. Ongeveer 30% van de mannelijke beroepsbevolking werkt in ambacht en nijverheid. Deze groep is echter zeer gedifferentieerd. In de industrie in engere zin 1) waren in 1947 plm. 550 mannen werkzaam, d.i. dus 8½% van de totale mannelijke beroepsbevolking.

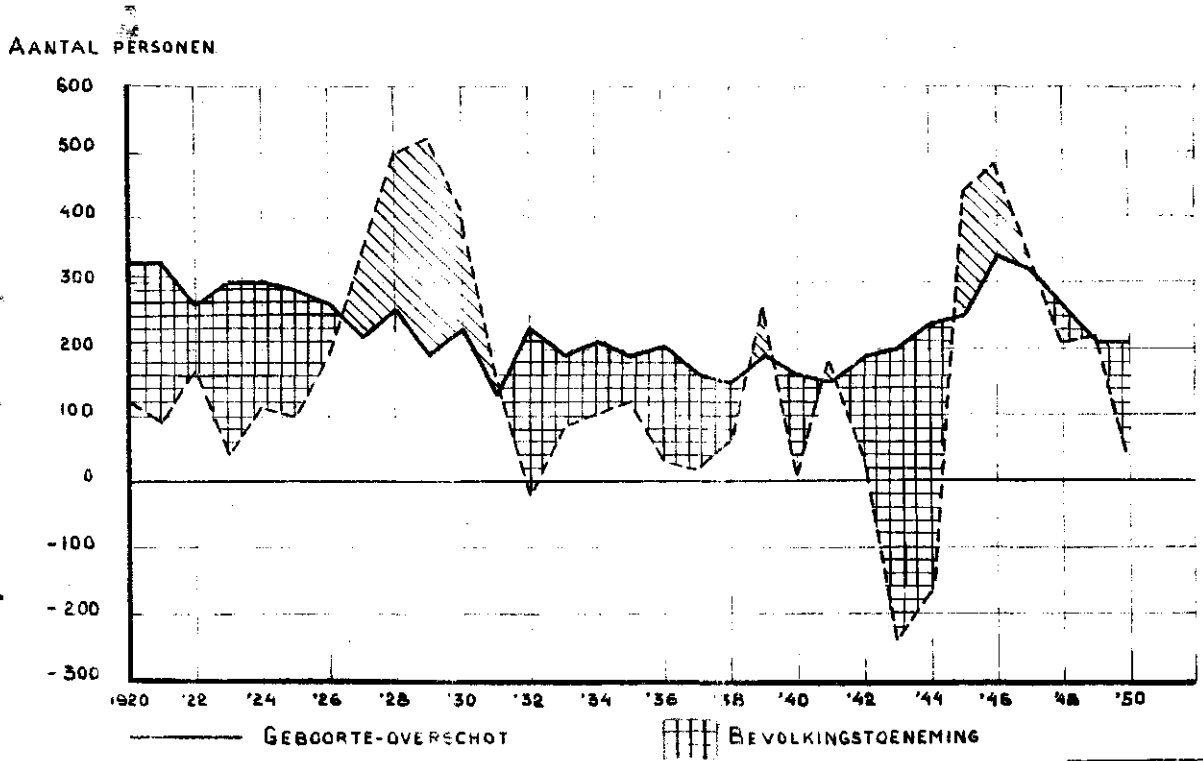
-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

1) D.w.z. in de industriële bedrijven met 10 man of meer personeel.

GEMEENTE WESTSTELLINGWERF

LOOP DER BEVOLKING 1860 - 1950.

GRAFIEK No. 1

DATUM 25.4.'51. TEK No 40.36. BIJL. No P.

ECONOMISCH TECHNOLOGISCH INSTITUUT FRIESLAND

HOOFDSTUK II

DE BEVOLKING VAN WESTSTELLINGWERF NAAR AANTAL EN SAMENSTELLING

1. De bevolkingsgroei

De bevolkingsgroei van Weststellingwerf is de laatste 70 jaar allerminst regelmatig geweest. Perioden van een regelmatige bevolkingstoeneming werden meerdere malen abrupt afgelost door perioden van achteruitgang. Het is van belang vast te stellen, welke factoren deze onregelmatige ontwikkeling hebben veroorzaakt. In dit verband hebben wij de volgende indeling in tijdvakken gemaakt (men zie ook grafiek 1):

1860 - 1880 Regelmatige bevolkingsgroei; de werkgelegenheid in de veenderij breidt zich regelmatig uit.

1880 - 1900 Het inwonertal schommelt rond 15.000; de werkgelegenheid in de veenderij begint af te brokkelen; bovendien heerst er een ernstige crisis in de landbouw.

1900 - 1925 Snelle en regelmatige bevolkingsgroei; ontginningen en zuivelindustrie stimuleren de opkomst van het kleine landbouwbedrijf.

1925 - 1930 Snelle daling van het inwonertal; de bedrijfsuitkomsten in de landbouw zijn minder gunstig; een deel van de bevolking van het platteland vloeit af naar de steden, waar de industrie een tijd van hoogconjunctuur beleeft.

1930 - 1940 Het bevolkingscijfer stijgt weer regelmatig; er heerst een algemene crisis, waardoor de bevolkingsaanwas op het platteland niet kan wegtrekken en er zich hier een structureel arbeidsoverschot vormt.

1940 - 1945 Het inwonertal neemt weer snel toe; dit is echter vooral een gevolg van oorlogsomstandigheden.

1945 - 1950 Het bevolkingscijfer beweegt zich op een vrij stabiel niveau; het arbeidsoverschot, dat zich hier na 1930 gevormd heeft, verdwijnt geleidelijk weer door emigratie èn door grotere werkgelegenheid binnen de gemeente.

De afgelopen 30 jaar (nl. over de periode 1920 - 1950) is de bevolking van Weststellingwerf met 9% gegroeid. Over dezelfde periode steeg het inwonertal van Friesland met 21% en dat van Nederland met bijna 50%. Deze relatief zeer geringe groei van Weststellingwerf is een gevolg van de grote emigratie (ruim 75% van de natuurlijke bevolkingsaanwas verdween naar andere gebieden) of m.a.w. van een geringe toeneming van de werkgelegenheid binnen de gemeente.

Tabel 1

DE BEVOLKINGSGROEI VAN WESTSTELLINGWERF

Jaar	Weststellingwerf		Friesland	Nederland
	Aantal zielen	Indexcijfer	Indexcijfer	
1920	18.450	100,0	100,0	100,0
1930	18.291	99,1	104,4	115,6
1940	19.278	104,5	111,7	130,0
1950	20.106	109,0	120,9	148,7

2. Geboorte en sterfte

In vergelijking met de geboortecijfers van Nederland zijn die van Weststellingwerf laag. Ook de stijging van de geboortecijfers, welke na 1940 in geheel Nederland viel waar te nemen, is hier veel minder geprononceerd geweest. De geboortecijfers van Weststellingwerf stegen van 18,6‰ in 1935/'39 tot 22,9‰ in 1946/'49; de Nederlandse geboortecijfers daarentegen van 20,3‰ op 26,7‰.

Tabel 2

GEBOORTE- EN STERFTECIJFERS VAN WEESTSTELLINGWERF EN NEDERLAND

Omschrijving	Weststellingwerf		Nederland
	Jaargemiddelde	p/1000 inwoners	(p/1000 inw.)
Geboorten 1935 t/m 1939	354	18,6	20,3
" 1946 t/m 1949	457	22,9	26,7
Sterfte 1935 t/m 1939	177	9,3	8,7
" 1946 t/m 1949	174	8,7	8,0

Nu kan de hoogte van het geboortecijfer worden beïnvloed door de leeftijdsopbouw der bevolking. Een zuiverder beeld van de verhoudingen verkrijgt men door de geboorten uit te drukken in het aantal vrouwen van 21 t/m 39 jaar. Voor Weststellingwerf bedroeg het aantal geboorten over de jaren 1946 t/m 1949 gemiddeld 17,6% van het aantal vrouwen in deze leeftijdsgroep, voor Nederland 18,7%. Ook uit deze cijfers kan de conclusie worden getrokken, dat de geboortecijfers van Weststellingwerf in verhouding laag zijn.

De sterftecijfers van Weststellingwerf zijn iets hoger dan die van Nederland. Voor een groot deel is dit verschijnsel toe te schrijven aan het feit, dat Weststellingwerf gemiddeld een iets oudere bevolking telt.

De zuigelingensterfte in Weststellingwerf wijkt weinig af van die in Nederland. De zuivelingensterfte (d.i. de sterfte van kinderen beneden 1 jaar) uitgedrukt in percenten van het aantal levend geborenen bedroeg in:

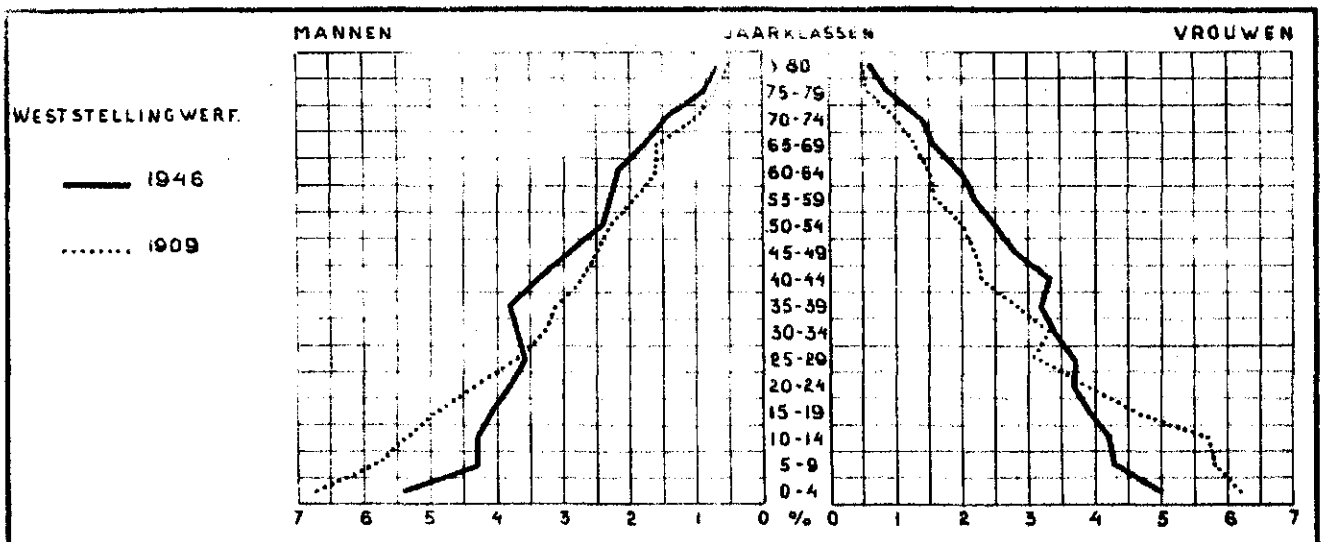
Periode	Weststellingwerf	Friesland
1936 - 1940	3,5	3,7
1946 - 1949	3,7	3,2

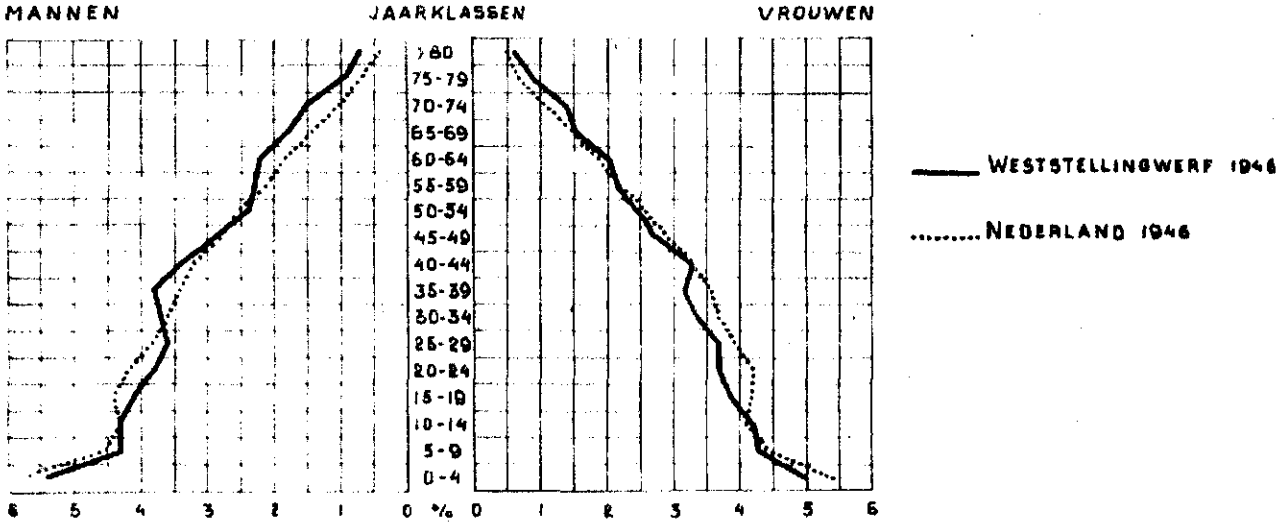
3. De migratie

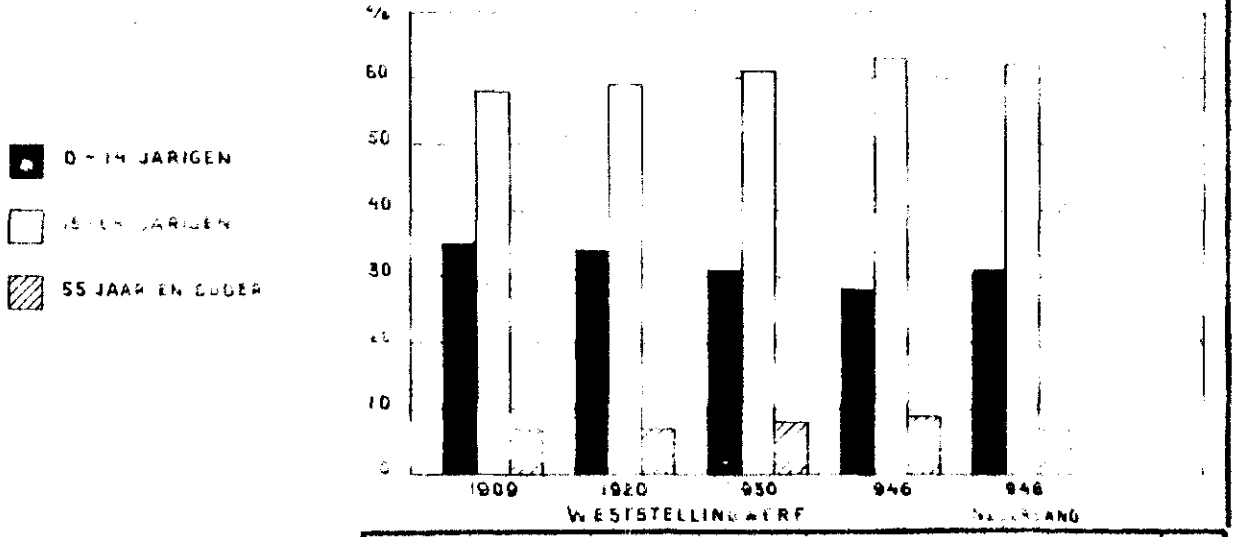
De afgelopen 30 jaar overtrof het vertrek uit Weststellingwerf bijna voortdurend de vestiging in deze gemeente. Alleen in de oorlogsjaren 1943 en 1944 vond er een omvangrijke instroming van immigranten plaats. In de perioden 1927-1930 en 1945-1949 is de emigratie uit Weststellingwerf buitengewoon groot geweest.

Tabel 3 geeft een beeld van de richting van deze emigratie met betrekking tot een drietal tijdvakken. Het blijkt, dat voor het merendeel der gebieden het vertrek de vestiging overtreft. Alleen de gemeenten Diever en Vledder maken een uitzondering; vanuit deze gemeenten kan een regelmatige trek naar Weststellingwerf worden waargenomen. In de jaren 1933-1936 was er trouwens ook uit andere gebieden een trek naar Weststellingwerf (terugkeer van emigranten?), in het bijzonder uit de Kop van Overijsel en het buitenland.

Opvallend is de vrij belangrijke emigratie naar Overijsel en Gelderland, in het bijzonder in de jaren voor 1940. Daarnaast is de trek naar het Westen van het land vrij groot, hoewel deze zich in de eerste plaats niet naar de grote steden richt. Voor een nadere bestudering van dit aspect van de emigratie spreekt de tabel uiteraard voor zichzelf.

OMSCHRIJVING
GEMEENTE WEESTSTELLINGWERF

DE VERDELING DER BEVOLKING NAAR LEEFTIJDS-GROEPEN

LARING

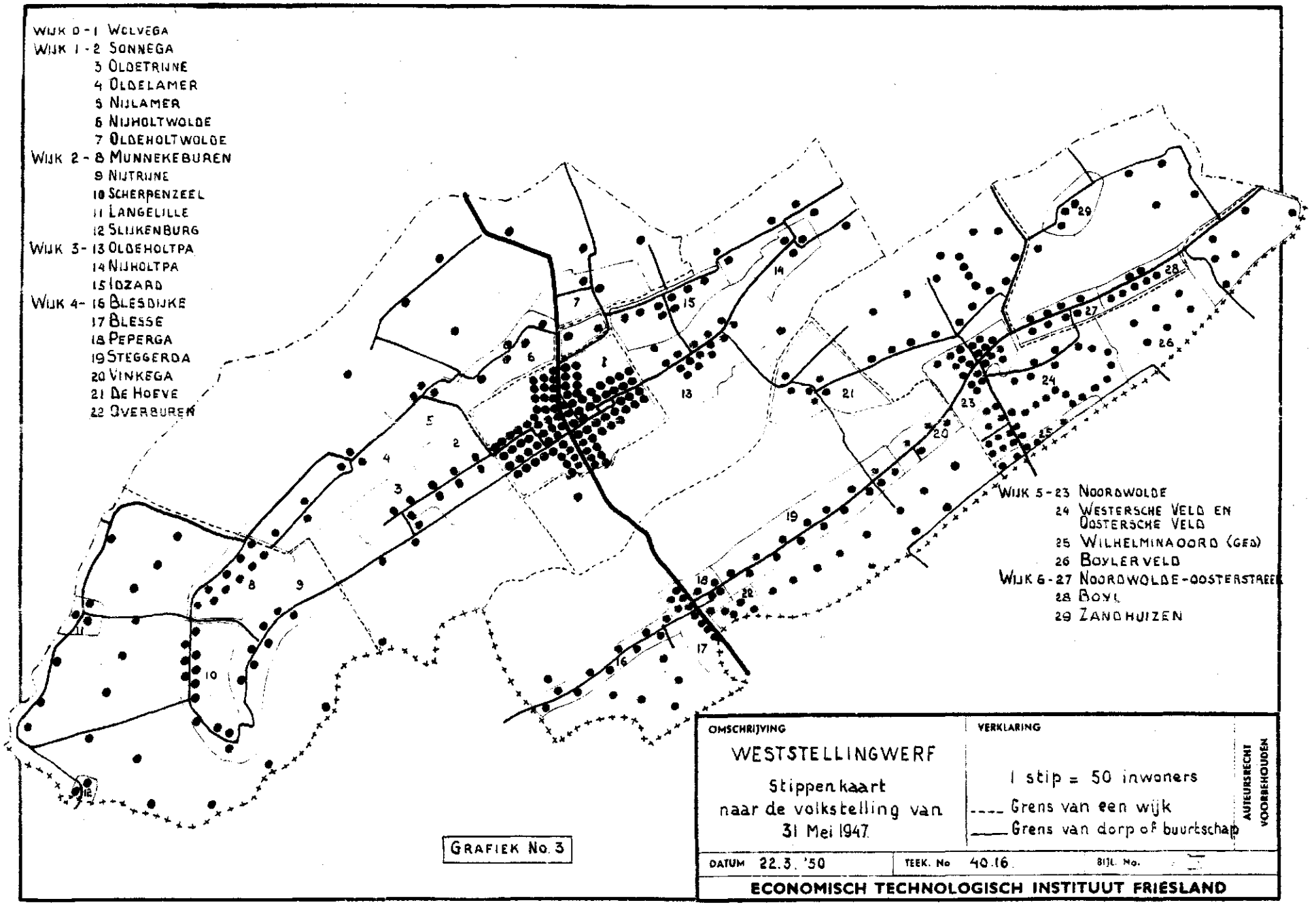
IN PERCENTEN VAN DE TOTALE BEVOLKING

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

GRAFIEK No. 2

DATUM 27.4.'51 TEKEN No. 40 37 BIJL. No. P.

ECONOMISCH TECHNOLOGISCH INSTITUUT FRIESLAND

WIJK 0 - 1 WOLVEGA
WIJK 1 - 2 SONNEGA
3 OLDETRIJNE
4 OLDELAMER
5 NIJLAMER
6 NIJHOLTWOLDE
7 OLDEHOLTWOLDE
WIJK 2 - 8 MUNNEKEBUREN
9 NIJTRIJNE
10 SCHERPENZEEL
11 LANGELILLE
12 SLIJKENBURG
WIJK 3 - 13 OLDEHOLTPA
14 NIJHOLTPA
15 IDZARD
WIJK 4 - 16 BLESDIJKE
17 BLESSE
18 PEPERGA
19 STEGGERDA
20 VINKEGA
21 DE HOEVE
22 OVERBUREN
WIJK 5 - 23 NOORDWOLDE
24 WESTERSCHE VELD EN OOSTERSCHE VELD
25 WILHELMINAOORD (GED)
26 BOYLERVELD
WIJK 6 - 27 NOORDWOLDE-OOSTERSTREEK
28 BOYL
29 ZANDHUIZEN
GRAFIEK No. 3
OMSCHRIJVING
WESTSTELLINGWERF
Stippenkaart
naar de volkstelling van
31 Mei 1947
VERKLARING
1 stip = 50 inwoners
Grens van een wijk
Grens van dorp of buurtschap
AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN
DATUM 22.3.'50
TEEK. No 40.16
BIJL. No.
ECONOMISCH TECHNOLOGISCH INSTITUUT FRIESLAND

Tabel 3

HET VERTREKOVERSCHOT VAN DE GEMEENTE WESTSTELLINGWERF

Gebieden, waarnaar vertrek of van waaruit vestiging plaats had:	Het vertrekoverschot in de perioden:			Totaal
	1926-'29	1933-'36	1946-'49	
	in procenten			
Heerenveen, Opsterland en Ooststellingwerf	3	- 6	9	4
Lemsterland, Donkawerstal en Haskerland	5	14	3	5
Diever en Vledder	- 4	-16	- 1	- 4
Kuinre, Giethoorn, Vollenhove, Steenwijkerwold, Oldemarkt en Blankenham	3	-10	2	1
Steenwijk	3	9	0	3
Totaal buurgemeenten	10	- 9	13	9
Leeuwarden	2	- 1	6	3
Overig Friesland	6	2	8	7
Groningen en overig Drente	4	16	7	7
Totaal Noord-Nederland	12	17	21	17
Gelderland en overig Overijsel	30	46	23	29
Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht	9	27	12	13
Rest van Ned. en Zuidholland en Utrecht	24	30	24	24
Noordbrabant, Limburg en Zeeland	10	- 7	6	6
Overig Nederland	43	50	42	43
Buitenland	5	- 4	1	2
Totaal	100	100	100	100

4. De leeftijdsopbouw der bevolking

Door de daling van de geboorte- en sterftecijfers is de bevolking van Weststellingwerf de laatste tijd zeer sterk verouderd. In 1909 was bijv. 35% van de bevolking jonger dan 15 jaar, in 1946 was het percentage teruggelopen tot 28. Daarentegen nam de bezetting van de productieve leeftijdsgroepen toe: van 58% in 1909 tot 63% in 1946. Deze verschuiving bracht een belangrijke vergroting van de beroepsbevolking mee en naast het verdwijnen van bestaansbronnen (als de veenderij) en de bevolkingsaanwas is ook de veroudering van de bevolking één der factoren geweest, welke hier een vrij grote druk op de arbeidsmarkt hebben uitgeoefend.

Ook in vergelijking met de leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking maakt de bevolking van Weststellingwerf een vrij sterk verouderde indruk. Men zie bijv. onderstaande tabel 4 en grafiek 2.

Tabel 4

DE LEEFTIJDSOPBOUW VAN DE BEVOLKING VAN WESTSTELLINGWERF (IN PERCENTEN)

Leeftijdsgroep	Weststellingwerf			Nederland
	1909	1930	1946	1946
0-15 jaar	35	31	28	31
16-20 "	10	9	8	8
21-64 "	48	52	55	54
65 jaar en ouder	7	8	9	7

5. De verspreiding der bevolking

Grafiek 3 geeft door middel van een stippenkaart een overzicht van de verspreiding van de bevolking over het territoir der gemeente. De twee grootste kernen zijn Wolvega met 4780 inwoners en Noordwolde met plm. 4000 inwoners.[1] De bevolking van Noordwolde is slechts in geringe mate in de dorpskom in engere zin geconcentreerd, t.w.

1) Het inwonertal van Wolvega was in 1950 gestegen tot 5039, dat van Noordwolde tot 4177.

ongeveer 1000 inwoners. Het overige deel van de bevolking van deze plaats woont verspreid rondom deze dorpskom (Westersche Veld, Oostersche Veld, Wilhelmina-oord, Meenthe).

In het overige deel van de gemeente vindt men de bewoning hoofdzakelijk op de zandruggen. De bevolkingsdichtheid van deze zuiver agrarische gebieden is als volgt:
Grote Veenpolder van Weststellingwerf (wijk 2): 68 mensen per km2; het deel ten Zuiden van de Linde tot Noordwolde (wijk 4): 83 mensen per km2.
Vooral het Westelijk deel van Weststellingwerf is zeer dun bevolkt. Er zijn slechts enkele gebieden in Nederland, welke dunner bevolkt zijn, o.a. enkele gemeenten op de Veluwe en in Midden-Drente. Ter vergelijking geven wij hieronder nog de bevolkingsdichtheid van enkele andere zuiver agrarische gemeenten in Friesland:

Hennaarderadeel	86	mensen per km2
Gaasterland	86	" " "
Oostdongeradeel	111	" " "

Weststellingwerf telt nog twee vrijwel onbewoonde en nog niet ontsloten gebieden, t.w. de Lindevallei vanaf De Hoeve tot aan de Westgrens der gemeente en de Tjongervallei ten Noordwesten van Oldelamer. De Tjongervallei is ten Noorden van Wolvega vrij dun bevolkt.

6. Bevolkingsprognose

De zgn. natuurlijke aanwas wordt bepaald door het verloop van geboorte- en sterftecijfers. In het bijzonder de geboortecijfers zijn echter aan grote schommelingen onderhevig. Over de periode 1935 t/m 1939 bedroeg de aanwas (geboorte minus sterfte) gemiddeld 9,3‰ per jaar, over de jaren 1946 t/m 1949 gemiddeld 14,2‰ per jaar. Deze toeneming kan voornamelijk aan een stijging van het geboortecijfer worden toegeschreven.

Voor de naaste toekomst kan weer een daling van het geboortecijfer worden verwacht, terwijl op een geringe stijging van het sterftecijfer moet worden gerekend. Op grond hiervan zouden wij voor Weststellingwerf op een gemiddelde aanwas van 10 tot 12‰ willen rekenen. In absolute aantallen omgerekend komt dit neer op een aanwas van 200 tot 250 personen per jaar.

De groei van het werkelijke inwonertal wordt uiteraard mede bepaald door de migratie of m.a.w. door de mogelijkheden om de werkgelegenheid hier verder te vergroten. Voor een nadere beoordeling van deze perspectieven is echter eerst een analyse van de bestaansbronnen nodig.

-o-o-o-o-o-o-o-o-

HOOFDSTUK III

DE LANDBOUW ALS BESTAANSBRON

A. DE PRODUCTIE-OMSTANDIGHEDEN EN DE BEDRIJFSVOERING IN DE LANDBOUW

§ 1. De cultuurtechnische toestand

1. De waterbeheersing en ontsluiting
door Ir K. de Haan, Rijkscultuurconsulent in Friesland.

Waterstaatkundig gesproken zijn de hoofdafvoerwegen van de gemeente Weststellingwerf natuurlijk van oorsprong. De Tjonger vormt de Noordgrens van de gemeente, in het Zuiden stroomt de Linde en daartussen de veel kleinere Scheene. Zowel de Tjonger als de Linde zijn gekanaliseerd en door schutsluizen in panden verdeeld. Wat de Tjonger betreft, Weststellingwerf grenst geheel aan het onderste pand, dat het peil van Frieslands boezem heeft.

Op Tjonger en Linde watert een 10-tal waterschappen af, welke samen vrijwel de hele oppervlakte van de gemeente beslaan. Een volledige beschrijving van de waterhuishouding zou ons te ver voeren; er zal in het volgende worden volstaan met te wijzen op de voornaamste zwakke punten, welke in de toekomst de aandacht verdienen.

In de eerste plaats betreft dit de Grote Veenpolder van Weststellingwerf (3500 ha), welke wordt begrensd door Tjonger, Linde en Helomavaart en welke de Westelijke afsluiting van de gemeente vormt.

Het Oostelijk deel van de Grote Veenpolder wordt ingenomen door de zgn. Scheenekavel, het Westelijk en Zuidelijk deel is de Grachtkavel. Deze namen zijn ontleend aan de hoofdwijk de Scheene resp. de Gracht, welke de ruggegraat vormen van de vervening en waardoor de afwatering plaats heeft.

De waterstaatkundige scheiding van beide kavels dateert van 1928, toen de Grachtkavel een onderbemaling kreeg ten einde ontginning van de vele rietplassen mogelijk te maken. Een electrisch gemaal aan de Tjonger brengt de Gracht op ondergronds peil (1,65 m - F.Z.P.) terwijl de bovengronden hun water via stuwen hierop kunnen lozen. Ieder perceel kan dus het meest gewenste peil handhaven. Waterinlaat is mogelijk uit de Tjonger en uit de Scheenekavel, wat niet wegneemt dat de verdrogingsverschijnselen plaatselijk ernstig zijn. Hoewel het aantal maaluren abnormaal hoog is, heeft men de ontwatering volkomen in de hand.

In de Scheenekavel is met ontginning van de petgaten nog nauwelijks begonnen. De meeste dienen voor de rietcultuur, waartoe vele windmotoren voorkomen om het water 's winters laag en 's zomers hoog te kunnen houden. Bovendien krijgt men door uitmalen en inlaten stromend water, waarvoor het riet zeer dankbaar is, zodat verdere bemesting achterwege kan blijven. De ontwatering geschiedt door windkracht en door afstromen op de Grachtkavel. Een ondergrondsbemaling heeft de Scheenekavel niet, hetgeen ontginning der rietplassen in de weg staat. Tegen eventuele bemalingsplannen zullen (evenals dat in 1928 in de Grachtkavel gebeurde) rietTelers en een deel van de varende veeboeren zich met hand en tand verzetten.

In grote trekken is de ontsluiting van de Grote Veenpolder voldoende. Er zijn plannen om de aarden baan langs de Gracht aan de Oostzijde te verharden, hetgeen voor bewoners en bedrijven een grote verbetering zou betekenen. Ook bestaan er plannen om Slijkenburg rechtstreeks met Scherpenzeel te verbinden, als schakel in de

weg van Wolvega via Kuinre naar de Noord-Oostpolder; ter ontsluiting van de Veenpolder heeft deze weg weinig betekenis, omdat hij ongunstig loopt t.o.v. de verkaveling.

Het Waterschap Oldelamer (2200 ha), dat grenst aan de Tjonger en de Helomavaart, is geen veenpolder, hoewel er veel is verveend. Een deel van de uitgeveende grond is aangemaakt tot ondergronden, een deel bestaat nog uit petgaten. De bemalingstoestand is zeer verward. Er zijn 3 electrische gemalen, welke ieder bemalen op een boven- en een ondergronds peil, terwijl bovendien nog enkele particuliere poldertjes een eigen onderbemaling hebben.

Verschillende percelen strekken zich uit van de verkeersweg Munnekeburen-Wolvega tot aan de Tjonger, een lengte van ruim 3 km. De boerderijen staan langs de verkeersweg, de Tjongerdijk is niet begaanbaar. Voor een goede ontsluiting is een weg onontbeerlijk, welke ongeveer halverwege de percelen loodrecht snijdt en welke aansluit op de reed in Boelstra's polder. Hiervoor zijn reeds plannen gemaakt, maar tot uitvoering is het nooit gekomen. Deze weg kan tevens als waterscheiding dienen tussen het hoge gebied langs de Tjonger en het lagere complex langs de verkeersweg.

Bovendien zou kunnen worden overwogen langs de nieuwe weg enige boerderijen te bouwen, welke land tot de Tjonger in gebruik kregen. Verder zijn er nog vele petgaten, welke kunnen worden ontgonnen en onvolledig uitgeveende gronden, welke een herontginning behoeven. Een volledige sanering van de waterstaatkundige en van de eigendomstoestand zou mogelijk zijn in de vorm van ruilverkaveling of door onteigening tot Domeingrond, zoals momenteel in het Zwettegebied plaats vindt.

In het waterschap de Stroomkant (1500 ha) ligt de Nijkspolder (160 ha) een laaggelegen complex langs de Linde, met een eigen electrisch ondergronds gemaal. Het is aangekocht door Staatsdomeinen en wordt door de N.V. De Drie Provinciën ontgonnen. Dit complex heeft altijd veel last gehad van lekkage en kwel door de Lindedijk, waardoor de stroomkosten en de waterschapslasten abnormaal hoog waren.

Beoosten de straatweg Heerenveen-Wolvega ligt langs de Tjonger het waterschap Mildam-Oudeschoot, waar de eigendomstoestand versnipperd is en waar ruilverkaveling zou kunnen worden overwogen. Tussen dit waterschap en de Veenpolder onder Ter Idzard en Oldeholtwolde ligt de oude veenpolderdijk met aan weerskanten een zandweg en bermsloten. Dit geeft veel landverlies en niettemin een gebrekkige ontsluiting. De meest verkieslijke oplossing zou zijn het aanleggen van een weg op de dijk en het laten vervallen van de beide zandwegen. De vrijkomende stroken grond kunnen dan bij de aangrenzende percelen worden getrokken. Zowel de veenpolder als het waterschap waren hiermee gebaat.

Het waterschap de Linde langs de Zuidgrens van de gemeente (14.273 ha , voor een klein deel in Ooststellingwerf) gelegen heeft een natuurlijke afwatering op de Linde, welke in grote trekken voldoende is. Enkele kleinere complexen zouden belang hebben bij een afzonderlijke bemaling, bijv. het gebied ten Z.W. van Wolvega, dat grenst aan het natuurreservaat. Meer naar het Oosten komen langs de Linde vele petgaten voor, welke nog te ontginnen zijn.

De verkaveling en de ontsluiting laten hier en daar wel wat te wensen over, o.a. in het Oostersche en Westersche Veld, waar zeer veel kleine zandbedrijfjes kris-kras door elkaar liggen.

Het enige deel van de gemeente, dat nog niet in waterschapsverband is opgenomen is Nijholtpa. Tot nu toe zijn de pogingen om tot oprichting te komen, mislukt.

De mogelijkheid om te komen tot combinatie van enkele kleinere waterschappen, waardoor de kosten van administratie en bestuur dalen en een gezamenlijk technisch ambtenaar kon worden aangesteld, is onder ogen te zien. Aansluiting bij het waterschap "de Linde" zou te overwegen zijn.

In grote trekken kan de ontwatering en de ontsluiting in de gemeente Weststellingwerf als voldoende worden beschouwd.

Wat de wegen betreft zij tot slot opgemerkt, dat de totale lengte in de gemeente bedraagt:

straatwegen	124.440 m
bitumenwegen	10.500 m
geteerde wegen	33.775 m
zandwegen	38.400 m

2. De gebruiksverkaveling

Om een kwantitatief inzicht in de verkavelingstoestand te verkrijgen, zijn alle grondgebruikers boven 1 ha vragen gesteld over het aantal kavels[1], het aantal percelen[2] bouwland en grasland en het aantal stukken, waarin het grasland wordt beweid. Van de kavels is voorts de ruimtelijke verspreiding gevraagd, verdeeld in 5 groepen: kavels bij huis en de kavels op afstanden van resp. 200-500 m, 500-2000 m, 2000-5000 m en verder dan 5 km van de bedrijfsgebouwen. De resultaten van deze vragen zijn neergelegd in tabel 1.

Het gemiddeld aantal kavels per bedrijf is in het veengebied en het zandgebied[3] gelijk, nl. ongeveer 3. In verband met het feit, dat de bedrijven in het zandgebied gemiddeld veel kleiner zijn dan in het veengebied (zie § 2), wijst dit op een betrekkelijk gunstige toestand in het veengebied t.o.v. het zandgebied. Dit wil niet zeggen, dat de toestand in het zandgebied in dit opzicht zeer ongunstig is. Vergelijkt men nl. het zandgebied met het gemiddelde van 9 gemeenten op de zandgronden, in welke gemeenten het kleinbedrijf ook overheersend is, dan steekt het zandgebied van Weststellingwerf hierbij nog gunstig af; het gemiddeld aantal kavels per bedrijf bedraagt in de 9 gemeenten nl. ongeveer 5 tegenover 3 in het zandgebied van Weststellingwerf. Wij hebben nagegaan of tussen het zandgebied ten Noorden en ten Zuiden van de Linde nog verschil bestaat wat betreft het gemiddeld aantal kavels van de bedrijven uit overeenkomstige grootteklassen. Dit blijkt niet het geval te zijn. In verschillende delen van het Zuidelijk zandgebied is de verkavelingstoestand evenwel vrij slecht.

Van de spreiding van het aantal kavels rond het gemiddelde is in tabel 1 ook een indruk gegeven. Het blijkt, dat in het veengebied 43% en in het zandgebied 49% der bedrijven 1 of 2 kavels heeft. In verhouding tot het gemiddelde van 9 gemeenten op de zandgronden (32%) is dit betrekkelijk gunstig, zoals uiteraard reeds uit de vergelijking van de gemiddelde aantallen kavels per bedrijf in de twee gebieden te verwachten was.

---

1) Als een kavel wordt beschouwd een stuk grond, dat geheel omgeven is door land van anderen.

2) Een perceel is een stuk land, dat wordt begrensd door greppel, sloot, heg of wal.

3) Voor de splitsing van de gemeente Weststellingwerf in twee delen, t.w. een veen- en zandgebied en de onderverdeling van het zandgebied in het zandgebied tussen Tjonger en Linde en het zandgebied ten Z. van de Linde, wordt verwezen naar § 2.

Groep A
Tabel 1

DE VERKAVELING

Grootteklassen in ha	Aantal bedrijven	Gemiddeld aantal per bedrijf				Gemiddelde grootte in ha				Bij huis	Ligging der kavels Aantal in % van het totaal				Aantal bedrijven met:				
		Kavels	Percelen bouwland	Percelen grasland	Beweidingspercelen	Kavels	Percelen bouwland	Percelen grasland	Beweidingspercelen		200-500 m	500-2000 m	2-5 km	>5 km	1,2	3,4	5,6,7	8,9,10	>10
															kavels in % van het totaal aantal bedr.				
		Veengebied																	
1-5	8	2,4	0,1	3,0	4,6	1,83	-	1,44	0,94	57,9	5,3	31,6	5,2	-	50,0	50,0	-	-	-
5-10	55	2,7	0,1	5,7	6,5	2,74	0,16	1,31	1,14	43,3	16,7	22,0	14,7	3,3	52,7	34,5	12,8	-	-
10-15	43	3,0	0,1	7,6	7,5	4,14	0,84	1,64	1,66	45,4	13,1	29,2	8,5	3,8	41,9	41,9	16,2	-	-
15-20	38	3,1	0,2	8,7	10,1	5,50	1,03	1,96	1,68	42,0	24,4	12,6	7,6	13,4	47,4	31,6	18,4	2,6	-
20-30	66	3,5	0,1	11,3	11,8	7,00	1,58	2,15	2,07	44,6	10,7	17,2	17,2	10,3	30,3	47,0	16,7	6,0	-
>30	27	3,1	0,1	14,4	16,5	11,91	5,80	2,57	2,25	42,4	9,4	17,7	17,6	12,9	44,4	37,0	14,8	-	3,8
Totaal	237	3,1	0,1	9,0	9,8	5,80	1,32	1,99	1,82	44,2	14,3	20,0	13,3	8,3	42,6	39,7	15,2	2,1	0,4
		Zandgebied																	
1-5	200	2,0	1,2	2,9	4,8	1,89	0,40	1,13	0,70	57,3	16,7	13,7	0,8	3,5	71,5	27,0	1,5	-	-
5-10	287	2,8	1,3	4,2	6,6	2,57	0,55	1,54	0,98	44,0	23,0	18,8	10,6	3,6	47,7	40,8	10,5	1,0	-
10-15	122	3,4	1,4	5,4	8,8	3,64	0,76	2,05	1,26	38,4	20,0	21,6	14,4	5,6	33,6	42,6	22,2	1,6	-
15-20	100	3,7	1,4	8,0	10,0	4,65	0,92	1,96	1,57	38,1	18,4	25,6	11,4	6,5	32,0	41,0	22,0	5,0	-
20-30	70	3,3	1,2	8,4	11,2	7,15	1,47	2,60	1,95	42,0	16,0	19,5	13,4	9,1	42,9	32,9	20,0	2,9	1,4
>30	30	3,7	2,0	11,2	12,9	10,09	1,74	3,02	2,62	47,7	9,0	14,4	12,6	16,3	36,7	36,7	20,0	3,3	3,3
Totaal	809	2,9	1,3	5,2	7,5	3,79	0,74	1,91	1,31	44,3	19,3	19,3	11,5	5,6	48,7	36,8	12,6	1,6	0,2
Totaal 8 gem. op de zandgrond	4586	5,1	3,7	4,2	5,7	1,99	1,07	1,45	1,09	28,6	15,9	35,6	19,9 [1]	-	32,4	24,0	21,3	12,0	10,3
Totaal Achtkarspelen	687	3,3	1,2	6,8	9,0	2,86	0,78	1,26	1,18	48,1	9,4	27,1	15,4 [1]	-	40,7	36,7	19,4	2,0	1,2

1) op een afstand van 2 km of verder

Wat de ruimtelijke verspreiding van de kavels betreft is gebleken, dat in het veengebied 56% der kavels bij huis ligt en in het zandgebied 44%. In beide gebieden liggen voorts 17% der kavels op een afstand van meer dan 2 km van de bedrijfsgebouwen. Vergelijking met het gemiddelde van 9 gemeenten op de zandgronden leert, dat ook in dit opzicht de toestand in Weststellingwerf gunstiger is.

De verdeling van de kavels in percelen geeft in het veengebied als resultaat gemiddeld 9 percelen grasland op 3 kavels; het bouwland is hier van geen betekenis. In het zandgebied komen gemiddeld 5 percelen grasland en ruim 1 perceel bouwland per 3 kavels voor. Opvallend is, dat vooral in het veengebied het gemiddeld aantal beweidingspercelen zo nauw aansluit bij het aantal percelen grasland.

Wat de bedrijven in de verschillende grootteklassen in beide gebieden betreft, is reeds opgemerkt, dat het gemiddeld aantal kavels per bedrijf met het groter worden van de bedrijven vrij weinig toeneemt. Deze toeneming is veel minder sterk dan in de 9 gemeenten op de zandgronden, waar de bedrijven >30 ha gemiddeld 5,7 kavels per bedrijf bezitten tegenover 3,1 tot 3,7 op dezelfde bedrijven in Weststellingwerf. Dat de gemiddelde grootte van de kavels en percelen op de kleine bedrijven kleiner is dan op de grote is vanzelfsprekend.

Tenslotte is met behulp van een grondgebruikerskaart van de Rijksconsulent voor Grond- en Pachtzaken in Friesland voor een gedeelte van het veengebied van Weststellingwerf - m.n. de Grachtkavel - nog nagegaan, of de uitkomsten van de enquête over het aantal kavels per bedrijf geen te gunstige indruk gaven van de feitelijke toestand in verband met de vorm der kavels. Dit bleek, althans voor de Grachtkavel, niet het geval te zijn.

§ 2. Aantal bedrijven, ontginning en splitsing

De gemeente Weststellingwerf, welke in zijn geheel tot het landbouwgebied de Friese Wouden wordt gerekend, is voor het onderzoek naar de landbouw in twee gebieden gesplitst; het zand- en het veengebied. De grens tussen deze twee gebieden sluit zo nauwkeurig mogelijk aan bij de bodemkundige scheidslijn. Tot het veengebied behoort de Grote Veenpolder, de waterschappen Oldelamer en de Ontginning en een gebied ten Oosten van de Helomavaart tot ongeveer de 0.-lijn op de topografische kaart, dat o.m. het waterschap Weeren omvat. In het zandgebied komen plaatselijk nog betrekkelijk grote oppervlakten veengrond voor; in het veengebied echter nagenoeg geen zandgrond.

Tussen de beide onderscheidene delen bestaan niet alleen bodemkundige verschillen; ook de spreiding van het aantal bedrijven over de grootteklassen blijkt sterk verschillend te zijn (tabel 2). In het zandgebied overheerst het kleine bedrijf - 70% der bedrijven is kleiner dan 10 ha -, terwijl het veengebied wordt gekenmerkt door grote bedrijven - 63% der bedrijven is groter dan 10 ha. De gemiddelde bedrijfsgrootte ligt in het veengebied dan ook aanzienlijk hoger dan in het zandgebied, resp. 15,6 ha tegenover 8,7 ha.

Tabel 2

AANTAL BEDRIJVEN IN VEEN- EN ZANDGEBIED VAN WEESTSTELLINGWERF

	Aantal bedrijven in de grootteklassen:						Totaal aantal bedrijven	Totale oppervl. cult.gr. in ha	Gemidd. bedrijfsgrootte in ha	% bedr. dat is geënquêteerd
	1-3 ha	3-5 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha				
Zandgebied										
Enquête 1950	246	251	497	321	234	103	1155	9959	8,6	
Inventarisatie 1950	338	312	650	392	294	139	1475	12799	8,7	78%
Veengebied										
Enquête 1950	15	19	34	65	87	93	279	4480	16,1	
Inventarisatie 1950	28	28	56	75	109	112	352	5474	15,6	82%

Het is verder gebleken, dat het zandgebied van Weeststellingwerf met in totaal 1155 geënquêteerde bedrijven niet in alle opzichten als een homogeen gebied mag worden beschouwd. Tussen de zandgebieden ten Noorden en ten Zuiden van de Linde bestaan plaatselijk aanzienlijke verschillen. Zo blijkt uit staat 3.1 in Bijlage IV, waarin de bedrijven over de verschillende dorpen en buurtschappen van het Noordelijk en Zuidelijk zandgebied en het veengebied zijn verdeeld, dat in het Zuidelijk zandgebied (II) meer kleine bedrijven voorkomen dan in het zandgebied ten Noorden van de Linde (I). In het eerste gebied valt 48% der bedrijven in de grootteklasse 1-5 ha en 29% in de grootteklasse 5-10 ha, terwijl deze percentages voor het Noordelijk gebied resp. 32 en 26% zijn.

De verschillen tussen de twee delen van het zandgebied hebben niet alleen betrekking op de spreiding van de bedrijven over de grootteklassen. Ook in landbouwkundig opzicht wijken de twee gebieden van elkaar af, zoals in § 6 nog zal blijken. Dit betekent evenwel niet, dat de splitsing van de gemeente Weeststellingwerf in twee gebieden, nl. het veengebied en het zandgebied, niet kan worden gehandhaafd. Alleen indien er kenmerkende verschillen tussen de twee delen van het zandgebied bestaan, zal nog een verdere splitsing worden doorgevoerd.

De veranderingen, welke zich sinds 1910 in het aantal bedrijven in de gemeente hebben voltrokken, zijn in tabel 3 aangegeven.

Tabel 3

ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN SINDS 1910

	Aantal bedrijven in de grootteklassen:						Totaal aantal bedrijven	Totale oppervl. cult.gr. in ha	Gem. bedrijfsgrootte in ha
	1-3 ha	3-5 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha			
Weeststellingwerf									
1910	730	245	975	253	174	171	1573	15.757	10,0
1921	691	336	1027	331	249	155	1762	16.375	9,3
1930	627	352	979	410	315	160	1864	17.386	9,3
1947	445	331	776	409	410	263	1858	18.665	10,0

Het aantal bedrijven is tussen 1910 en 1947 vermeerderd met 285. Deze vergroting van het aantal betreft de bedrijven van 5 ha en groter. Het aantal bedrijven kleiner dan 5 ha is na 1921 sterk teruggelopen; het zijn met name de 1-3 ha bedrijven, welke in aantal zijn verminderd. Deze tendens zet zich nog steeds voort; tussen 1947 en 1950 daalde het aantal bedrijven van 1-3 ha van 445 tot 366. De afneming van het aantal kleine bedrijven wordt waarschijnlijk beïnvloed door de ontginning en door het feit, dat het los gepachte land (voor 6 jaar) thans bij de bedrijfsgrootte wordt opgegeven, terwijl dit vroeger bij de jaarlijkse loslandverpachtingen niet

het geval was. De gemiddelde bedrijfsgrootte is sinds 1910 weinig veranderd, waaruit de conclusie kan worden getrokken, dat de vergroting van de totale oppervlakte cultuurgrond gelijke tred heeft gehouden met de uitbreiding van het aantal bedrijven.

Voor de uitbreiding van het aantal bedrijven zijn in beginsel twee mogelijkheden aanwezig; ontginning en splitsing. Het is voorts zeer waarschijnlijk, dat in Weststellingwerf een klein aantal nieuwe bedrijven is ontstaan door het pachten van los land; hierop zal evenwel niet verder worden ingegaan.

De ontginning is zowel in het veengebied als in het zandgebied van zeer grote betekenis geweest, zoals tabel 4 laat zien.

Tabel 4

AANTALLEN BEDRIJVEN NAAR HET % ONTGINNINGSGROND[1)]

Gebied	zonder ontginningsgrond		minder dan 50% ontginningsgrond		50-100% ontginningsgrond		alleen ontginningsgrond		Totaal	
	Aantal bedrijven	in % v/h totaal	Aantal bedrijven	in % v/h totaal	Aantal bedrijven	in % v/h totaal	Aantal bedrijven	in % v/h totaal	Aantal bedrijven	in % v/h totaal
Zandgebied	692	59,9	296	25,6	85	7,4	82	7,1	1155	100
Veengebied	111	39,8	54	19,4	51	18,3	63	22,6	279	100

1) Vergraven veengrond, welke ontgonnen is + na 1900 ontgonnen heidegrond.

In het veengebied zijn relatief meer bedrijven bij ontginning betrokken geweest dan in het zandgebied. In beide gebieden is voorts geconstateerd, dat het % bedrijven zonder ontginningsgrond het grootst is in de grootteklasse 1-5 ha; door ontginning zijn nl. vele kleine bedrijven boven de 5 ha grens uitgegroeid. Dit is mede een verklaring voor de afneming van het aantal kleine bedrijven. In totaal zijn bij de enquête 145 bedrijven met uitsluitend ontginningsgrond aangetroffen. Ook een deel van de bedrijven met 50-100% ontginningsgrond zal in feite door ontginning ontstaan zijn.

Van de oppervlakte ontginningsgrond in gebruik bij de geënquêteerde bedrijven geeft tabel 5 een overzicht.

Tabel 5

OPPERVLAKTE ONTGINNINGSGROND

	Aantal bedrijven	Totale oppervl. cult.gr. in ha	Oppervl. ontgonnen vergraven veengrond		Oppervl. ontgonnen heidegrond na 1900	
			in ha	in % v/d cult.gr.	in ha	in % v/d cult.gr.
Zandgebied	1155	9959	827	8,3	1096	11,0
Veengebied	279	4430	1672	37,3	8	0,2

In het veengebied is 38% der cultuurgrond door ontginning ontstaan; in het zandgebied 19%. Dit is in overeenstemming met het feit, dat in het veengebied meer bedrijven bij de ontginning betrokken zijn geweest.

Welke betekenis heeft de ontginning nog in de toekomst voor de landbouw? In Bijlage I zijn over de oppervlakte woeste grond (heide, petgaten- en kraggenland, etc.), welke voor ontginning in aanmerking komen, enkele cijfers opgenomen. Deze cijfers zijn ontleend aan een inventarisatie, welke door de Nederlandsche Heidemaatschappij op verzoek van het gemeentebestuur enkele jaren geleden is opgemaakt. Volgens deze cijfers zijn in totaal 140 ha heidegrond en 1760 ha vergraven veengrond (petgaten, hagen en kraggenland) voor ontginning geschikt. Van de vergraven veengrond is ± 450 ha

als rietland in gebruik, vnl. in de Scheenekavel. Zoals uit Bijlage I blijkt, komen deze gronden zowel in het veengebied als in het zandgebied voor.

Volgens de cijfers van de enquête is de oppervlakte vergraven veengrond (petgaten en kraggenland), welke nog zou kunnen worden ontgonnen, beperkt; in het zandgebied 146 ha en in het veengebied 261 ha. Dit vindt zijn oorzaak in het feit, dat vele eigenaars van vergraven veengronden niet aan de enquête hebben deelgenomen (rietboeren, Kerk en andere instellingen). In de samenvatting van dit hoofdstuk wordt nader op de mogelijkheden van de ontginning teruggekomen.

Als tweede mogelijkheid van vergroting van het aantal bedrijven is de splitsing genoemd. Deze factor is evenwel in Weststellingwerf tot nu toe van weinig betekenis geweest, zoals uit tabel 6 blijkt.

Tabel 6

AANTAL BEDRIJVEN BIJ SPLITSING BETROKKEN

	Aantal bedrijven bij splitsing betrokken in de perioden:													
	1910-'20		1920-'30		1930-'40		1940-'50		1910-'50				Totaal	
	Rest. bedrijven	Nieuwe bedrijven	Rest. bedrijven	Nieuwe bedrijven	Rest. bedrijven	Nieuwe bedrijven	Rest. bedrijven	Nieuwe bedrijven	Restbedrijven abs. aantal	Restbedrijven in % v/het totaal	Nieuwe bedr. abs. aantal	Nieuwe bedr. in % v/het totaal	Absoluut aantal	in % van het totaal
Zandgebied	8	9	8	9	12	13	7	7	35	3,0	38	3,3	73	6,3
Veengebied	2	2	8		5	5	1	1	8	2,9	8	2,9	16	5,8

In zand- en veengebied is het percentage bedrijven, dat bij splitsing betrokken is geweest zeer gering, nl. ongeveer 6%. Op de zandgronden bijv. is de splitsing van meer betekenis; hier is 22% der bedrijven bij splitsing betrokken geweest[1]. Bovendien ontstonden door de splitsing op de zandgronden veelal zeer kleine bedrijven, terwijl in Weststellingwerf de splitsing zich vnl. tot de grotere bedrijven beperkt.

C o n c l u s i e s

1. In het zandgebied is het aantal kleine bedrijven relatief veel groter dan in het veengebied; resp. 70% en 37% der bedrijven is kleiner dan 10 ha. De gemiddelde bedrijfsgrootte in zand- en veengebied is resp. 8,7 en 15,6 ha.

2. Het aantal bedrijven is tussen 1910 en 1947 toegenomen met 245; deze uitbreiding heeft in alle grootteklassen plaats gehad met uitzondering van de grootteklassen 1-3 ha (aantal bedrijven nog steeds dalende) en 3-5 ha (aantal bedrijven sinds 1921 vrijwel stationnair).

3. In het veengebied is 38% en in het zandgebied 19% van de cultuurgrond bij ontginning betrokken geweest; het percentage bedrijven zonder ontginningsgrond is in beide gebieden resp. 60% en 40% van het totale aantal.

1) "Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden", publicatie van het Landbouw-Economisch Instituut; Van Gorcum & Co, Assen, 1951.

4. Splitsing is voor het ontstaan van nieuwe bedrijven van weinig betekenis; in Weststellingwerf is 6% van het totaal aantal bedrijven bij splitsing betrokken geweest t.o. 22% op de zandgronden.

5. Voor ontginning zijn volgens een opgave van de Nederlandsche Heide Mij geschikt: 140 ha heidegrond en 1760 ha petgaten, hagen en kraggenland, waaraan ± 450 ha als rietland in gebruik is. Deze gronden liggen zowel in het veengebied als in het zandgebied.

§ 3. De betekenis van het nevenberoep

In de vorige paragraaf zijn bij de beschouwingen over de vermeerdering van het aantal bedrijven in de laatste halve eeuw en de invloed van ontginning en splitsing hierop, uiteraard alle bedrijven betrokken. Het is echter een bekend feit, dat niet alle bedrijven in de landbouw zuivere landbouwbedrijven zijn. Vooral op de kleinere bedrijven oefenen de bedrijfshoofden veelal nog een ander beroep uit om aanvullende inkomsten te verwerven. Het is van belang om in de volgende paragrafen deze categorie van grondgebruikers gescheiden te houden van de zuivere landbouwers. Daartoe zijn met behulp van de Plaatselijk Bureauhouder, de assistenten van de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst en commissies van boeren, de geënquêteerde bedrijven in de volgende groepen ingedeeld:

Groep A - Zuivere landbouwers
Groep B - Hoofdberoep landbouwer, daarnaast een nevenberoep
Groep C - Hoofdberoep buiten het landbouwbedrijf, daarnaast enig grondgebruik
Groep D - Rustende landbouwers en niet-agrarische renteniers, die enig grondgebruik hebben (zgn. schijnbedrijven).

Het resultaat van deze indeling is in tabel 7 vermeld, waarin tevens de cijfers worden gegeven van deze indeling in enkele andere gemeenten.

Tabel 7

DE INDELING DER GEËNQUETEERDE BEDRIJVEN NAAR GROEPEN VAN GRONDGEBRUIKERS

Groepen van grondgebruikers	Weststellingwerf									Achtkarspelen	6 gem. v/h Randgebied v/d N.O.P.	11 gem. op de zandgronden
	Zandgebied			Veengebied			Totaal zand-veen					
	Aantal bedr. per groep	Aantal bedr. in % v/het totaal	Gem. bedr. gr. in ha	Aantal bedr. per groep	Aantal bedr. in % v/het totaal	Gem. bedr. gr. in ha	Aantal bedr. per groep	Aantal bedr. in % v/het totaal	Gem. bedr. gr. in ha	Aantal bedrijven per groep in % van het totaal		
A-Zuivere landbouwers	809	70,0	10,9	237	84,9	18,0	1046	72,9	12,5	62,2	78,9	65,9
B-Landbouwers met nevenberoep	95	8,2	5,9	20	7,2	7,0	115	8,0	6,0	14,8	8,3	13,4
C-Niet-landbouwers met grondgebruik	150	13,0	2,6	14	5,0	4,1	164	11,5	2,7	15,5	8,6	15,5
D-Rustende landbouwers en schijnbedrijven	101	8,8	2,3	8	2,9	1,7	109	7,6	2,3	7,5	4,2	5,2
Totaal	1155	100%	8,6	279	100%	16,1	1434	100%	10,1	100%	100%	100%

Het percentage zuivere landbouwers is in het veengebied groter dan in het zandgebied. Dit hangt nauw samen met het grotere aantal kleine bedrijven in het zandgebied. Vooral in de groepen C en D komt in het zandgebied een aanzienlijk aantal bedrijven voor. Deze grondgebruikers in groep D zijn voornamelijk rustende niet-agrarische personen, die enig grondgebruik hebben. In vergelijking met de gemeente Achtkarspelen (Friese Wouden), Vollenhove (Overijselse Weidestreek) en het gemiddelde van 11 gemeenten op de zandgronden blijkt het percentage zuivere boeren in Weststellingwerf vrij hoog te zijn.

De indeling in de 4 groepen van grondgebruikers houdt nauw verband met de grootte der bedrijven; in de groepen B en C zijn de bedrijven gemiddeld veel kleiner dan in groep A. Van de spreiding der bedrijven over de grootteklassen in de verschillende groepen van grondgebruikers geeft tabel 8 een overzicht.

Tabel 8

AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROEPEN VAN GRONDGEBRUIKERS EN GROOTTEKLASSEN

Grootte-klassen in ha	Zandgebied					Veengebied				
	Aantal bedrijven in de groepen					Aantal bedrijven in de groepen				
	A	B	C	D	Totaal	A	B	C	D	Totaal
1-5	200	56	143	98	497	8	6	12	8	34
5-10	287	28	4	2	321	55	10	-	-	65
10-15	122	8	2	-	132	43	3	2	-	48
15-20	100	1	-	1	102	38	1	-	-	39
20-30	70	1	-	-	71	66	-	-	-	66
>30	30	1	1	-	32	27	-	-	-	27
Totaal	809	95	150	101	1155	237	20	14	8	279

In het zandgebied is meer dan de helft der B-bedrijven kleiner dan 5 ha, terwijl slechts enkele bedrijven groter zijn dan 10 ha. In groep C vallen nagenoeg alle bedrijven in de grootteklasse 1-5 ha, evenals de D-bedrijven.

Zoals in § 2 reeds is gezegd zijn de bedrijven in de verschillende grootteklassen niet regelmatig over het zandgebied verspreid. In het zandgebied ten Zuiden van de Linde komt relatief en absoluut een groter aantal kleine bedrijven voor dan in het gebied ten Noorden van de Linde. Het ligt dan ook voor de hand, dat in het Zuidelijk zandgebied meer B- dan C-bedrijven voorkomen. Hiervan geeft staat 3.2 een overzicht. Van de 809 A-bedrijven ligt ongeveer 67% in het Zuidelijk zandgebied. Van de 95 B-bedrijven liggen er 64 in dit gebied, dit is eveneens rond 67%. Van de C- en D-bedrijven evenwel liggen er 81, dit is 77%, ten Zuiden van de Linde. Het is voorts uit § 2 gebleken, dat enkele dorpen en buurtschappen in het Zuidelijk zandgebied een opvallende concentratie van kleine bedrijven vertonen. Het is juist in deze dorpen - met name Noordwolde, Oosterscheen Westerscheveld en Boijl - waar ook de meeste B-, C- en D-bedrijven voorkomen. In het Noordelijk zandgebied komen de meeste van deze bedrijven voor in Oldeholtpa en Wolvega.

In verband met de geringe omvang van de B- en C-bedrijven is het van belang om na te gaan in hoeverre het nevenberoep of het hoofdberoep van deze grondgebruikers nog verwantschap vertoont met het agrarisch beroep. In staat 3.3 zijn de B- en C-grondgebruikers ingedeeld in 8 beroepsgroepen. In groep C blijkt een groot aantal grondgebruikers een hoofdberoep uit te oefenen, dat niet in de agrarische sfeer ligt. In groep B, waarin ook de gemiddelde bedrijfsgrootte belangrijk hoger is dan in groep C, is dit uiteraard minder het geval; het nevenberoep is meer gericht op het agrarische bedrijf.

In de volgende paragrafen van dit hoofdstuk zal voornamelijk aandacht worden besteed aan de groep der zuivere boeren als belangrijkste groep. Op slechts enkele punten zal nader op groep B en groep C worden ingegaan.

C o n c l u s i e s

1.a. In het zand- en veengebied valt resp. 70 en 85% van de bedrijven in groep A (zuivere boeren), resp. 8 en 7% in groep B (boeren met een nevenberoep), resp. 13 en 5% in groep C (hoofdberoep buiten de landbouw) en resp. 9 en 3% in groep D (rustende boeren en schijnbedrijven).
b. In het zandgebied ten Noorden van de Linde valt 77% der bedrijven in groep A; in het Zuidelijk zandgebied 67%. Vooral in Noordwolde en omgeving en in Boyl komen veel B-, C- en D-grondgebruikers voor.

2. De bedrijven in groep A hebben in het zand- en veengebied een gemiddelde bedrijfsgrootte van resp. 10,9 en 18,0 ha, in groep B resp. 5,9 en 7,0 ha en in groep C resp. 2,6 en 4,1 ha.

3. De nevenberoepen van de B-grondgebruikers zijn merendeels sterk afhankelijk van of nauw verwant met het agrarisch bedrijf. In groep C is dit, afgezien van een aantal landarbeiders op zeer kleine bedrijfjes, niet het geval.

§ 4. P a c h t e n E i g e n d o m

De pachtwetgeving heeft door zijn beschermend karakter ten opzichte van de pachter een zodanig gunstige invloed op de exploitatiewijze van de gepachte gronden gehad, dat van verschillen tussen pachtbedrijven en eigendomsbedrijven geen sprake meer behoeft te zijn. Het is evenwel toch van belang om de eigendomspachtverhoudingen in Weststellingwerf op enkele, voor deze gemeente typerende punten, na te gaan, zoals het bijpachten van los land; de plaats, welke de Noord-Oostpolder in dit opzicht inneemt en de inscharing van vee.

Onderstaande tabel geeft allereerst een inzicht in de oppervlakte cultuurgrond in eigen exploitatie.

Tabel 9

DE OPPERVLAKTE CULTUURGROND IN EIGENDOM (1948)

Gebied	Percentage cultuurgrond in eigen exploitatie in de grootteklassen				
	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha	Totaal
Weststellingwerf zand	65	50	41	38	45
Weststellingwerf veen	50	36	35	28	32
Friese Wouden	52	38	33	27	34
Friese Veenweidestreek	44	31	26	17	21
Zandgronden	58[1]	58	55	46	55[1]
Weidestreken	42[1]	39	37	28	37[1]
Totaal Nederland	50	49	45	36	43

1) incl. de bedrijven <1 ha

Op de kleine bedrijven treedt het eigendomselement sterker naar voren dan op de grote bedrijven. Verder blijkt, dat in het zand- en veengebied van Weststellingwerf naar verhouding meer cultuurgrond in eigendom wordt geëxploiteerd dan in de vergelijkbare gebieden, nl. de Friese Wouden en de Veenweidestreek.

Het percentage der bedrijven in het zand- en veengebied, waarvan de cultuurgrond geheel in eigendom is, bedraagt resp. 39 en 24%, dat der geheel gepachte 32 en 51% en dat der bedrijven met een gemengde exploitatievorm 29 en 26%. Tussen de verschillende groepen van grondgebruikers bestaan in dit opzicht evenwel grote verschillen. In het zandgebied heeft in de groepen A, B, C en D resp. 43, 50, 71 en 84% van de bedrijven de cultuurgrond in eigendom. In het veengebied is alleen in groep C een betrekkelijk hoog percentage van de cultuurgrond in eigen exploitatie. Het is voorts gebleken, dat in het zandgebied onder de kleinere bedrijven van groep A verhoudingsgewijze meer eigendomsbedrijven voorkomen dan onder de grotere bedrijven; bij deze laatste treden de geheel gepachte bedrijven meer op de voorgrond.

Het is een bekend feit, dat het bijpachten van los land door de eigendomsbedrijven en ook door de pachtbedrijven veelvuldig voorkomt in Weststellingwerf. De onderstaande tabel geeft hiervan een overzicht.

Tabel 10
Groep A

HET VERPACHTEN VAN LOS LAND NAAR GROOTTEKLASSEN

Gebied en grootte-klassen in ha	Totaal aantal bedrijven	Aantal bedrijven dat los land pacht	De bedr. welke los land pachten in % van het totaal aantal	Totale oppervl. los gepacht land in ha	Oppervl. los gepacht land in % v/d totale cultuur-grond	Gemidd. grootte v/d bedr. met los gepacht land	Gemidd. oppervl. los gepacht land per bedr. in ha	Oppervl. los gepacht land in % v/d totale bedrijfs-grootte
Zandgebied								
1-5	200	71	36	145	19	4,0	2,0	51
5-10	287	136	47	410	20	7,2	3,0	42
10-20	222	86	39	413	13	14,2	4,8	34
>20	100	26	26	268	10	28,1	10,3	37
Totaal	809	319	39	1236	14	10,1	3,9	38
Veengebied								
1-5	8	7	88	26	74	4,3	3,7	87
5-10	55	36	65	139	34	7,2	3,9	54
10-20	81	43	53	325	27	14,4	7,6	53
>20	93	30	32	279	11	27,5	9,3	34
Totaal	237	116	49	769	18	14,9	6,6	44

Het bijpachten van los land is relatief voor de bedrijven >20 ha het minst van belang, hoewel in het veen- en zandgebied nog resp. 32 en 26% van deze bedrijven los land pachten. Vooral bij de kleine bedrijven maakt de los gepachte oppervlakte een belangrijk percentage van de totale bedrijfsgrootte uit. De gemiddeld gepachte oppervlakte is in het veengebied groter dan in het zandgebied.

Staat 3.5 geeft een inzicht in de aard der verpachters van los en behuisd land, terwijl tevens de pachtprijzen vermeld zijn. Zowel voor los als behuisd land heeft het veengebied hogere pachtprijzen dan het zandgebied. De gemiddelde pachtprijs van de Wouden

en Veenweidestreken blijkt hoger te liggen; de laatste jaren heeft een aanmerkelijke stijging plaats gevonden voor de boerderijen en het los gepachte grasland. In de enquête is ook gevraagd of de pachtcontracten schriftelijk of mondeling zijn gesloten. In het zandgebied blijkt 90% der pachtbedrijven over een schriftelijk contract te beschikken, terwijl in het veengebied dit percentage 93 is. Voor los land zijn deze percentages resp. 83 en 87.

Wat betreft de aard der verpachters blijkt weinig verschil te constateren in de grootteklassen. In de Noord-Oostpolder is evenwel alleen los land gepacht door bedrijven >10 ha. Door de geënquêteerde bedrijven werd in zand- en veengebied resp. 105 en 35 ha gepacht. Volgens opgave van de Directie Noord-Oostpolder is de totale oppervlakte los gepacht land 157 en 66 ha. Verder nemen de particulieren als verpachters van behuisd en los land de voornaamste plaats in. Opvallend is, dat, voor wat het losse land betreft, evenveel in bezit is bij particulieren buiten als in de gemeente.

De aankoop van gras op stam en naweide blijkt voor het zandgebied van betekenis te zijn (tabel 11). In het veengebied wordt slechts 16 ha op stam gekocht en 21 ha naweide.

Zandgebied
Groep A
Tabel 11 AANKOOP VAN GRAS OP STAM EN NAWEIDE

Grootteklassen in ha	Gras en klaver op stam			Naweide			Gras op stam + naweide		
	aantal bedrijven	oppervl. in ha	prijs in gld p/ha	aantal bedrijven	oppervl. in ha	prijs in gld p/ha	aantal bedrijven	oppervl. in ha	prijs in gld p/ha
1-5	30	45	63	14	19	50	8	8	99
5-10	34	67	78	14	22	56	7	8	142
>10	7	14	71	8	13	49	2	2	137
Totaal	71	126	72	36	54	52	17	18	123

De eigenaars van deze gronden zijn voornamelijk particulieren, die hoofdzakelijk buiten de gemeente wonen. Ook de kerk en andere instellingen verpachten gras op stam en naweide.

Voor de inscharing van vee blijkt de Noord-Oostpolder van zeer veel belang te zijn. Door de bedrijven in het zandgebied worden 830 stuks jongvee ingeschaard, waarvan 540 in de Noord-Oostpolder. De gemiddelde inscharingsprijs per seizoen is 43 gulden. De bedrijven in het veengebied scharen 380 stuks jongvee en 80 melkkoeien in; in de Noord-Oostpolder hiervan resp. 235 en 49 stuks. De inscharing geschiedt zowel door de kleine als door de grote bedrijven. Vele kleine bedrijven kunnen hierdoor een dichte veebezetting aanhouden.

C o n c l u s i e s

1.a. In het zandgebied van Weststellingwerf wordt 45% van de cultuurgrond in eigendom geëxploiteerd; in het veengebied 32%. Deze percentages zijn ruim 10% hoger dan in de Wouden en Friese Veenweidestreek.

b. Op de kleine bedrijven is het percentage cultuurgrond in eigendom geëxploiteerd het hoogst; naarmate de bedrijfsgrootte toeneemt, neemt dit percentage af.

2.a. Als verpachters der boerderijen en los land nemen de particulieren de voornaamste plaats in. Het bijpachten van los land is zeer belangrijk, vooral voor de kleine bedrijven.
b. In de Noord-Oostpolder is alleen los land gepacht door bedrijven >10 ha; de totale oppervlakte is 223 ha. De inscharing in de Noord-Oostpolder is voor de kleine bedrijven wel van betekenis. In totaal zijn hier bijna 800 stuks jongvee ingeschaard.

§ 5. De financiële positie van de bedrijven

Naar de financiële positie der bedrijven is een onderzoek ingesteld om te kunnen nagaan in hoeverre deze eventueel een gezonde ontwikkeling van de landbouw in de weg staat. Er bestaat in het algemeen een duidelijk uitgesproken tegenzin bij de agrarische bevolking ten aanzien van het opnemen van credieten op korte of lange termijn, ook al kunnen deze credieten worden bestemd voor het aanbrengen van rendabele verbeteringen. Daarom zijn bij de financiële enquête alleen vragen gesteld over omvang en aard der passiva (schulden), omdat globaal aangenomen mag worden, dat de bedrijven met schuld over weinig of in het geheel geen eigen middelen beschikken.

In het veengebied nam 93% van de geënquêteerde bedrijven aan de financiële enquête deel, in het zandgebied 92%; voor de gehele gemeente is dit percentage 92. Er zal in deze paragraaf in de eerste plaats aandacht worden besteed aan de groep der zuivere boeren (groep A). Daarna zal zeer in het kort worden ingegaan op de financiële positie der B- en C-bedrijven.

Een overzicht van de aantallen bedrijven met en zonder schuld volgt in tabel 12. In deze tabel zijn de bedrijven tevens ingedeeld naar de juridische vorm van het grondgebruik.

Groep A
Tabel 12 AANTALLEN BEDRIJVEN MET EN ZONDER SCHULD

Gebied	Geheel in eigendom		≥50% in eigendom		50% en minder in eigendom		Geheel gepacht		Totaal	
	met schuld	zonder schuld	met schuld	zonder schuld	met schuld	zonder schuld	met schuld	zonder schuld	met schuld	zonder schuld
Zandgebied	111	133	69	63	37	61	41	229	258	486
Veengebied	18	27	10	21	6	17	18	94	52	159
Weststellingwerf totaal										
absoluut	129	160	79	84	43	78	59	323	310	645
%	13	17	8	9	5	8	6	34	32	68

In het zandgebied is 65% der bedrijven schuldvrij, in het veengebied 75% en in de gehele gemeente 68%. In het veengebied komen dus verhoudingsgewijs minder bedrijven met schuld voor dan in het zandgebied. Maakt men onderscheid tussen het zandgebied I en II, dan bedraagt het percentage schuldvrije bedrijven in beide gebieden resp. 73% en 61%; het Noordelijk zandgebied vertoont in dit opzicht een grote mate van overeenkomst met het veengebied. Bij soortgelijke onderzoekingen in 11 gemeenten op de zandgronden (1948), in Wijhe (1950) en het Randgebied van de Noord-Oostpolder (1950) was het percentage schuldvrije bedrijven resp. 60, 65 en 71. Wat betreft het aantal belaste bedrijven in procenten van het totale aantal is dus de toestand in Weststellingwerf zeker niet ongunstiger

dan in andere gebieden.

Voorts blijkt uit de tabel, dat onder de pachtbedrijven relatief meer schuldvrije bedrijven voorkomen dan onder de eigendomsbedrijven. Dit houdt verband met de bezwaring van de eigendomsbedrijven (hypotheek) ingeval van boedelscheiding of aankoop, hetgeen zich bij de pachtbedrijven uiteraard niet of in veel mindere mate voordoet (inventaris). De aankoop van het bedrijf is, zowel in het veen- als in het zandgebied de voornaamste oorzaak voor het ontstaan van schuld.

Van de vorm, waarin het crediet is opgenomen, geeft tabel 13 een overzicht.

Groep A

Tabel 13 DE BEDRIJVEN MET SCHULD NAAR DE AARD VAN HET CREDIET

Grootteklassen in ha	Zandgebied				Veengebied			
	Totaal financieel geënquet. bedrijven	Bedrijven met hypotheek	Bedrijven met bedr. schuld	Bedrijven met hyp.+ bedr.sch.	Totaal financieel geënquet. bedrijven	Bedrijven met hypotheek	Bedrijven met bedr. schuld	Bedrijven met hyp.+ bedr.sch.
		in % v/h tot. aant. fin.geënq.				in % v/h tot. aant. fin.geënq.		
1-5	189	32	4	3	8	-	13	-
5-10	264	28	10	3	50	18	8	-
10-15	113	19	9	4	40	18	8	5
15-20	87	10	9	2	35	14	6	-
>20	91	8	12	4	78	9	13	3
Totaal	744	23	8	3	211	13	10	2

Het blijkt, dat in het zandgebied en in mindere mate ook in het veengebied, vooral de kleinere bedrijven met hypotheek zijn belast. Dit kan worden verklaard uit het feit, dat bij de kleinere bedrijven de eigendom van meer belang is dan bij de grotere bedrijven (§ 4).

De aard van de credietgevers is ook nagegaan. Hierbij is gebleken, dat op het gebied van de credietverstrekking familie en particulieren de belangrijkste positie innemen. De boerenleenbanken komen in Weststellingwerf op de tweede plaats.

Na het overzicht van het voorkomen van schuld in verschillende aspecten, is de vraag aan de orde: in welke mate zijn deze bedrijven belast en gaat deze belasting een als toelaatbaar aan te nemen grens te boven? Voor de beantwoording hiervan zijn de bedrijven met schuld in drie groepen ingedeeld:

1. Eigendomsbedrijven (aantal 129)

Per bedrijf is de belasting per ha in eigendom berekend. De resultaten hiervan zijn vermeld in Bijlage IV (staat 3.6). Neemt men als toelaatbare grens van de belasting 2/3 van de officiële liquidatiewaarde van de grond - dit bedrag zou men dan kunnen stellen op ongeveer f. 1.400,- per ha - dan blijken slechts 12 bedrijven hier bovenuit te gaan. Het merendeel der bedrijven heeft een belasting van f. 800,- of minder per ha. Er wordt opgemerkt, dat deze grens van f. 1.400,- uitsluitend berust op de waarde van de grond; de waarde van bedrijfsgebouwen, dode en levende inventaris is buiten beschouwing gelaten.

2. Geheel gepachte bedrijven (aantal 59)

Voor ieder bedrijf in deze groep is de waarde van de aanwezige dode en levende inventaris per ha berekend. De toelaatbare grens van de belasting moet globaal worden gesteld op de helft van de berekende waarde als veiligheidsmarge voor eventuele liquidatieverliezen. Dit bedrag - ongeveer f. 600,- per ha - is nu te vergelijken

met de werkelijke belasting per ha (zie staat 3.6). Hieruit blijkt, dat de financiële positie van nagenoeg alle bedrijven in deze groep gezond is te noemen.

3. Bedrijven met een gemengde exploitatievorm (aantal 121)

Om van deze bedrijven een zo goed mogelijk inzicht te krijgen omtrent de zwaarte van de belasting, is per bedrijf de grens van de toelaatbare belasting gesteld op 2/3 van de officiële liquidatiewaarde van de grond, welke in eigendom is + ½ van de waarde van de dode en levende inventaris. Het gesommeerde bedrag is vergeleken met de op het bedrijf rustende schuldenlast (zie staat 3.6). Van 79 bedrijven bleek deze schuld minder dan 50% van het als toelaatbaar gestelde te bedragen; van 33 bedrijven 50-75%, terwijl 4 bedrijven boven de 100% kwamen.

B- en C-bedrijven.

Van de 115 bedrijven in groep B hebben er 110 aan de financiële enquête deelgenomen, van de 164 bedrijven in groep C 143. Wat het voorkomen van schuld betreft, blijkt in groep B 60% en in groep C 68% van de bedrijven schuldvrij te zijn. In 11 gemeenten op de zandgronden was 49% der B-bedrijven vrij van schuld, in het Randgebied van de Noord-Oostpolder resp. 81 en 79% van de B- en C-bedrijven.

De belasting van de B- en C-bedrijven in Weststellingwerf bleek in slechts enkele gevallen aan de hoge kant te zijn; op de grote meerderheid der bedrijven kon de financiële positie der bedrijven bevredigend worden genoemd.

C o n c l u s i e s

1.a. In het zandgebied ten Zuiden en ten Noorden van de Linde is resp. 61% en 73% der bedrijven schuldvrij, in het veengebied 75%. In 11 gemeenten op de zandgronden, in Wijhe en in het Randgebied van de Noord-Oostpolder waren deze percentages resp. 60, 65 en 71%.

b. Van de B- en C-bedrijven in Weststellingwerf was resp. 60 en 68% schuldvrij.

2. De belaste bedrijven komen vnl. voor in de groep van de eigendomsbedrijven en de bedrijven met een gemengde exploitatievorm. In het zandgebied zijn het vooral de kleinere bedrijven, welke belast zijn.

3. Uitgaande van de veronderstelling, dat de belaste bedrijven niet over eigen middelen beschikken, blijkt desondanks de belasting slechts in enkele gevallen een als toelaatbaar te stellen grens te boven te gaan. De financiële positie der belaste bedrijven is in het algemeen gezond te noemen.

§ 6. D e b e d r i j f s v o e r i n g i n d e l a n d b o u w

Zowel in het veengebied als in het zandgebied van Weststellingwerf is de veehouderij het overheersende bedrijfsonderdeel. Bouwland komt in het veengebied zo goed als niet voor en in het zandgebied slechts in geringe mate. Het vee wordt dus practisch geheel gevoed door het grasland en voor een gering gedeelte door aangekocht kracht- en ruwvoer. De beschrijving van de landbouw in Weststellingwerf zal dan ook vooral worden gericht op het grasland en de rundveestapel. Bij de beschrijving van de verschillende bedrijfsonderdelen zullen

het veen- en zandgebied tegelijkertijd worden behandeld, terwijl het zandgebied, voor zover er aanleiding toe bestaat, nog weer in enkele onderdelen zal worden gesplitst. Voorts zal als algemene achtergrond gebruik worden gemaakt van de belangrijkste kengetallen uit de meergenoemde publicatie "Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden".

1. De veebezetting.

De veebezetting per 100 ha cultuurgrond[1] geeft aan hoeveel stuks melkvee worden gecombineerd met de ter beschikking staande grond. De koppeling van deze twee zeer belangrijke productiemiddelen is van grote invloed op het inkomen uit de landbouw. Naarmate men er in slaagt op dezelfde oppervlakte meer vee te houden zonder belangrijk grotere veevoeraankopen, wordt het inkomen uit het bedrijf groter. Hieronder volgen enkele cijfers over de veebezetting.

Groep A

Tabel 14 AANTAL MELKKOEIEN PER 100 HA CULTUURGROND

Gebied	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha	Gemiddeld
Weststellingwerf (1950)					
Veengebied	127	123	113	108	111
Zandgebied I	125	122	107	98	107
Zandgebied II	103	97	88	82	90
Achtkarspelen 1948	124	102	89	78	93
Zandgronden 1948	88	68	59	55	63

Opvallend is de grote overeenkomst in de gemiddelde veebezetting tussen het veengebied en zandgebied I, terwijl het zandgebied ten Zuiden van de Linde veel meer overeenkomt met de gemeente Achtkarspelen, welke gemeente als representatief voor de Friese Wouden kan worden gezien. Hieronder zal blijken, dat ook t.a.v. het bouwland dit zandgebied veel meer aansluit bij de Friese Wouden dan de zandgronden tussen de Linde en Tjonger.

Vergelijken wij de bedrijven van 1-5 ha met die van 5-10 ha, dan doet zich een merkwaardig verschil voor tussen Weststellingwerf en de zandgronden. Wij zien nl. in Weststellingwerf een zeer gering verschil in veebezetting tussen deze twee grootteklassen, terwijl op de zandgronden en ook in de Friese Wouden de bedrijven van 1-5 ha een aanmerkelijk zwaardere veebezetting hebben dan de bedrijven van 5-10 ha. Een verklaring voor dit verschil zou hierin kunnen zijn gelegen, dat de bedrijven van 1-5 ha in Weststellingwerf relatief zo gering in aantal zijn, dat zij geen zelfstandige bedrijfsvoering hebben kunnen ontwikkelen. Vergelijkt men de cijfers, dan kan men zich niet aan de indruk onttrekken, dat in Weststellingwerf de grotere bedrijven een toonaangevende positie innemen.

Blijven wij echter binnen de gemeente Weststellingwerf, dan steekt zandgebied II wel ongunstig af tegen de rest van de gemeente. De lage veebezetting ten Zuiden van de Linde is daar een algemeen verschijnsel. Het aantal bedrijven met een veebezetting als in het veengebied is er zeer gering. Dit is des te merkwaardiger omdat juist in dit gebied de kleine bedrijven zijn geconcentreerd, welke over het algemeen een dichte veebezetting hebben. Wat deze lage veebezetting betekent, kan gemakkelijk uit het volgende blijken. De gemiddelde bedrijfsgrootte in zandgebied II is bijna 10 ha met een veebezetting van gemiddeld ongeveer 9,5 melkkoe. Zou de veebezetting even zwaar zijn als in het veengebied en zandgebied I, dan zou gemiddeld bij deze bedrijfsgrootte zeker 11,5 stuks melkvee zijn gehouden, dus 2 melkkoeien meer. Bij de huidige minimum garantieprijs

1) Omdat practisch al het land wordt gebruikt voor de rundveehouderij is het niet nodig de veebezetting uit te drukken per 100 ha voedergewassen.

van 17,5 cent per kg melk zouden 2 koeien méér op deze bedrijven een extra arbeidsinkomen betekenen van ongeveer f. 1100,-, als deze meerdere koeien geen onevenredige grote kosten (bijv. voederaankoop) zouden vergen. Op de bedrijven van 5 ha wordt dit dan ongeveer f. 550,- en op bedrijven van 15 ha f. 1650,-. Hierbij dient men te bedenken, dat dit jaarlijkse inkomensverschillen zijn, welke van grote invloed zijn op het welvaartspeil in de verschillende gebieden van Weststellingwerf. Wij zullen hierna nog nagaan wat de oorzaak kan zijn van het verschil in veebezetting.

2. Het gebruik van de grond.

a. De bouwland- en graslandverhouding

Het bouwland is in Weststellingwerf niet van veel betekenis. Het percentage bouwland in % van de totale oppervlakte cultuurgrond bedroeg in 1950 in het Veengebied 1%, Zandgebied I 5% en Zandgebied II 12%, terwijl dit percentage op de Zandgronden in 1948 38% was en in Achtkarspelen 10%. Het meeste bouwland vinden wij ten Zuiden van de Linde, vooral in Rijsberkamp, Boekelte, het Westersche en Oostersche Veld, Steggerda en Peperga. Tussen de verschillende grootteklassen bestaan weinig verschillen in de verhouding bouwland-grasland. In staat 3.7 wordt een overzicht gegeven van het gebruik van het bouwland.

b. Het grasland

Een belangrijk kengetal voor de beoordeling van de bedrijfsvoering is het percentage gemaaid grasland. Een hoog percentage is een aanduiding voor een intensief graslandgebruik. Het % gemaaid grasland is tevens een maatstaf voor de mate, waarin wintervoer wordt gewonnen. Zo kenmerkt de Friese bedrijfsvoering zich door een relatief hoog aandeel van het grasland in de wintervoeding van het vee; ongeveer 100% van het grasland wordt gemaaid. In Zuidholland bijv. is dit percentage veel lager en bedraagt het ongeveer 60%; hier staat echter een veel hogere veebezetting tegenover dan in Friesland, waardoor het grasland voor een veel groter deel moet worden gebruikt als weiland.

Tabel 15

GEMAAIDE OPPERVLAKTE IN % VAN HET GRASLAND

Gebied	Gehooid	Gekuild	Gedroogd	Totaal
Weststellingwerf 1950				
Veengebied	65	30	5	100
Zandgebied	62	25	2	89
Zandgronden 1948	37	7	-	44
Achtkarspelen 1948	59	39	1	99

Tussen de verschillende grootteklassen is er weinig verschil. Dat het % gemaaid grasland in de gehele gemeente nogal hoog is, staat ook in verband met de geringe oppervlakte bouwland, waardoor het grasland wel een groot aandeel in de wintervoeding van het vee moet hebben.

c. De inscharingsdichtheid.

Deze blijkt op de kleinere bedrijven slechter te zijn dan op de grotere. Dit komt algemeen voor en vindt zijn oorzaak hierin, dat de percelen op de kleine bedrijven naar verhouding tot de koppel vee, waarmee wordt geweid, te groot zijn. Als beste inscharingsdichtheid wordt algemeen aangenomen 20 koeien per ha. Onderstaande tabel geeft een beeld van de werkelijkheid.

Tabel 16 DE INSCHARINGSDICHTHEID

Inscharingsdichtheid	Aantal bedrijven in % van het totaal per grootteklasse											
	1-5 ha		5-10 ha		10-15 ha		15-20 ha		20-30 ha		>30 ha	
	zand	veen	zand	veen	zand	veen	zand	veen	zand	veen	zand	veen
10-20 koeien per ha	12	15	28	36	45	80	53	65	68	86	82	89
5-10 " " "	64	45	62	55	47	18	41	33	32	14	17	11
<5 " " "	24	40	10	9	8	2	6	2	-	-	1	-

d. Het kunstmestgebruik.

Een intensief gebruik van het grasland gaat gepaard met een hoge stikstof-gift, een extensief gebruik daarentegen met een lage stikstofbemesting. In het veengebied lag de gemiddelde N-gift op 33 kg zuivere N per ha, in het zandgebied op 40 kg zuivere N per ha. Deze hoeveelheden wijzen op een weinig intensieve bedrijfsvoering. Tussen de grootteklassen is weinig verschil. Wel zullen de kleinere bedrijven door de iets zwaardere veebezetting over meer organische stikstof (gier) beschikken. Een gelijke gift kunstmest-N betekent op de kleinere bedrijven in feite dus een iets zwaardere N-bemesting.

3. De rundveestapel.

De productie per koe is het belangrijkste cijfer, waarin de kwaliteit van de veestapel tot uitdrukking komt. Deze blijkt in Weststellingwerf zeer goed te zijn blijkens onderstaande cijfers.

Tabel 17 AANTAL KG MELKVET PER KOE[1)]

Gebied	1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	> 20 ha	Gemiddeld
Weststellingwerf						
lactatieperiode 1948-'49						
Veengebied	-	158 (88)	164 (277)	159 (333)	158 (1989)	159 (2687)
Zandgebied	188 (9)	163 (208)	162 (338)	161 (662)	156 (1416)	159 (2633)
Achtkarspelen (1947-'48)	131	138	131	126	136	134
Zandgronden (1947-'48)	132	133	133	133	135	133

1) () = aantal gecontroleerde koeien.

Tussen het zand- en veengebied en tussen de verschillende grootteklassen blijken geen verschillen te bestaan. Wel moet worden opgemerkt, dat het percentage gecontroleerde koeien op het zand en op de kleinere bedrijven kleiner is, dan in het veengebied en op de grotere bedrijven. De kans, dat de hier gegeven cijfers de werkelijkheid voor het zandgebied en de kleine bedrijven iets te gunstig voorstellen is hierdoor vermoedelijk groter dan omgekeerd. In ieder geval mag uit deze cijfers wel worden geconcludeerd, dat het geconstateerde verschil in veebezetting inderdaad tot een verschil in inkomen zal leiden zoals hiervoor t.o.v. zandgebied II werd becijferd.

Naast de melkvetproductie is er de afzet van vlees in de vorm van verkoop van nuchtere kalveren en ouder vee. Hoe deze verloopt kan worden afgeleid uit het aantal kalveren en pinken per 100 melkkoeien. Dit vertoont in Weststellingwerf een volkomen normaal beeld.

Tabel 18

AANTAL KALVEREN EN PINKEN PER 100 MELKKOEIEN

Gebied	Kalveren	Pinken
Weststellingwerf 1950		
Veengebied	36	34
Zandgebied	36	35
Achtkarspelen 1948	30	32
Zandgronden 1948	38	36

Wanneer deze cijfers tegen de 40 liggen, wil dit zeggen, dat bijna alle goedgeboren koekalveren worden aangehouden, dat er per 100 koeien ongeveer 40 à 50 nuchtere kalveren worden verkocht en verder dat er per 100 koeien jaarlijks ongeveer 35 stuks vee, meestal minder geschikte productie-dieren, wordt afgezet. Dit geeft de mogelijkheid tot selectie en opvoering van de kwaliteit van de veestapel.

In staat 3.8 zijn nog enkele cijfers verzameld, welke een indruk kunnen geven van het streven om de kwaliteit van de veestapel te verbeteren. Hieruit blijkt, dat er tussen het zand- en veengebied verschil bestaat in het percentage gecontroleerde koeien. In het zandgebied wordt op de bedrijven kleiner dan 10 ha nog niet de helft van het aantal koeien gecontroleerd (44%); in het veengebied is dit percentage op de bedrijven van 5-10 ha 74%. Dit is geen gunstig teken; de kans is hierdoor groot, dat, terwijl de veebezetting in het zandgebied (en dan speciaal ten Zuiden van de Linde) reeds lager is dan in het veengebied, ook de productie per koe kleiner is. Het blijkt voorts, dat de kunstmatige inseminatie in het zandgebied iets meer opgang gemaakt heeft dan in het veengebied, resp. 26 en 17% der bedrijven maken van deze methode gebruik. Het percentage niet-t.b.c. vrij vee is in beide gebieden gelijk; ongeveer 0,4% der koeien is reageerder en ongeveer 3% twijfelaar.

4. De varkens- en kippenstapel.

Dat de varkens- en kippenstapels van weinig belang zijn blijkt uit onderstaande cijfers.

Tabel 19

AANTAL VARKENS EN KIPPEN PER BEDRIJF

Grootteklassen in ha	Zandgebied		Veengebied	
	Varkens	Kippen	Varkens	Kippen
1-5	3	25	3	1
5-10	6	17	4	8
10-15	11	19	8	15
15-20	11	16	8	4
20-30	11	15	11	4
>30	15	15	12	3
Gemiddeld	7	19	8	7

De kippenstapel is in het zandgebied gemiddeld wel iets groter dan in het veengebied, maar van een bedrijfsonderdeel van enige betekenis kan men bij 20 kippen toch niet spreken.

Intussen volgt uit deze cijfers de belangrijke conclusie, dat de bedrijven op het zandgebied ten Zuiden van de Linde in deze bedrijfsonderdelen geen compensatie vinden voor de lagere veebezetting.

5. Bedrijfsinrichting en werktuigen.

In tabel 20 zijn enkele gegevens verzameld over de bedrijfsinrichting.

Tabel 20 DE BEDRIJFSINRICHTING

Grootte-klassen in ha	Gebruikte stalruimte voor melkvee		Aantal bedrijven in % van het totale aantal met								m^3 gierkelder per stuk grootvee[1]	
			lichtstroom		autom.drink-bakjes of vlotters		gierkelders		silo's			
	zand	veen	zand	veen	zand	veen	zand	veen	zand	veen	zand	veen
1-5	49	94	25	25	1	-	40	25	6	13	1,4	0,3
5-10	80	78	33	40	3	-	40	64	17	20	2,0	1,3
10-15	86	90	60	63	14	16	53	74	7	5	1,4	1,2
15-20	84	82	64	66	19	19	55	82	5	18	1,3	1,6
20-30	85	91	76	71	37	45	73	91	7	32	1,6	1,7
>30	91	104	93	59	53	70	83	100	10	41	1,8	1,5
Gemiddeld	79	90	45	59	11	27	48	79	10	22	1,6	1,5

1) 1 stuk grootvee: 1 melkkoe; 1 stuk mestvee; 2 stuks jongvee; 1 werkpaard.

De kleinere bedrijven blijken minder goed te zijn ingericht dan de grotere. Mede hierdoor zijn de gemiddelde cijfers van het zandgebied slechter dan van het veengebied. Opmerking verdient het feit, dat de stalruimte in het zandgebied minder wordt benut dan in het veengebied.

Dat de slechtere bedrijfsinrichting vooral moet worden gezocht in het zandgebied ten Zuiden van de Linde blijkt uit staat 3.9, waarin de cijfers voor de bedrijven met gierkelders zijn gesplitst naar zandgebied I en II. Tevens blijkt uit de cijfers per buurtschap, dat het zandgebied II wat dit betreft niet geheel uniform is. Vooral de dorpen Vinkega, Steggerda en Peporga komen gunstiger naar voren dan de rest.

Wat de werktuigen betreft is in staat 3.10 een overzicht gegeven van het voorkomen van enkele belangrijke werktuigen op de bedrijven in de verschillende grootteklassen. Zoals te verwachten was, beschikken de kleine bedrijven in mindere mate over werktuigen in eigendom dan de grotere. De kleine bedrijven zijn dus meer aangewezen op burenhulp en andere diensten van buiten het bedrijf of moeten meer werk met de hand doen. In beide gevallen betekent dit een nadeel voor de kleinere bedrijven.

Zeer opvallend is, dat ten Zuiden van de Linde bijna de helft van de bedrijven niet over hooibouwwerktuigen beschikt. Dit geeft te denken, omdat de hooi-oogst op deze, hoofdzakelijk uit grasland bestaande, bedrijven een van de belangrijkste werkzaamheden is. Het al of niet goed binnenhalen van het hooi is voor de gehele stalperiode van grote betekenis. Kwaliteitsverschillen in het hooi zijn nl. van grote invloed op de productie van het vee of op het aantal koeien, dat men met dezelfde hoeveelheid hooi kan voeren. De kans, dat men het hooi niet goed binnen krijgt is aanmerkelijk groter, naarmate men niet over eigen werktuigen beschikt, maar afhankelijk is van anderen of alles met de hand moet doen.

Ten aanzien van de bemesting met gier of dunne mest zijn de bedrijven ten Zuiden van de Linde eveneens het slechtst ingericht. Dit hangt samen met de eveneens slechtere gierbewaring. Ook dit verschil is belangrijk, omdat een slechte bewaring en het niet goed of niet op tijd overbrengen van de gier grote verliezen aan stikstof veroorzaakt.

6. De verdere ontwikkeling van de bedrijfsvoering.

Bij het nagaan in welke richting de landbouw zich verder dient te ontwikkelen en op welke wijze deze ontwikkeling kan worden gestimuleerd, dient men rekening te houden met de verschillende

omstandigheden waaronder de landbouw verkeert. Ondanks de verschillen in grondsoort heeft de landbouw in geheel Weststellingwerf enkele algemene karakteristieke kenmerken; de bedrijfsvoering is nl. traditioneel Fries. Dit karakter verandert meer en meer, naarmate men in het zandgebied de grens nadert van Overijsel en Drente.

Aan de ene kant wijst de vrij zware veebezetting, het hoge percentage gemaaid grasland en de over het algemeen vrij goede verpleging van het grasland op een vrij intensieve en goede graslandexploitatie, terwijl aan de andere kant de kunstmestbemesting (vooral de stikstofgift) een aanduiding vormt, dat het grasland nog lang niet tot producties komt als mogelijk zou zijn. Hieruit kunnen wij concluderen, dat het grasland in Weststellingwerf van nature goede productiemogelijkheden heeft.

Het is gebleken, dat in het z a n d g e b i e d t e n Z u i d e n v a n d e L i n d e de veebezetting lager is dan in de rest van de gemeente. Dit zou kunnen zijn veroorzaakt door een minder goede kwaliteit van de grond in dit gebied. Gedeeltelijk is dit zeer waarschijnlijk ook wel het geval, vooral in de streken langs de grens van Overijsel en Drente, maar een algemene verklaring kan dit niet zijn, omdat er ook ten Zuiden van de Linde gronden liggen, waarvan de productie-capaciteit zeker niet onderdoet voor de zandgronden tussen Linde en Tjonger. Het is dan ook waarschijnlijk, dat men zich in dit gebied, wat de bedrijfsvoering betreft, meer richt naar de zandgronden in Drente en Overijsel. De lage veebezetting vindt dan, althans gedeeltelijk, zijn verklaring in de heersende bedrijfsstijl en wordt niet bepaald door technische factoren. Opmerking verdient hier ook het feit, dat de Linde een vrij scherpe grens vormt en dat de boeren ter weerszijden in hun dagelijkse werk zeer weinig contact met elkaar hebben. Voor zover de productiecapaciteit van de grond zich hiertegen niet verzet, zal het voor dit gebied alleszins gewenst zijn de veebezetting op te voeren. Dit geldt vooral voor de kleine bedrijven, welke vergeleken met de bedrijven van dezelfde grootte in de Friese Wouden een zeer lage veebezetting hebben. Voor de meeste bedrijven in dit gebied zal dit zonder al te veel moeite kunnen gelukken. Waar de grond minder productief is zal het meer moeite kosten, maar het zal vrijwel overal technisch mogelijk zijn de veebezetting te verhogen. Men zal op de minder productieve gronden moeten overgaan tot het scheuren van de slechtste peroelen grasland en meer voedergewassen moeten gaan telen. De arbeidsbezetting vormt in het algemeen geen belemmering voor deze intensivering.

Het v e e n g e b i e d kenmerkt zich door het veel voorkomen van grote bedrijven. Een factor, welke hier van veel belang is voor de bedrijfsvoering, is het gebrek aan arbeidskrachten. Vooral het melken, waardoor men ook Zaterdagsmiddags en Zondags is gebonden, is voor de meeste arbeiders weinig aantrekkelijk. Het is echter niet alleen het gebrek aan arbeidskrachten, dat vele bedrijven doet mechaniseren. Een zeer belangrijke factor hiervoor is ook, dat het loon zeer sterk is gestegen. Bij gelijkblijvende kosten van het krachtvoer zou het voordelig zijn geweest minder voer van het grasland te winnen door meer krachtvoer te kopen en op de arbeid te besparen. De krachtvoerprijzen zijn echter ook gestegen en bovendien is het krachtvoer slechts in beperkte mate te koop. Onder deze omstandigheden is het gewenst met weinig arbeid zoveel mogelijk veevoer op de bedrijven te winnen. Een mechanisatie van de hooi- en kuilvoerwinning is hiervoor de aangewezen weg.

Wat hier gezegd is voor het veengebied geldt ook voor de grote bedrijven in de andere gebieden. Wat de kleine bedrijven betreft, blijkt uit de cijfers over de arbeidsprestaties, dat de arbeidskrachten op deze bedrijven over het algemeen niet volledig bezet zijn.

Een intensivering kan hierin verbetering brengen. Door middel van voorbeeldbedrijven is wel aangetoond, dat deze intensivering bij een goede bedrijfsvoering nog zeer ver kan worden opgevoerd. Een dergelijke bedrijfsvoering vraagt echter veel van de capaciteiten van de bedrijfsleider.

Het voert te ver hier nader in te gaan op de technische wijzigingen, welke in de bedrijfsvoering moeten plaats hebben om tot een opvoering van de productie van de grond te komen. Aangenomen mag worden, dat het bij de huidige arbeidsbezetting voor de bedrijven groter dan ± 6 à 7 ha mogelijk zal zijn een voldoend hoge arbeidsprestatie te bereiken[1]. Voor de bedrijven kleiner dan 6 à 7 ha kan dit niet gezegd worden, al worden soms ook op zeer kleine bedrijven zeer goede resultaten bereikt. Voor een uitvoerige behandeling van de problemen van de kleine bedrijven zij verwezen naar "Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden".

Naast de hier besproken mechanisering en intensivering is natuurlijk voor alle bedrijven een rationalisering van belang, waaronder wij verstaan een verbetering van de huidige bedrijfsvoering zonder dat direct wordt overgegaan tot het investeren van meer kapitaal of het aanwenden van meer arbeid. Dus bijv. verbetering van de werkmethoden, betere ontwatering van de gronden, betere aanpassing van de bemesting aan de bemestingstoestand van de grond, het samenstellen van doelmatiger rantsoenen voor het vee in de stalperiode, verbetering van de erfelijke productie-aanleg van het vee, verbetering van de botanische samenstelling van de grasmat enz.

C o n c l u s i e s

1. De landbouw in Weststellingwerf wordt gedreven volgens het traditionele Friese systeem: bijna alle cultuurgrond is grasland, de veebezetting is ongeveer 1 melkkoe per ha cultuurgrond en ongeveer de gehele oppervlakte grasland wordt per seizoen één keer gemaaid.

2. Bij deze bedrijfsvoering wordt betrekkelijk weinig stikstof gegeven (± 30 à 40 kg N per ha in de vorm van kunstmest), waaruit valt af te leiden dat de grond technisch gezien meer kan produceren dan thans het geval is.

3. De kleine bedrijven in Weststellingwerf onderscheiden zich in mindere mate dan op de zandgronden door een intensievere bedrijfsvoering.

4. Het zandgebied ten Zuiden van de Linde valt op door een minder intensieve bedrijfsvoering, zich uitend in een lagere veebezetting en een slechtere bedrijfsinrichting. Dit heeft ten gevolge, dat het inkomen per ha ten Zuiden van de Linde aanzienlijk lager ligt dan in de rest van de gemeente.

5. De bedrijfsvoering op de kleine bedrijven - en in het zandgebied ten Zuiden van de Linde op alle bedrijven - kan, gezien het niveau van de bedrijfsvoering, nog aanzienlijk worden geïntensiveerd. Neemt men tevens het arbeidsaanbod (zie § 9) in ogenschouw, dan kan men stellen, dat op de kleinste bedrijven (beneden 6 à 7 ha) het niet mogelijk is om een voldoend hoge arbeidsprestatie te bereiken. Op de bedrijven groter dan 6 à 7 ha is het wel mogelijk.

1) Uitvoerig wordt hierop nog in Deel C ingegaan.

6. De grotere bedrijven (groter dan 20 ha) zijn over het algemeen zeer krap van arbeidskrachten voorzien. Verhoging van de productie zal hier alleen mogelijk zijn na een verdergaande mechanisatie van het melken en van de winning van het wintervoer.

7. Naast een intensivering van de kleine bedrijven en een mechanisering van de grote bedrijven is een rationalisering van de bedrijfsvoering in het algemeen zeer wenselijk.

B. DE AGRARISCHE BEVOLKING

Inleiding

Ruim 50% der beroepsbevolking van Weststellingwerf is werkzaam in de landbouw. Het is daarom van belang bijzondere aandacht aan deze bevolkingsgroep te schenken.

In het onderstaande wordt aan de hand van het, middels de enquête verkregen, cijfermateriaal een indruk gegeven van die demografische verschijnselen, welke nauw samenhangen met de economische activiteit der agrarische bevolking. Wij zullen ons hierbij in hoofdzaak beperken tot de zuivere boeren (groep A), daar deze de belangrijkste groep der grondgebruikers vormen. Waar nodig, zal voorts onderscheid worden gemaakt tussen boeren, wonende in het zand- en in het veengebied van de gemeente.

§ 7. De stand van de agrarische bevolking

Wij geven eerst een overzicht van alle op de boerderijen wonende personen (tabel 21).

Groep A

Tabel 21 OVERZICHT VAN DE BEDRIJFSBEVOLKING PER BEROEPSGROEP IN ZAND- EN VEENGEBIED

Beroepsgroep	Zand/Veen	Bedrijfshoofden		Echtgenoten	Inwonende kinderen		Inwonende familie		Inwonend personeel		Totaal	
		M	V	V	M	V	M	V	M	V	M	V
A	Zand	792	17	665	828	698	140	142	65	10	1825	1532
	Veen	229	8	205	250	279	43	34	25	15	547	541
B	Zand	95	-	87	102	88	14	12	-	1	211	188
	Veen	19	1	17	20	19	1	3	-	-	40	40
C	Zand	150	-	131	167	146	18	20	-	2	335	299
	Veen	14	-	11	15	7	4	4	1	-	34	22
A+B+C	Zand	1037	17	883	1097	932	172	174	65	13	2371	2019
	Veen	262	9	233	285	305	48	41	26	15	621	603

Achtereenvolgens zullen nu de onderscheidene categorieën der bedrijfsbevolking aan een nadere beschouwing worden onderworpen.

1. De bedrijfshoofden en hun echtgenoten

Onze belangstelling gaat allereerst uit naar de leeftijdsopbouw der bedrijfshoofden. De meesten van hen zijn gehuwd of gehuwd geweest. Vandaar dat wij van deze belangrijke groep in de nu volgende tabel zullen vermelden de leeftijdsopbouw, de gemiddelde leeftijd, -huwelijksleeftijd en -leeftijd, waarop men bedrijfshoofd werd, alsmede de percentages van degenen, die vóór, tegelijk met of na het huwelijk zelfstandig boer werden.

Zand + Veen
Groep A
Tabel 22

GEHUWDE MANNELIJKE BEDRIJFSHOOFDEN EN WEDUWNAARS

Grootte-klassen in ha	Totaal aantal		In de leeftijdsklassen				Gemiddelde			Percentage bedrijfshoofd geworden		
			<30	30-49	50-59	⩾60	leeftijd	huwelijks-leeftijd	leeft. waarop bedr. hoofd	voor	gelijk met	na
	abs.	%	in procenten							het huwelijk		
1-5	164	100	1,2	35,4	28,0	35,4	52,8	31,3	29,6	7,3	53,7	39,0
5-10	291	100	6,1	51,9	23,4	18,6	47,4	30,5	30,4	10,0	53,6	36,4
10-15	142	100	2,8	52,8	26,1	18,3	48,4	29,2	28,2	8,5	57,0	34,5
15-20	124	100	4,8	54,8	24,2	16,1	47,8	29,4	29,3	8,9	60,5	30,6
20-30	125	100	5,6	52,0	23,2	19,2	47,9	28,7	28,9	6,4	60,8	32,8
>30	53	100	7,5	58,6	20,7	13,2	45,8	27,8	27,4	11,3	62,3	26,4
Totaal	899	100	4,5	49,9	24,7	20,9	48,6	29,9	29,3	8,7	56,6	34,7

De bedrijfshoofden van kleine bedrijven (1-5 ha) blijken gemiddeld aanzienlijk ouder te zijn dan die van de grotere. Een groot percentage van de kleine boeren blijkt ouder te zijn dan 59 jaar, nl. ruim 35%; voor de overige bedrijfshoofden is dit minder dan 20%. Ook de leeftijdsopbouw der ongehuwde bedrijfshoofden hebben wij nagegaan. Zij blijken het meest voor te komen op kleinere bedrijven (1-10 ha), nl. 15% tegenover voor de gehele gemeente 10%. Voor de ongehuwden gelden dezelfde opmerkingen als voor de gehuwden zijn gemaakt, met dien verstande, dat zij gemiddeld 2 à 3 jaar jonger zijn. Verschillende jonge, ongetrouwde boeren zullen alsnog tot een huwelijk komen, doch de enquête heeft geleerd, dat zulks voornamelijk beperkt zal blijven tot jonge boeren op bedrijven met een oppervlakte van meer dan 10 ha. Dit betreft slechts een gering aantal.

De gemiddelde huwelijksleeftijd en de leeftijd waarop men bedrijfshoofd is geworden, liggen beide tussen 29 en 30 jaar. Meer dan de helft worden tegelijk met hun huwelijk zelfstandig, terwijl de overigen merendeels pas nà het huwelijk boer worden. Typerend is wel, dat hoofden van grotere bedrijven vaker zelfstandig worden tegelijk met of voor hun huwelijk, terwijl de "kleine boeren" dikwijls reeds tot een huwelijk overgaan, voordat zij zelfstandig zijn. Vele boerenzoons zien zich genoodzaakt enige tijd agrarische loondienst te verrichten. Hier komen dus reeds de moeilijkheden ten aanzien van het verwerven van een bedrijf aan het licht.

Over de h e r k o m s t van de boeren kan het volgende worden gezegd. Gemiddeld 1/3 deel is buiten de gemeente geboren; 25% in gemeenten binnen een straal van 20 km, 7% in buiten deze straal gelegen plaatsen. Hoofden van kleine bedrijven blijken autochthoner te zijn dan die van grotere. De verklaring hiervan kan gelegen zijn in de omstandigheid, dat verscheidene kleine bedrijven eigendomsbedrijven zijn (zie § 4). De allergrootste bedrijven worden geëxploiteerd door elders geboren landbouwers, voornamelijk afkomstig uit Friese gemeenten. Verscheidene dezer bedrijven zijn door ontginning gesticht. Van de boeren, die in Weststellingwerf zijn geboren, hebben verschillenden enige tijd elders vertoefd. De meesten van hen zijn gehuwd in de gemeente teruggekeerd. Bij degenen, die elders geboren zijn, viel dikwijls het tijdstip van vestiging in de gemeente samen met het huwelijk. Van de echtgenoten der zuivere boeren is slechts weinig meer dan de helft in de gemeente geboren, een derde deel binnen een straal van 20 km en de rest (ruim 10%) verder weg.

Thans willen wij even stilstaan bij het gemiddeld k i n d e r t a l. Ter berekening van dit cijfer hebben wij enerzijds het aantal

kinderen, anderzijds het aantal gehuwde en gehuwd geweest zijnde bedrijfshoofden in aanmerking genomen. Wij spreken dus over het gemiddeld kindertal per gezin (tabel 23). Het gemiddeld kindertal per gezin bedraagt zowel in het zand- als in het veengebied ± 3; met het groter worden der bedrijven neemt het toe. Het gemiddeld kindertal alleen geeft echter geen volledig inzicht in het vraagstuk van de kinderrijkdom. Daarom hebben wij in tabel 23 ook de spreiding van de gezinnen naar het aantal kinderen per gezin gegeven.

Groep A
Tabel 23 HET GEMIDDELD KINDERTAL

Zand/Veen	Grootteklassen in ha	Aantal bedrijven	Gezinsbedrijven: Totaal aantal abs.	Totaal aantal %	percentage met 0 kinderen	1-2	3-4	5-6	7-9	≥10	Gemidd. aantal kinderen per gezin
Zand	1-5	200	162	100	10,5	42,6	27,8	9,9	7,4	1,9	2,84
	5-10	287	249	100	13,3	45,0	26,9	9,2	4,0	1,6	2,67
	>10	322	296	100	7,4	35,1	37,5	9,8	6,1	4,1	3,42
	Totaal	809	707	100	10,2	40,3	31,5	9,6	5,7	2,7	3,02
Veen	1-5	8	5	100	40,0	20,0	20,0	20,0	-	-	2,20
	5-10	55	51	100	19,6	39,2	23,5	17,6	-	-	2,38
	>10	174	161	100	6,8	36,0	31,1	19,3	5,0	1,9	3,31
	Totaal	237	217	100	10,6	36,4	29,0	18,9	3,7	1,4	3,07

Daaruit blijkt, zowel voor het zand- als het veengebied, dat er meer grote gezinnen voorkomen naarmate de bedrijven groter worden. Slechts 10% van de gezinnen is (nog) kinderloos. Het kindertal der boeren in Weststellingwerf is in vergelijking tot andere gebieden laag te noemen. Bij het onderzoek naar het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden bleek het gemiddeld 4,2 te bedragen. Dit cijfer varieert in Nederland tamelijk sterk naar de kerkelijke gezindte der bevolking. Wij plaatsen daarom hieronder nog een tabel over de kerkelijke structuur der zuivere boeren (tabel 24).

Groep A
Tabel 24 DE BEDRIJFSHOOFDEN NAAR KERKELIJKE GEZINDTEN

Grootteklassen in ha	Aantal bedrijfshoofden: Totaal absoluut	Totaal ‰	N.H.	Ger. Kerk	R.K.	Overigen	Onkerkelijken
			in promilles van het aantal bedrijfshoofden				
Zandgebied							
1-5	200	247	143	6	26	-	72
5-10	287	355	219	16	43	-	77
10-15	122	151	88	9	26	-	28
15-20	100	124	77	7	19	1	20
20-30	70	86	62	1	16	1	6
>30	30	37	20	-	11	1	5
Totaal	809	1000	609	39	141	3	208
Veengebied							
1-5	8	34	30	-	-	4	-
5-10	55	232	186	4	17	-	25
10-15	43	181	114	17	8	4	38
15-20	38	161	118	13	17	-	13
20-30	66	278	215	29	13	4	17
>30	27	114	75	13	13	-	13
Totaal	237	1000	738	76	68	12	106

De meesten zijn Nederlands-Hervormd. De geringe aantallen Gereformeerde en R.K. boeren, alsmede het grote aantal onkerkelijken geven de verklaring voor het tamelijk geringe aantal kinderen per gezin. De, vooral in het zandgebied, grote onkerkelijkheid is een opmerkelijk verschijnsel voor deze gemeente; 21% of meer dan 1/5 deel der zuivere boeren op het zand is onkerkelijk. Voor Achtkarspelen luidde dit percentage ± 3, voor Rolde ± 6, voor Oostelijk Lemsterland ± 6, voor Vollenhove 0%. De onkerkelijke bedrijfshoofden worden, meer dan de kerkelijke, op kleine bedrijven (1-5 ha) aangetroffen. 21% der onkerkelijken is ongehuwd, voor kerkelijken en onkerkelijken tezamen is dit percentage ± 13; de gemiddelde leeftijd der onkerkelijke ongehuwden bedraagt 45 jaar, d.w.z. hun huwelijkskans is slechts gering. De gehuwde onkerkelijken hebben gemiddeld slechts 2,58 kinderen per gezin, de kerkelijken 3,13; toch zijn meer dan de helft van hen langer dan 20 jaar gehuwd. In de gemiddelde leeftijd bestaan geen noemenswaardige verschillen tussen beide groepen. De onkerkelijke boeren wonen vooral in de buurtschappen Noordwolde en Boyl.

2. De kinderen der bedrijfshoofden.

Beschouwen wij thans de kinderen der bedrijfshoofden nader. In tabel 25 worden eerst enkele cijfers voor het zand- en het veengebied afzonderlijk gegeven.

Groep A
Tabel 25 DE KINDEREN DER BEDRIJFSHOOFDEN

Zand/Veen	Grootteklassen in ha	Aantal kinderen: Totaal mannen en vrouwen		Mannen	Vrouwen	0-14 jaar		15 jaar en ouder			
						inwonend				uitwonend	
						M	V	M	V	M	V
		abs.	%			in procenten					
Zand	1-5	460	100	51,1	48,9	14,1	13,0	15,2	14,6	21,7	21,3
	5-10	666	100	55,4	44,6	26,1	18,6	17,4	12,8	11,9	13,2
	10-20	674	100	51,5	48,5	19,9	23,3	19,3	12,5	12,3	12,8
	>20	337	100	51,6	48,4	20,2	17,2	21,1	18,7	10,4	12,5
	Totaal	2137	100	52,6	47,4	20,6	18,7	18,1	14,0	13,9	14,7
Veen	1-5	11	100	63,6	36,4	27,3	18,2	27,3	18,2	9,1	-
	5-10	121	100	48,8	51,2	19,0	25,6	14,0	10,7	15,7	14,9
	10-20	233	100	52,4	47,6	27,0	30,9	15,0	11,6	10,3	5,2
	>20	300	100	46,3	53,7	19,0	28,3	16,3	15,7	11,0	9,7
	Totaal	665	100	49,2	50,8	22,0	28,6	15,6	13,4	11,6	8,9

De leeftijdsverhouding der kinderen kunnen wij in dit verband het meest doelmatig weergeven in die van 0-14 jaar en van 15 jaar en ouder; de eersten kunnen immers nog geen beroep uitoefenen, zijn nog geheel "in zorg", de laatsten kunnen zulks wel en doen dat ook voor het allergrootste deel. De verhouding is voor het zandgebied 39-61, voor het veengebied 51-49.

Bezien wij daarnaast de verhouding inwonend-uitwonend, dan is deze voor het zandgebied 71-29, voor het veen 80-20. Van de ouder dan 15-jarigen is in het zandgebied 52% inwonend en 48% uitwonend; in het veengebied resp. 59 en 41%.

Wij kunnen hieruit 2 conclusies trekken:

1. De kinderen op de veenbedrijven zijn jonger dan in het zandgebied; dit is een gevolg van het feit, dat in het veengebied meer jonge bedrijfshoofden voorkomen (46% jonger dan 45 jaar tegenover 36% op het zand).

2. Het inwonen komt relatief meer voor in het veengebied, niet alleen door de jongere leeftijd der kinderen, doch ook in verband met de bedrijfsgrootte; de veenbedrijven houden naar verhouding meer kinderen vast. Dit is een symptoom van het tekort aan arbeidskrachten op de grote bedrijven, waarop wij nader terugkomen.

Thans willen wij nagaan, wat de kinderen, vooral de zoons, der zuivere boeren doen. In tabel 26 vermelden wij eerst de b e z i g h e d e n van de in de landbouw werkzame zoons.

Groep A
Tabel 26 DE IN DE LANDBOUW WERKZAME ZOONS VAN 15 JAAR EN OUDER

Gebieden	Grootteklassen in ha	Zoons van 15 jaar en ouder											
		Inwonend							Uitwonend				
		Totaal		in de landbouw					Totaal		in de landbouw		
				totaal	thuis	gedeelt. thuis	knecht	overigen			totaal	boer	knecht	overigen
		abs.	%	in procenten					abs.	%	in procenten			
Zand	1-5	70	100	47,1	27,1	8,6	8,6	2,8	100	100	31,0	10,0	19,0	2,0
	5-10	116	100	63,8	45,7	12,1	4,3	1,7	79	100	30,4	6,3	20,3	3,8
	10-20	130	100	80,7	66,9	10,0	2,3	1,5	83	100	54,2	27,7	24,1	2,4
	>20	71	100	90,1	84,5	5,6	-	-	35	100	42,9	28,6	14,3	-
	Totaal	387	100	71,3	56,6	9,6	3,6	1,5	297	100	38,8	17,5	18,9	2,4
Veen	1-5	3	100	100,0	33,3	-	66,7	-	1	100	-	-	-	-
	5-10	17	100	88,2	35,3	17,6	35,3	-	19	100	63,2	42,1	15,8	5,3
	10-20	35	100	97,1	77,1	14,3	2,9	2,9	24	100	33,3	12,5	16,7	4,2
	>20	49	100	85,7	73,5	8,2	2,0	2,0	33	100	66,7	27,3	36,4	3,0
	Totaal	104	100	90,3	67,3	11,5	9,6	1,9	77	100	54,6	26,0	24,7	3,9

Bepalen wij ons tot de inwonende zoons, dan is zeer duidelijk te zien, dat in het veengebied een veel hoger percentage werkzaam is in de landbouw. Kijken wij daarna naar de uitwonende zoons, dan blijkt voor hen hetzelfde te gelden. Alleen liggen de percentages bij de inwonende zoons vanzelfsprekend hoger. Tenslotte is vooral voor het zandgebied duidelijk gebleken, hoe groter de bedrijven, des te meer inwonende zoons thuis meewerken.

Toch blijken verscheidene in- en uitwonende zoons van zandbedrijven en enkele uitwonende zoons van veenbedrijven buiten de landbouw werkzaam te zijn. Tabel 27 laat zien in welke beroepssectoren deze zoons thans werken.

Groep A
Tabel 27 DE BUITEN DE LANDBOUW WERKENDE EN NIET-WERKENDE ZOONS VAN 15 JAAR EN OUDER

Gebieden	Grootteklassen in ha	Zoons van 15 jaar en ouder													
		Inwonend							Uitwonend						
		Totaal		buiten de landbouw				niet werkend 1)	Totaal		buiten de landbouw				niet werkend 1)
				totaal	nijverheid	handel en verkeer	overige beroepen				totaal	nijverheid	handel en verkeer	overige beroepen	
		abs.	%	in procenten					abs.	%	in procenten				
Zand	1-5	70	100	40,0	27,2	7,1	5,7	12,9	100	100	57,0	31,0	13,0	13,0	12,0
	5-10	116	100	18,1	9,5	3,4	5,2	18,1	79	100	50,6	17,7	8,9	24,0	19,0
	10-20	130	100	9,2	5,4	2,3	1,5	10,8	83	100	34,9	13,2	3,6	18,1	10,8
	>20	71	100	1,4	1,4	-	-	8,5	35	100	31,4	11,4	5,7	14,3	25,7
	Totaal	387	100	16,0	9,8	3,1	3,1	12,7	297	100	46,0	20,3	8,4	17,3	15,2
Veen	Totaal	104	100	2,9	2,9	-	-	6,8	77	100	23,4	6,5	6,5	10,4	22,0

1) Hieronder zijn begrepen schoolgaanden, invaliden, zieken en tijdelijke militairen

Slechts weinig inwonende zoons zijn in niet-agrarische beroepen werkzaam; in het veengebied zelfs vrijwel geen enkele. Alleen enige zoons van de kleinere bedrijven doen zulks en wel voornamelijk in de nijverheid (ambacht, fabrieksarbeid), zelden in handel, verkeer of de overige beroepen. De niet-werkende inwonende zoons zijn merendeels nog schoolgaand.

Van de uitwonende zoons op de zandbedrijven werken de meesten in de nijverheid of overige beroepen (van de kleine bedrijven meer in de nijverheid, de grote meer in overige beroepen), terwijl ook nog een belangrijk deel niet werkend is, hetgeen meestal betekent, dat zij in militaire dienst zijn. Het laatste geldt vooral voor de uitwonende zoons op de veenbedrijven.

Na te hebben geconstateerd, welke beroepen de boerenzoons te Weststellingwerf op het moment van de enquête hadden gekozen, is het interessant na te gaan, in hoeverre deze b e r o e p s k e u z e doelbewust geschiedt. Hiertoe hebben wij onderzocht in welke mate zij tussentijds van beroep zijn veranderd, van welke aard deze wijzigingen waren en op welke leeftijd zij plaats vonden.

Wij vonden reeds de volgende indeling (het zandgebied):

Schoolgaand	50	zoons
Thuis werkend	256	"
Zelfstandig boer	52	"
Boerenknecht of landarbeider	70	"
Overigen in de landbouw	13	"
Buiten de landbouw	243	"
Totaal	684	zoons van 15 jaar en ouder

Van de 52 zelfstandige boeren bleken er 39 voorheen thuis, 11 als boerenknecht en slechts 2 buiten de landbouw te hebben gewerkt. De gemiddelde leeftijd, waarop zij boer werden bedroeg ca 27 jaar. Van de 70 boerenknechts en landarbeiders is 2/3 deel direct in deze loondienst getrokken, de overigen waren nagenoeg allen eerst thuis werkzaam; zij veranderden op gemiddeld 23-jarige leeftijd van beroep.

Van de 243 buiten de landbouw werkzame zoons (d.i. slechts 36% van het totaal aantal zoons) is ruim 70% direct na school met het niet-agrarische beroep begonnen; van de overigen was 2/3 deel eerst thuis werkzaam en veranderde op gemiddeld 24-jarige leeftijd en 1/3 deel eerst boerenknecht of landarbeider (leeftijd bij beroepsverandering gemiddeld 26 jaar).

Er kan niet genoeg worden gewezen op het gevaar van het eerst thuishouden der jongens. Het gevolg hiervan is nl., dat zij op oudere leeftijd als ongeschoolden op de arbeidsmarkt terechtkomen, d.i. afdalen van de maatschappelijke ladder.

Voor het veengebied zijn de aantallen dermate gering, dat het niet verantwoord is enige waarde aan de uitkomsten te hechten.

Men zal zich wellicht afvragen, hoe het in dit opzicht met de tegenwoordige bedrijfshoofden, ja zelfs met hun vaders is gegaan. Uit de enquête bleek hieromtrent het volgende: ongeveer 2/3 deel der bedrijfshoofden was eerst thuis werkzaam, 1/3 deel werkte eerst als boerenknecht of landarbeider, slechts enkelen waren elders in of buiten de landbouw werkzaam voordat zij boer werden. De overgrote meerderheid der vaders van de geënquêteerde zuivere boeren was zelf ook grondgebruiker, slechts weinig meer dan 10% boerenknecht of landarbeider, zeer weinigen werkten buiten de agrarische beroepssector. Bij de landbouwende bevolking bestaat derhalve een sterke beroepscontinuïteit.

Uit het voorgaande hebben wij inzicht gekregen over het aantal boerenzoons, dat de landbouw heeft verlaten. De vraag rijst nu, of deze afvloeiing uit de landbouw in verband met de bedrijfsopvolging

groot genoeg is. Bij de beantwoording van deze vraag gaan wij er van uit, dat het in het algemeen gewenst is, dat er per bedrijf één boerenzoon als opvolger wordt vastgehouden. Met behulp van de gegevens over het gemiddeld aantal zoons per bedrijf kan dan de (in de toekomst) n o o d z a k e l ij k e afvloeiing worden berekend. Door vergelijking van de percentages van de noodzakelijke afvloeiing met die van de f e i t e l ij k e afvloeiing kan men zich in orde van grootte een indruk vormen van het jonge-boeren-vraagstuk in Weststellingwerf. Hierbij zij opgemerkt, dat de cijfers over de noodzakelijke afvloeiing betrekking hebben op alle zoons, ook op die beneden 15 jaar, hetgeen dus betekent, dat deze cijfers ook betrekking hebben op de noodzakelijke afvloeiing in de toekomst (men denke aan de bedrijven met jonge kinderen). Om deze reden zijn in tabel 28 twee percentages over de feitelijke afvloeiing opgenomen. Het eerste cijfer geeft aan welk percentage van het totaal aantal zoons is afgevloeid. Het tweede percentage heeft betrekking op de zoons van 15 jaar en ouder. Uiteraard is dit laatste cijfer belangrijk groter dan het eerste, omdat voor de zoons van 15 jaar en ouder het probleem van de beroepskeuze acuut is geworden.

Zand en Veen
Groep A
Tabel 28

AFVLOEIINGSPERCENTAGES

	Grootte-klassen in ha	Aantal bedrijven	Gemiddeld aantal zoons per bedrijf	Noodzakelijk afvl. percentage	Feitelijk afvl.perc. van alle zoons	Percentage zoons <15 jaar	Feitelijk afvl.perc. v/d zoons ≥15 jaar
Zandgebied	1-5	200	1,18	15	45	28	62
	5-10	287	1,29	22	26	47	50
	10-15	122	1,45	31	22	34	34
	15-20	100	1,70	41	14	43	25
	>20	100	1,74	43	16	39	26
	Totaal	809	1,39	28	26	43	39
Veengebied	1-5	8	0,88	-	14	43	25
	5-10	55	1,07	7	15	39	25
	10-15	43	1,51	34	17	42	29
	15-20	38	1,50	33	11	63	29
	>20	93	1,49	33	13	41	22
	Totaal	237	1,38	28	14	25	45

Uit de tabel blijkt, dat er wat betreft de noodzakelijke en feitelijke afvloeiing belangrijke verschillen bestaan tussen grote en kleine bedrijven. Vooral in het zandgebied zijn deze verschillen zeer duidelijk waar te nemen. Op de kleine bedrijven zijn in verband met het lage kindertal de percentages, welke de noodzakelijke afvloeiing aangeven, kleiner dan op de grote bedrijven. Hiertegenover staat, dat juist op de kleine bedrijven de feitelijke afvloeiingspercentages aanzienlijk groter zijn dan op de grote bedrijven. Dit betekent, dat op de kleine bedrijven in het zandgebied, speciaal op die van 1-5 ha, in de toekomst niet genoeg opvolgers, die van deze bedrijven afkomstig zijn, aanwezig zullen zijn. De zoons van deze bedrijven verkiezen een niet-agrarisch beroep boven dat van kleine boer. Op de bedrijven van 10-15 ha in het zandgebied bestaat een zeker evenwicht tussen de noodzakelijke en de feitelijke afvloeiing. Aannemende, dat van de zoons beneden 15 jaar in de toekomst ongeveer eenzelfde percentage zal afvloeien als thans bij de zoons van 15 jaar en ouder het geval is (34%), kan men constateren, dat op deze bedrijven het vraagstuk van de opvolging geen aanleiding tot moeilijkheden zal geven.

Geheel anders liggen evenwel de verhoudingen op de bedrijven groter dan 15 ha. Op deze bedrijven is de noodzakelijke afvloeiing belangrijk groter dan de feitelijke afvloeiing. Hiervoor is er reeds enkele malen op gewezen, dat op de grote bedrijven teveel zoons worden vastgehouden; dit staat mede in verband met het tekort aan arbeidskrachten op deze bedrijven en met het feit, dat de gezinsleden goedkopere werkkrachten vormen dan de vreemde arbeidskrachten. In het veengebied kan op de bedrijven >10 ha dezelfde tendens worden geconstateerd als op de bedrijven >15 ha in het zandgebied met dien verstande, dat het vraagstuk van de agrarische jongeren hier minder scherp is in verband met het geringere kindertal en meer een toekomstig karakter draagt door het grotere percentage kinderen beneden de 15 jaar.

Voor de bedrijven met volgroeide gezinnen (alle zoons 15 jaar en ouder) is in onderstaande tabel nog de opvolgingsdruk berekend. Voor de bedrijven met uitsluitend zoons boven de leerplichtige leeftijd is immers het probleem van de beroepskeuze en de daarmee samenhangende kwestie van de opvolging acuut geworden. De opvolgingsdruk geeft de verhouding aan tussen het aantal opvolgers en het aantal ter beschikking komende (ouderlijke) bedrijven.

Groep A
Tabel 28a

DE OPVOLGINGSDRUK

Grootteklassen in ha	Aantal bedrijven met volgroeide gezinnen	Aantal opvolgers 1)	Opvolgingsdruk	Aantal bedrijven met volgroeide gezinnen	Aantal opvolgers 1)	Opvolgingsdruk
	z a n d g e b i e d			v e e n g e b i e d		
1-5	78	38	0,49	1	1	1,00
5-10	79	70	0,89	17	12	0,71
10-15	47	48	1,02	11	14	1,27
15-20	31	42	1,35	9	6	0,67
>20	36	38	1,06	27	36	1,33
Totaal	271	236	0,87	65	69	1,06

1) De in de landbouw werkzame zoons (exclusief de zelfstandige boeren) + de op het bedrijf meewerkende schoonzoons.

Uit de tabel komen dezelfde tendenties tevoorschijn als uit de voorgaande tabel. Op de kleine bedrijven in het zandgebied zijn niet genoeg opvolgers, afkomstig van deze bedrijven, aanwezig; op de grote bedrijven daarentegen zijn nog te veel opvolgers in verhouding tot het aantal ter beschikking komende plaatsen. De cijfers over de opvolgingsdruk in het veengebied dienen, gezien de geringe aantallen, met enige reserve te worden beschouwd.

Ten aanzien van het jonge-boerenprobleem in Weststellingwerf kan men dus concluderen, dat het vraagstuk voor de gemeente als geheel van weinig betekenis is; de noodzakelijke afvloeiing is ongeveer in overeenstemming met de feitelijke afvloeiing. Let men evenwel op de bedrijven in de verschillende grootteklassen, dan blijkt op de kleine bedrijven de feitelijke afvloeiing groter te zijn dan de noodzakelijke, terwijl op de grote bedrijven het tegenovergestelde het geval is. In de samenvatting zal nog nader op het vraagstuk van de afvloeiing worden ingegaan.

Tenslotte zullen wij enkele verhoudingscijfers noemen betreffende de bezigheden van de d o c h t e r s der bedrijfshoofden. Bijna 50% der inwonende dochters werkt enige uren per dag mee in

het landbouwbedrijf, ruim 30% verricht huiselijke diensten thuis of in een dienstbetrekking, ongeveer 7% is werkzaam als naaister e.d., eenzelfde percentage gaat nog naar school (meestal de huishoudschool); de overigen zijn verspreid over de resterende beroepen. De uitwonende dochters zijn voor het merendeel gehuwd, de overigen vrijwel allen dienstboden.

3. De inwonende familieleden

Met betrekking tot deze categorie van de bedrijfsbevolking vraagt men zich terstond af: "Is dit inwonen van familieleden louter een sociaal verschijnsel, inhaerent aan oude tradities of gelden hierbij (ook) zakelijke overwegingen?". De oudere inwonende familieleden (boven 60 jaar) zijn grotendeels ouders, de jongere familieleden zijn veelal broers, zusters, neven en nichten. Op grond van de aantalsverhoudingen in de leeftijdsklassen kan men globaal een indruk krijgen van de aard van het verschijnsel.

Op de 809 zandbedrijven wonen in totaal 282 familieleden in, d.i. 0,35 per bedrijf, op de 237 veenbedrijven 77 ofwel 0,32 per bedrijf. Hierin bestaat dus geen noemenswaardig verschil. Verder vermelden wij, dat de volproductieve groep van inwonende familieleden (20 t/m 59 jaar) en de overigen (jonger dan 20 jaar + 60 jaar of ouder) in ongeveer gelijk aantal voorkomen. Op de zandbedrijven overwegen de ouderen enigszins, op de veenbedrijven de volproductieven; op de laatste bedrijven is tevens sprake van een duidelijk mannenoverwicht. De inwonende familie op het zand bestaat voor gelijke delen uit mannen en vrouwen; van de mannen werkt 40%, van de vrouwen slechts 25% mee in het bedrijf. In het veengebied, waar duidelijk sprake is van een mannenoverwicht, werkt van de mannen 51%, van de vrouwen 32% mee.

Het sociale verschijnsel van de verzorging der ouders door hun kinderen blijkt dus in Weststellingwerf tamelijk sterk voor te komen. Ook zakelijke overwegingen echter gelden terdege, op het veen evenwel meer dan op het zand en uiteraard op grote bedrijven meer dan op kleine.

4. De inwonende arbeidskrachten

Ook voor deze categorie geven wij, als aanloop tot de analyse van het arbeidsaanbod, slechts enkele verhoudingscijfers.

Er wordt sporadisch met inwonende arbeidskrachten gewerkt; in het veengebied tweemaal zoveel als op het zand (resp. 0,17 en 0,09 inwonende arbeidskracht per bedrijf). In het zandgebied overwegen de mannen, er komen alleen enige oudere dienstboden voor; in het veengebied overwegen de mannen in mindere mate, hetgeen wordt veroorzaakt door jonge uitwonende dienstboden, vooral op de grote bedrijven, die vooral meehelpen bij het melken.

C o n c l u s i e s

1. De gemiddelde leeftijd der gehuwde mannelijke bedrijfshoofden en weduwnaars (86% van het totale aantal) bedraagt ca 49 jaar. De gemiddelde leeftijd in het veengebied ligt lager dan in het zandgebied. 35% der hoofden van kleine bedrijven (1-5 ha) is ouder dan 59 jaar, tegenover nog geen 20% der overige bedrijfshoofden. De gemiddelde huwelijksleeftijd bedraagt ca 30 jaar en is hoger naarmate de bedrijven kleiner zijn. De gemiddelde leeftijd, waarop men bedrijfshoofd werd, bedraagt ca 29 jaar en is eveneens hoger naarmate de bedrijven kleiner zijn. 57% der bedrijfshoofden werd in hetzelfde jaar als waarin men trouwde, zelfstandig boer, 35% werd na het huwelijk zelfstandig, slechts 8% vóór het huwelijk. Vooral hoofden van kleine bedrijven trouwen dikwijls reeds, voordat zij zelfstandig zijn.

2. 68% der bedrijfshoofden is in de gemeente geboren, 25% in gemeenten gelegen binnen een straal van 20 km, 7% in verder weg gelegen plaatsen. Van de hoofden van kleine bedrijven is een groter percentage in de gemeente geboren dan van die van grotere bedrijven. Van de echtgenoten is slechts ruim de helft in de gemeente geboren. Het kindertal per gezin neemt toe naarmate de bedrijven groter worden. Gemiddeld bedraagt het ca 3. In het veengebied heeft niet minder dan 20% der gezinnen 5 of 6 kinderen. De meeste bedrijfshoofden zijn Nederlands-Hervormd, de overige kerkelijken in het zandgebied merendeels Rooms-Katholiek, in het veengebied Gereformeerd óf Rooms-Katholiek. De onkerkelijkheid is groot en bedraagt in het zandgebied 21, in het veengebied 11%. Zeer vele onkerkelijken wonen op kleine bedrijven in Noordwolde en Boyl; 21% van hen is ongehuwd; de gehuwde onkerkelijken hebben gemiddeld slechts 2,58 kinderen per gezin.

3. 71% der inwonende zoons van 15 jaar of ouder in het zandgebied werkt in de landbouw tegenover 90% van dezelfde categorie in het veengebied. Voor de uitwonende zoons luiden de overeenkomstige percentages resp. 39 en 55%. Op grotere bedrijven werken meer eigen zoons mee in het bedrijf dan op de kleinere. De overige inwonende zoons in het zandgebied zijn merendeels schoolgaand of - bij de kleinere bedrijven - werkzaam in de nijverheid. De overige uitwonende zoons in het zandgebied werken merendeels in de nijverheid, in de "Overige beroepen" of zijn in militaire dienst.
De zoons, die thans een eigen bedrijf voeren, werden op gemiddeld 27-jarige leeftijd zelfstandig. Te veel zoons worden na de lagere school eerst thuis in het bedrijf opgenomen om uiteindelijk op ca 25-jarige leeftijd als ongeschoold werker elders op de arbeidsmarkt te belanden.

4. Het jonge-boerenprobleem is voor de gemeente Weststellingwerf als geheel van weinig betekenis; de noodzakelijke afvloeiing is ongeveer in overeenstemming met de feitelijke afvloeiing. Let men evenwel op de bedrijven in de verschillende grootteklassen, dan blijkt op de kleine bedrijven (<10 ha) in het zandgebied de feitelijke afvloeiing groter te zijn dan de noodzakelijke, terwijl op de bedrijven groter dan 15 ha in het zandgebied en op die groter dan 10 ha in het veengebied het tegenovergestelde het geval is. Op de kleine bedrijven zullen dus (in de toekomst) te weinig en op de grote bedrijven teveel opvolgers zijn.

5. Gemiddeld woont er 0,34 familielid per bedrijf in. In het zandgebied bestaan de inwonende familieleden uit evenveel mannen als vrouwen, in het veengebied hebben de mannelijke familieleden de overhand. In het zandgebied werkt 40% der mannelijke en 25% der vrouwelijke familieleden mee in het bedrijf, in het veengebied resp. 51% en 32%.
Inwonende arbeidskrachten komen sporadisch voor, in het veengebied 0,17, in het zandgebied 0,09 per bedrijf.

§ 8. Onderwijs en organisatie

Wij zullen eerst weer nagaan, hoe het omtrent het belangrijke onderwerp der vakopleiding, alsook omtrent het organisatiewezen en het lezen van vaklitteratuur gesteld is met de tegenwoordige bedrijfshoofden. Daarna wordt de vakopleiding van de zoons onder de loupe genomen.

Groep A
Tabel 29

HET ONDERWIJS, GENOTEN NA DE LAGERE SCHOOL

Gebied	Grootte-klassen in ha	In de landbouw werkende zoons van 15 jaar en ouder													
		Inwonend							Uitwonend						
		Totaal aantal	Landbouw-onderwijs	Ander onderwijs	Geen verder onderwijs	Rijkslb. winter-school	Lagere landbouw-school	Algem. landbouw-cursus	Totaal aantal	Landbouw-onderwijs	Ander onderwijs	Geen verder onderwijs	Rijkslb. winter-school	Lagere landbouw-school	Algem. landbouw-cursus
Zand	1-5	33	11	2	20	-	6	5	31	11	1	19	1	5	5
	5-10	74	33	5	36	4	22	7	24	5	1	18	-	2	3
	10-20	105	70	3	32	6	47	17	45	24	5	16	2	15	7
	>20	64	57	1	6	8	41	8	15	11	1	3	-	7	4
	To- abs.	276	171	11	94	18	116	37	115	51	8	56	3	29	19
	taal %	100	62	4	34	10	68	22	100	44	7	49	6	57	37
Veen	To- abs.	94	64	2	28	3	41	20	42	24	3	15	2	7	15
	taal %	100	68	2	30	5	64	31	100	57	7	36	8	29	63

Groep A
Tabel 30

Gebied	Grootte-klassen in ha	Buiten de landbouw werkende zoons van 15 jaar en ouder																
		Inwonend									Uitwonend							
		Totaal aantal	Landb. onder-wijs	Ander onder-wijs	Geen verder onder-wijs	H.O. V.H.O. M.O.	M.O.	Handels O	U.L.O.	V.G. L.O.	Totaal aantal	Landb. onder-wijs	Ander onder-wijs	Geen verder onder-wijs	H.O. V.H.O. M.O.	M.O.	Handels O	U.L.O.	V.G. L.O.
Zand	1-5	37	3	24	10	2	16	2	4	-	69	10	29	30	5	14	-	7	3
	5-10	42	3	32	7	2	15	2	13	-	55	7	25	23	3	12	5	4	1
	10-20	25	7	14	4	3	4	-	7	-	38	12	19	7	10	7	-	1	1
	>20	7	-	7	-	3	2	-	2	-	20	12	7	1	5	2	-	-	-
	To- abs.	111	13	77	21	10	37	4	26	-	182	41	80	61	23	35	5	12	5
	taal %	100	12	69	19	13	48	5	34	-	100	23	44	33	29	44	6	15	6
Veen	Tot. abs.	10	1	8	1	4	2	1	1	-	35	13	13	9	5	5	2	-	1

In het zandgebied heeft 34% der bedrijfshoofden, in het veengebied 46% landbouwonderwijs genoten; in beide gebieden betreft het hoofdzakelijk landbouwcursussen. Nog geen 5% heeft meer onderwijs gevolgd na het lagere onderwijs, zodat meer dan 50% geen verder onderwijs dan de lagere school heeft genoten. Wij hebben deze percentages berekend voor 4 leeftijdsgroepen van zuivere boeren, nl. 60-jarigen en ouderen, 40-59 jarigen, 30-39 jarigen en jongeren dan 30 jaar. Duidelijk bleek, dat de vakopleiding der jongere boeren aanzienlijk beter is dan die der ouderen. Van de oudsten heeft slechts 10 à 15% landbouwonderwijs genoten, van de jongsten gemiddeld meer dan 70%. Ook de kwaliteit van het onderwijs onderging verbetering: Volgden de ouderen hoofdzakelijk cursussen, de jongeren bezochten merendeels de lagere landbouwschool.

Wat het organisatiewezen betreft, in het zandgebied der gemeente is 68% aangesloten bij een landbouworganisatie tegen 84% in het veengebied. De meeste boeren zijn lid van de Friese Maatschappij van Landbouw, de overigen van de C.B.T.B. of de A.B.T.B. In het veengebied bestaan geen opvallende verschillen naar de bedrijfsgrootte, in het zandgebied zijn relatief aanzienlijk minder kleine boeren bij een standsorganisatie aangesloten.

Ten aanzien van het lezen van vakbladen, kunnen gelijksoortige opmerkingen worden gemaakt. In het zandgebied leest men op 89% der bedrijven 1 of meer bladen, in het veengebied op 94% der bedrijven. De verschillen naar de bedrijfsgrootte zijn ook in dit opzicht in het zandgebied opvallender dan in het veengebied, met dien verstande, dat op het zand de toestand gunstiger wordt naarmate de bedrijfsgrootte toeneemt.

Wat de zoons der bedrijfshoofden aangaat, deze verdelen wij weer in twee groepen, nl. de in- en de buiten de landbouw werkzamen.

Tabel 29 dan geeft een beeld van het onderwijs, dat de in de landbouw werkzame zoons van 15 jaar en ouder hebben genoten na het verlaten van de lagere school, tabel 30 hetzelfde voor de buiten de landbouw werkende zoons.

Globaal gesproken heeft 2/3 deel der inwonende, in de landbouw werkzame zoons, landbouwonderwijs genoten. Bij de uitwonende zoons is dit slechts voor ongeveer de helft het geval. Zoons van kleinere bedrijven zijn minder geschoold dan die van grotere. In het veengebied hebben naar verhouding meer zoons vakopleiding genoten dan in het zandgebied. Wat de kwaliteit van het landbouwonderwijs betreft, valt het op, dat in het zandgebied relatief meer zoons lagere landbouwschool en landbouwwinterschool hebben gevolgd dan in het veengebied. Dit hangt echter nauw samen met de aard der bedrijven in het veengebied, waar men practisch het meeste gebaat is met onderwijs aan speciale cursussen. In verband met hetgeen in § 6 over de intensivering, rationalisering en mechanisering van de bedrijfsvoering is gezegd, zal in de samenvatting nader op het landbouwonderwijs en de behoefte aan een landbouwwinterschool in Wolvega worden teruggekomen.

Ruim 2/3 deel der inwonende, buiten de landbouw werkzame zoons op het zand heeft ander dan landbouwonderwijs genoten, in het veengebied is het aantal te gering om conclusies te trekken. Ruim 10% heeft toch nog landbouwonderwijs genoten. Voorts blijken vooral de uitwonende zoons van de kleinste bedrijven ongeschoold te zijn, anderzijds volgen deze jongens - voor zover zij ander onderwijs genoten - relatief het meest ambachtsonderwijs.

De uitwonende, buiten de landbouw werkzame zoons - die merendeels gehuwd en dus gemiddeld ouder zijn - zijn voor een groter deel ongeschoold dan de inwonende. 1/3 deel van hen heeft na de lagere school geen verdere opleiding ontvangen. Dit gebrek aan

scholing is het ernstigst bij de zoons van kleine bedrijven. Nog niet de helft van deze zoons heeft ander dan landbouwonderwijs genoten, terwijl bijna 1/4 deel eerst landbouwonderwijs heeft gehad. Zij, die ander onderwijs volgden, bezochten eensdeels de ambachtsschool, anderdeels instellingen voor middelbaar- en uitgebreid lager onderwijs.

Er blijkt dus aan de mate van scholing en aan de soort van vakonderwijs nog veel te haperen. Goede voorlichting omtrent het te volgen onderwijs, zowel aan de ouders als aan de leerlingen der hoogste klassen van de lagere scholen, is derhalve ten zeerste gewenst.

C o n c l u s i e s

1. 34% der bedrijfshoofden op het zand tegenover 46% in het veengebied heeft landbouwonderwijs (vnl. cursussen) genoten. In beide gebieden heeft meer dan 50% na het verlaten der lagere school geen verdere opleiding ontvangen. De vakopleiding van jonge boeren is evenwel belangrijk beter dan die der ouderen, kwalitatief zowel als kwantitatief.

2. 68% der bedrijfshoofden op het zand is aangesloten bij een landbouworganisatie tegen 84% in het veengebied. Het organisatiewezen wordt beter naarmate de bedrijven groter worden.

3. In het zandgebied leest men op 89% der bedrijven 1 of meer vakbladen, in het veengebied op 94% der bedrijven.

4. 2/3 deel der inwonende, in de landbouw werkende zoons heeft landbouwonderwijs genoten; bij de uitwonende zoons is dit slechts voor ongeveer de helft het geval. In het veengebied is de toestand gunstiger dan op het zand en op grotere bedrijven beter dan op kleinere.

5. 2/3 deel der inwonende, buiten de landbouw werkende zoons (op het zand) heeft ander dan landbouwonderwijs genoten (toch volgde nog ruim 10% van hen landbouwonderwijs); bij de uitwonende zoons is dit voor minder dan de helft het geval (ruim 20% volgde landbouwonderwijs, 33% bleef ongeschoold).

6. Goede voorlichting omtrent vakopleiding na de lagere school aan de leerlingen der hoogste klassen en aan hun ouders is dringend gewenst.

§ 9. A n a l y s e v a n h e t a r b e i d s a a n b o d

Hierboven verkregen wij reeds een indruk van de onderscheidene categorieën van arbeidskrachten op de bedrijven, alsook van het totaal aantal arbeidskrachten. Hiermede zijn wij echter geenszins geïnformeerd omtrent de hoeveelheid arbeid, welke op de bedrijven wordt aangewend, hetgeen toch nodig is o.m. ter bepaling van de arbeidsprestatie. Hiertoe is het nodig te beschikken over een eenheid van arbeidskracht, waarop alle categorieën kunnen worden herleid. Als eenheid van arbeidskracht kiezen wij het begrip "volwaardige arbeidskracht", d.i. de hoeveelheid arbeid, geleverd door een valide mannelijke arbeider van 20-59 jaar, die het gehele jaar door in het landbouwbedrijf werkzaam is. Voor de herleiding op deze rekeneenheid stellen wij de volgende normen:

Groep A
Tabel 31

AANTAL, PERCENTAGE VOLWAARDIGHEID EN PROCENTUEEL AANDEEL IN DE WERKZAAMHEDEN DER ONDERSCHEIDENE CATEGORIEËN VAN ARBEIDSKRACHTEN NAAR GROOTTEKLASSEN

Grootteklassen in ha	Mannelijke bedrijfshoofden			Vrouwelijke bedrijfshoofden en meewerkende echtgenoten			Zoons			Dochters			Inwonende familie			Inwonend personeel			Uitwonende arbeidskrachten			Totaal arbeidsaanbod		
	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	Proc. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	Proc. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	Proc. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	Proc. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	Proc. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	Proc. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	Proc. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	Proc. aandeel i/d landb. werkzaamheden
Zandgebied																								
1-5	196	86,9	74,3	100	28,4	12,4	24	81,7	8,5	16	26,3	1,9	13	34,6	2,0	1	100	0,4	10	13,0	0,5	360	63,3	100
5-10	279	92,8	61,9	171	32,0	13,2	70	84,4	14,3	32	37,5	2,9	29	56,9	4,0	6	71,7	1,0	49	23,1	2,7	636	65,2	100
10-15	119	94,5	46,6	72	35,1	10,5	54	82,4	18,4	33	39,1	5,3	18	63,9	4,8	14	85,0	4,9	64	35,5	9,5	374	64,5	100
15-20	98	91,0	39,7	54	31,5	7,6	53	90,2	21,2	20	37,5	3,3	13	72,3	4,2	23	81,7	8,4	76	46,3	15,6	337	66,7	100
20-30	70	92,3	32,7	28	34,3	4,9	43	92,6	20,2	35	39,4	7,0	11	61,8	3,4	19	84,7	8,2	83	56,2	23,6	289	68,3	100
>30	30	94,0	25,7	10	36,0	3,3	22	88,6	17,8	14	32,9	4,2	9	74,4	6,1	9	92,2	7,6	68	57,0	35,3	162	67,7	100
Totaal	792	91,1	50,9	435	31,9	9,8	266	86,6	16,2	150	36,7	3,9	93	59,6	3,9	72	83,7	4,3	350	44,5	11,0	2158	65,7	100
Veengebied																								
1-5	8	92,5	84,1	1	20,0	2,3	1	100,0	11,3	1	20,0	2,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	80,0	100
5-10	55	94,0	64,9	34	27,9	11,9	16	71,0	8,9	10	32,0	4,0	4	60,0	3,0	2	35,0	0,9	21	24,0	6,4	136	58,6	100
10-15	39	96,9	43,0	18	32,2	6,5	25	82,8	23,6	11	31,8	4,0	5	68,0	3,9	4	62,5	2,8	31	46,1	16,2	133	66,2	100
15-20	36	95,0	41,6	21	37,1	9,5	10	84,3	10,3	11	43,6	5,8	6	81,7	5,9	4	78,8	3,8	42	45,2	23,1	130	63,3	100
20-30	64	93,9	31,8	30	32,7	5,2	33	93,3	16,3	29	36,6	5,6	16	73,7	6,2	11	85,5	5,0	93	60,7	29,9	276	68,4	100
>30	27	100,0	28,7	13	28,5	3,9	7	87,1	6,6	7	45,7	3,4	2	100,0	2,1	14	69,3	10,3	56	75,4	45,0	126	74,6	100
Totaal	229	95,3	40,3	117	31,5	6,8	86	86,2	13,7	69	37,0	4,7	33	74,2	4,5	35	72,7	4,7	243	56,4	25,3	812	66,7	100

een jongen van 15-17 jaar = 0,7 volwaardige arbeidskracht
" " " 18-19 " = 0,9 " "
" man " 20-59 " = 1,0 " "
" " " 60-69 " = 0,7 " "
" " " 70 jr of ouder = 0,1 " "

Arbeid van meisjes en vrouwen wordt gelijkwaardig gesteld aan mannenarbeid. Voorts wordt, voor vrouwelijke zowel als mannelijke personen, de duur van het meewerken nauwkeurig in rekening gebracht, nl. voor ieder uur 0,1 volwaardige arbeidskracht (excl. de reductie voor de leeftijd).

Een meisje of vrouw, bijv. 3 uren per dag in het bedrijf meewerkend, levert 0,3 volwaardige arbeidskracht. Op dezelfde wijze levert een jongen van 16 jaar, die 5 uur per dag in het bedrijf werkt, 0,7 x 0,5 = 0,35 volwaardige arbeidskracht, etc.

Met behulp van bovenstaande normen kan dus het aantal volwaardige arbeidskrachten per grootteklasse en het percentage volwaardigheid van iedere categorie arbeidskrachten worden bepaald.

Tenslotte stellen wij het totale arbeidsaanbod, d.i. het totaal aantal volwaardige arbeidskrachten per grootteklasse gelijk aan 100 en berekenden voor elke categorie het procentuele aandeel in de totale landbouwwerkzaamheden.

Tabel 31 geeft een gedetailleerd overzicht. Wat het percentage volwaardigheid betreft, zien wij per saldo geen verschil tussen zand- en veengebied. Voor beide gebieden bedraagt het ± 66%, d.w.z. dat de arbeidskrachten gemiddeld slechts 2/3 volwaardig zijn. Alleen ten aanzien van de inwonende familieleden bestaan verschillen; die op de veenbedrijven werken intensiever mee (vgl. § 7c). De mannelijke bedrijfshoofden, de meewerkende zoons, de inwonende familieleden en het inwonend personeel vertonen de hoogste volwaardigheidspercentages. De laagste percentages gelden uiteraard voor de vrouwen en dochters. Hieruit blijkt, evenals uit voorgaande onderzoekingen, dat een vrouwelijke arbeidskracht in de landbouw ongeveer overeenkomt met 1/3 volwaardige, mannelijke arbeidskracht.

Tussen de genoemde uitersten in ligt de categorie der uitwonende arbeidskrachten. Het gemiddelde percentage volwaardigheid voor het zandgebied bedraagt iets minder, voor het veengebied iets meer dan 50%. Deze cijfers liggen zo laag vanwege het naar verhouding grote aantal zgn. losse arbeiders, die minder dan 20 weken per jaar op het bedrijf werken (zie tabel 34). Voor de vaste arbeiders gelden percentages tussen 90 en 100%. Duidelijk spreekt dit ook uit de stijging der percentages met het toenemen van de bedrijfsgrootte; op grotere bedrijven wordt meer met vaste arbeiders gewerkt. Tussen de grootteklassen doen zich geen opmerkelijke verschillen voor.

Betreffende het a a n d e e l in de landbouwwerkzaamheden kan uit tabel 31 worden afgelezen, dat het aandeel van man, vrouw, zoons en dochters groter is naarmate de bedrijven kleiner zijn of, omgekeerd, dat het aandeel van betaalde arbeidskrachten toeneemt met het groter worden der bedrijven. Tussen de gebieden doet dit onderscheid zich eveneens gelden, in die zin, dat het aandeel van vreemd personeel op de veenbedrijven aanmerkelijk groter is dan dat op de bedrijven in het zandgebied. De cijfers spreken verder geheel voor zichzelf.

Om een en ander nog eens duidelijk te belichten, zijn de verschillende categorieën arbeidskrachten in tabel 32 samengevat in twee groepen, nl. gezinsarbeid en vreemde arbeid.

Ook het gemiddeld aantal arbeidskrachten per bedrijf is een belangrijk gegeven. In tabel 33 hebben wij de cijfers gerangschikt naar mannen, vrouwen en totaal per grootteklasse en dat niet alleen betreffende de absolute aantallen, doch ook voor de aantallen volwaardige arbeidskrachten per bedrijf.

Groep A
Tabel 32 AANTAL, PERCENTAGE VOLWAARDIGHEID EN PROCENTUEEL AANDEEL IN DE WERKZAAMHEDEN VAN GEZINS- EN VREEMD PERSONEEL NAAR GROOTTEKLASSEN

Grootteklassen in ha	Gezinsarbeid			Vreemde arbeid			Totaal arbeidsaanbod		
	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	procent. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	procent. aandeel i/d landb. werkzaamheden	Absoluut aantal	Percentage volwaardigheid	procent. aandeel i/d landb. werkzaamheden
Zandgebied									
1-5	349	65,0	99,1	11	20,9	0,9	360	63,7	100
5-10	581	68,7	96,3	55	28,4	3,7	636	65,2	100
10-15	296	69,8	85,6	78	44,4	14,4	374	64,5	100
15-20	238	71,8	76,0	99	54,5	24,0	337	66,7	100
20-30	187	72,0	68,2	102	61,5	31,8	289	68,3	100
>30	85	73,6	57,1	77	61,1	42,9	162	67,7	100
Totaal	1736	69,2	84,7	422	51,2	15,3	2158	65,7	100
Veengebied									
1-5	11	80,0	100,0	-	-	-	11	80,0	100
5-10	113	65,4	92,7	23	24,9	7,3	136	58,6	100
10-15	98	72,7	81,0	35	48,0	19,0	133	66,2	100
15-20	84	71,6	73,1	46	48,1	26,9	130	63,3	100
20-30	172	71,6	65,1	104	63,3	34,9	276	68,4	100
>30	56	75,0	44,7	70	74,2	55,3	126	74,6	100
Totaal	534	71,0	70,0	278	58,4	30,0	812	66,7	100

Groep A
Tabel 33 ARBEIDSAANBOD PER BEDRIJF

Grootteklassen in ha	Gemiddeld aantal arbeidskrachten per bedrijf					
	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	Absoluut	Volwaardig	Absoluut	Volwaardig	Absoluut	Volwaardig
Zandgebied						
1-5	1,2	0,97	0,6	0,17	1,8	1,14
5-10	1,5	1,20	0,8	0,24	2,3	1,44
10-15	2,1	1,64	0,9	0,34	3,0	1,98
15-20	2,5	1,96	0,9	0,29	3,4	2,25
20-30	3,0	2,42	1,1	0,40	4,1	2,82
>30	4,3	3,28	1,1	0,37	5,4	3,65
Totaal	1,9	1,49	0,8	0,26	2,7	1,75
Veengebied						
1-5	1,1	1,05	0,3	0,05	1,4	1,10
5-10	1,6	1,19	0,9	0,26	2,5	1,45
10-15	2,4	1,82	0,7	0,23	3,1	2,05
15-20	2,5	1,81	0,9	0,36	3,4	2,17
20-30	3,1	2,46	1,1	0,40	4,2	2,86
>30	3,6	3,08	1,1	0,39	4,7	3,47
Totaal	2,5	1,97	0,9	0,32	3,4	2,29

Duidelijk zien wij uit tabel 33 dat het arbeidsaanbod per bedrijf regelmatig toeneemt met het groter worden der bedrijven. Gemiddeld is nauwelijks 1/3 vrouwelijke volwaardige arbeidskracht per bedrijf werkzaam. Het arbeidsaanbod per bedrijf is over de gehele linie voor het veengebied hoger dan voor het zandgebied.

Een duidelijk, kwantitatief beeld van het voorkomen van uitwonende, betaalde arbeiders op de bedrijven wordt gegeven in tabel 34.

Wij kunnen niet duidelijker in woorden zeggen, hetgeen tabel 34 in cijfers aangeeft; nl. dat vrijwel geen enkel bedrijf van 1-5 ha uitwonende arbeiders heeft, terwijl anderzijds vrijwel geen enkel bedrijf van groter dan 30 ha het zonder deze arbeidskrachten doet. De overgang tussen deze beide verloopt regelmatig met de bedrijfsgrootte. Verder zien wij hier kenmerkende verschillen tussen het zand- en het veengebied. Op de (grotere) veenbedrijven wordt in veel sterkere mate met uitwonend personeel gewerkt. Bedrijven met 2 arbeiders komen in het veengebied veelvuldig voor, in het zandgebied daarentegen beperken de bedrijven met betaalde arbeiders zich in verreweg de meeste gevallen tot één arbeider.

Groep A
Tabel 34 DE UITWONENDE MANNELIJKE ARBEIDSKRACHTEN

Grootte-klassen in ha	Gem. bedr. gr. in ha	Aantal bedrijven									Aantal uitwonende mannelijke arbeiders			
		Totaal		zonder	met	waarvan met					totaal	<20 weken p/jr	20-44 weken p/jr	vast
				Uitwonende mannelijke arbeiders		1	2	3	4	≥5				
		abs.	%	in procenten							abs.	in procenten		
Zandgebied														
1-5	3,79	200	100	96,5	3,5	3,0	0,5	-	-	-	8	100,0	-	-
5-10	7,17	287	100	84,7	15,3	14,6	0,7	-	-	-	46	78,3	13,0	8,7
10-15	12,20	122	100	57,4	42,6	36,9	4,1	-	1,6	-	63	57,1	28,6	14,3
15-20	17,07	100	100	47,0	53,0	40,0	9,0	4,0	-	-	70	42,9	30,0	27,1
20-30	23,60	70	100	25,7	74,3	54,3	11,4	4,3	4,3	-	75	32,0	25,3	42,7
>30	37,33	30	100	3,3	96,7	46,7	23,3	13,3	3,3	10,0	61	41,0	9,8	49,2
Totaal	10,85	809	100	70,7	29,3	22,9	4,0	1,4	0,7	0,4	323	49,2	21,7	29,1
Veengebied														
1-5	4,34	8	100	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5-10	7,46	55	100	65,5	34,5	32,7	1,8	-	-	-	20	70,0	15,0	15,0
10-15	12,51	43	100	37,2	62,8	53,5	9,3	-	-	-	31	45,2	22,6	32,3
15-20	17,21	38	100	21,1	78,9	57,9	15,8	5,3	-	-	40	55,0	12,5	32,5
20-30	24,56	66	100	19,7	80,3	36,4	34,8	9,1	-	-	88	34,1	19,3	46,6
>30	37,50	27	100	7,4	92,6	22,2	48,1	11,1	11,1	-	53	15,1	22,6	62,3
Totaal	18,02	237	100	35,0	65,0	39,2	19,8	4,6	1,3	-	232	37,9	19,0	43,1

In het veengebied treffen wij zowel een groot aantal vaste arbeiders als seizoenarbeiders aan; in het zandgebied gaat het voornamelijk om seizoenarbeiders, de vaste komen op de tweede plaats. In beide streken zijn de arbeiders van 20-44 weken per jaar in de minderheid, doch deze vormen toch altijd nog 1/5 deel van het totale aantal.

Tenslotte worden hieronder nog enkele cijfers genoemd betreffende het aantal op de onderzochte A-bedrijven wonende personen en het percentage daarvan, dat aan de bedrijfswerkzaamheden deelneemt. Wij bepalen ons hierbij tot de 809 bedrijven in het zandgebied. Gemiddeld wonen er ruim 4 personen per bedrijf. Hieronder bevinden zich gemiddeld 2 kinderen. De inwonende familie en het inwonend personeel maken tezamen gemiddeld nog geen 0,5 persoon per bedrijf uit.

Van de echtgenoten werkt 63% mee,
van 1-5 ha: 65%, boven 20 ha: 43%
Van de inwonende zoons ≥15 jaar werkt 69% mee,
van 1-5 ha: 34%, boven 20 ha: 92%
Van de inwonende dochters ≥15 jaar werkt 50% mee,
van 1-5 ha: 24%, boven 20 ha: 78%
Van de inwonende familie werkt 33% mee,
van 1-5 ha: 18%, boven 20 ha: 57%
Van het inwonend personeel werkt 96% mee,
van 1-5 ha: 50%, boven 20 ha: 100%.

Van de 3968 zielen tellende bedrijfsbevolking werkt 46% mee, resp. van 1-5 ha: 40%, van 5-10 ha: 45%, van 10-20 ha: 47% en boven 20 ha: 51%. De bedrijfsbevolking bestaat echter voor 21% uit kinderen van 0-14 jaar. Laten wij deze buiten de berekening, dan verkrijgen wij het volgende overzicht:

Groep A
Tabel 35

Grootteklassen in ha	Aantal bedrijven	Bedrijfsbevolking ≥15 jaar		
		Totaal aantal	Gemiddeld aantal per bedrijf	percent. meewerkend in eigen bedrijf
1-5 ha	200	760	3,8	46
5-10	287	993	3,5	59
10-20	222	912	4,1	63
>20	100	463	4,6	65
Totaal	809	3128	3,9	58

C o n c l u s i e s

1. Het aandeel in de landbouwwerkzaamheden is het grootst voor de de bedrijfshoofden, daarna volgen de zoons en het uitwonend personeel, vervolgens de echtgenoten en tenslotte de dochters, de inwonende familieleden en het inwonend personeel. Zowel in het zand- als in het veengebied is het aandeel van het gezinspersoneel veel groter dan dat van het vreemd personeel; dit verschil is echter in het veengebied kleiner dan op het zand; hetzelfde geldt voor grotere bedrijven ten opzichte van kleinere bedrijven.

2. Het arbeidsaanbod per bedrijf bedraagt voor het zandgebied 2,7 werkers of 1,75 volwaardige arbeidskrachten, voor het veengebied 3,4 werkers of 2,29 volwaardige arbeidskrachten. Het neemt regelmatig toe met het groter worden der bedrijven. Gemiddeld is nauwelijks 1/3 vrouwelijke volwaardige arbeidskracht per bedrijf werkzaam.

3. In het zandgebied werkt ruim 70% der bedrijven zonder uitwonende arbeiders, in het veengebied slechts 35%. Vrijwel geen enkel bedrijf beneden 5 ha heeft uitwonend personeel, terwijl nagenoeg alle bedrijven boven 25 ha wèl met dit personeel werken. In het zandgebied betreft het voornamelijk seizoenarbeiders, in het veengebied voor een belangrijk deel vaste arbeiders.

4. Gemiddeld wonen er ruim 4 personen per bedrijf in het zandgebied, waaronder 2 kinderen. De kinderen van 0-14 jaar vormen er 21% van de totale bedrijfsbevolking. De bedrijfsbevolking van 15 jaar en ouder bedraagt 3,9 per bedrijf; hiervan werkt 58% mee in het bedrijf, op kleine bedrijven ligt dit percentage lager, op grote hoger. Respectievelijk neemt 63% der echtgenoten, 69% der inwonende oudere zoons, 50% der inwonende oudere dochters, 33% der inwonende familieleden en 96% van het inwonend personeel aan de werkzaamheden op het bedrijf deel.

C. DE ARBEIDSPRESTATIE

1. Methode ter bepaling van de arbeidsprestatie

Met behulp van arbeidsnormen voor de verschillende gewassen en diersoorten kan de a r b e i d s b e h o e f t e van de bedrijven in een bepaalde grootteklasse worden gemeten. De in dit rapport gebruikte normen zijn ontleend aan de goed geleide bedrijven van 10-15 ha, waarbij de niet-economisch aangewende arbeid zoveel mogelijk is geëlimineerd[1]; door deze normen tot standaard te verheffen kan men dus de arbeidsbehoefte op andere bedrijven berekenen. Omdat niet alle bedrijven onder dezelfde omstandigheden werken als de bedrijven, waaraan de normen zijn ontleend, behoeft de arbeidsbehoefte, gemeten in standaarduren, niet overeen te komen met de reële arbeidsbehoefte. Alleen op de bedrijven, waaraan de standaard is ontleend komt de relatieve arbeidsbehoefte overeen met de reële.

Tegenover deze arbeidsbehoefte staat het a r b e i d s a a n b o d, dat bestaat uit de verschillende categorieën ongelijksoortige arbeidskrachten, die op de bedrijven werken. In § 9 zijn al deze arbeidskrachten herleid tot het begrip "volwaardige arbeidskracht", waaronder verstaan werd een gemiddelde valide man tussen 20 en 60 jaar. Het arbeidsaanbod op een groep bedrijven kan dus worden uitgedrukt in volwaardige arbeidskrachten.

Door deling van het arbeidsaanbod (in volwaardige arbeidskrachten) op de arbeidsbehoefte (in standaarduren) krijgt men voor een groep bedrijven in een bepaalde grootteklasse het gemiddelde aantal standaarduren per volwaardige arbeidskracht; dit wordt de a r b e i d s p r e s t a t i e genoemd. Welke betekenis kan nu aan het op deze wijze gevonden begrip arbeidsprestatie worden toegekend?

De arbeidsprestatie geeft in de eerste plaats een indruk over de hoeveelheid "productiemiddelen", welke een volwaardige arbeidskracht bedient, of concreter uitgedrukt het aantal dieren en de oppervlakte gras- en bouwland, welke één man verzorgt. Is dus het aantal standaarduren per werker laag, dan wil dit zeggen, dat een arbeidskracht relatief - d.w.z. in vergelijking met andere bedrijven in het betreffende gebied - een geringe hoeveelheid productiemiddelen bedient. Op andere wijze kan men de arbeidsprestatie formuleren als het aantal uren, dat een arbeidskracht op een bepaald bedrijf (met gegeven bouwplan en veebezetting) zou moeten werken als het bedrijf onder dezelfde omstandigheden en op dezelfde wijze zou produceren als het bedrijf, waaraan de standaard is ontleend. Het accent ligt dus op de vergelijking van de arbeidsprestaties op de bedrijven in de verschillende grootteklassen. Om ook iets te zeggen over de absolute hoogte van de arbeidsprestatie, zij er aan herinnerd, dat op de bedrijven, waaraan de standaard is ontleend, het aantal gewerkte uren overeenkomt met het aantal standaarduren. Het aantal werkuren, dat in de landbouw in doorsnee per jaar wordt gemaakt, kan men stellen op ongeveer 3.000[2]. Dit komt voor genoemde bedrijven overeen met een arbeidsprestatie van 3.000 standaarduren, hetgeen wij in het algemeen als een physiek bereikbare norm voor de arbeidsprestatie willen aanhouden.

Met het constateren van een hoge of lage arbeidsprestatie is evenwel nog niets gezegd over de oorzaken hiervan. Deze dienen afzonderlijk te worden nagegaan. Het is mogelijk, dat door zeer

1) Een overzicht van de voor de gemeente Weststellingwerf gehanteerde normen vindt men in Bijlage II.
2) In de C.A.O. wordt voor een arbeider-veeverzorger 3200 werkuren vermeld.

ongunstige productie-omstandigheden (bijv. verkaveling) of door een zeer laag arbeidstempo (bijv. ten gevolge van een hoog arbeidsaanbod) in een groep bedrijven 2 arbeidsuren gewerkt wordt om een prestatie van 1 standaarduur te bereiken. Anderzijds is het mogelijk, dat door een vergaande mechanisering (melkmachine) of door een zeer extensieve bedrijfsvoering, waarbij sprake is van verwaarlozing, slechts een $\frac{1}{2}$ of $\frac{3}{4}$ arbeidsuur nodig is om 1 standaarduur te maken. In het eerste geval zal men tot een laag aantal standaarduren per volwaardige arbeidskracht komen, in het tweede geval tot een hoog aantal.

In de tweede plaats is de arbeidsprestatie een maatstaf voor het arbeidsinkomen op de bedrijven in de verschillende grootteklassen van een gebied. Dit behoeft enige toelichting. Het arbeidsinkomen per volwaardige arbeidskracht is het product van het aantal standaarduren per volwaardige arbeidskracht en het inkomen per standaarduur. Is het inkomen per standaarduur gelijk, dan geeft het aantal standaarduren per volwaardige arbeidskracht dus de hoogte van het arbeidsinkomen aan. Nu blijkt uit de boekhoudingen van de bedrijven, welke bij het L.E.I. in administratie zijn, dat het inkomen per standaarduur op de bedrijven in de verschillende grootteklassen van een gebied weinig uiteenloopt. Dit is ook begrijpelijk, indien men bedenkt, dat in de meeste gebieden weinig verschil in bedrijfsplan bestaat tussen de kleine en grote bedrijven, dat de voeding van het vee op vrijwel dezelfde wijze geschiedt en dat ook de stofopbrengsten van kleine en grote bedrijven gelijk zijn. Indien er evenwel tussen groepen van bedrijven grote verschillen bestaan in de hoedanigheid van de geprestoerde arbeid (bijv. minder goede verzorging of verwaarlozing van bepaalde bedrijfsonderdelen) of men laat in een bepaalde categorie bedrijven een aantal noodzakelijke werkzaamheden achterwege, dan zal het inkomen per standaarduur niet in alle groepen van bedrijven gelijk zijn.

2. De arbeidsprestatie in het veen- en zandgebied.

Na de bespreking van het begrip arbeidsprestatie volgt hieronder in tabel 36 een overzicht van de arbeidsprestatie op de bedrijven van de zuivere landbouwers (groep A). Voor een meer gedetailleerd beeld zie staat 3.11 in Bijlage III.

De arbeidsbehoefte in standaarduren per ha blijkt tussen de grote en kleine bedrijven vrij sterk te verschillen; de verschillen zijn in het zandgebied groter dan in het veengebied, waarschijnlijk door de grotere mechanisatie in het laatste gebied. De belangrijkste oorzaak voor deze intensiteitsverschillen tussen de bedrijven in de verschillende grootteklassen is in § 6 reeds besproken, nl. het verschil in de veebezetting. Het is van belang er op te wijzen, dat op de zandgronden het intensiteitsverschil tussen de kleine en grote bedrijven veel groter is dan in Weststellingwerf; op de zandgronden was in 1948 de arbeidsbehoefte per ha van de bedrijven van 1-5 ha 550 standaarduren en van de bedrijven >30 ha 350 standaarduren. De totale arbeidsbehoefte per bedrijf in Weststellingwerf stijgt met het groter worden van de bedrijven van ongeveer 2.000 standaarduren op de 1-5 ha bedrijven tot ongeveer 15.000 standaarduren op de bedrijven >30 ha.

De cijfers over het arbeidsaanbod laten zien, dat het aantal volwaardige arbeidskrachten per 100 ha cultuurgrond op de kleine bedrijven aanzienlijk groter is dan op de grote. De kleine bedrijven beschikken per oppervlakte-eenheid over ongeveer driemaal zoveel arbeidskrachten als de grote bedrijven. Op de zandgronden is de gemiddelde arbeidsbezetting veel hoger dan in Weststellingwerf; het aantal arbeidskrachten per 100 ha cultuurgrond is hier op de bedrijven van 1-5 ha 36,3 om te dalen tot 10,0 op de bedrijven >30 ha.

Tabel 36
Groep A

ARBEIDSBEHOEFTE, ARBEIDSAANBOD EN ARBEIDSPRESTATIE

Grootte-klassen in ha	Aantal bedrijven	Arbeidsbehoefte							Arbeidsaanbod		Arbeidsprestatie in st.uren p/volw. arbeidskracht	Arbeidsprestatie in 11 gemeenten op de zandgr. (1948)	Arbeidsprestatie in Achtkarspelen (1948)
		in standaarduren		in % van het totaal voor					Aantal volw. arbeidskrachten				
		per bedrijf	per ha	rundvee	varkens	kippen	paarden	cult. grond	per bedrijf	per 100 ha cult. grond			
		Zandgebied											
1-5	200	1992	526	49,2	4,9	8,7	3,4	33,7	1,15	30,3	1738	1504	1614
5-10	287	3513	490	51,7	5,5	3,7	4,3	34,8	1,44	20,2	2431	2058	2323
10-15	122	5601	459	52,0	5,8	2,6	3,8	35,9	1,98	16,2	2833	2352	2710
15-20	100	7256	425	53,9	4,4	1,5	3,8	36,4	2,25	13,2	3227	2639	2940
20-30	70	9809	416	54,8	3,3	0,8	3,3	37,7	2,82	11,9	3480	2941	3078
>30	30	14576	391	53,4	3,2	0,6	2,5	40,3	3,65	9,8	3989	3464	3381
Totaal	809	4870	449	52,6	4,7	2,8	3,6	36,3	1,75	16,1	2781	2279	2475
		Veengebied											
1-5	8	2113	487	62,3	6,3	0,2	3,5	27,7	1,10	25,4	1921	--	--
5-10	55	3647	489	61,0	3,8	2,4	3,7	29,0	1,45	19,4	2519	--	--
10-15	43	6072	486	61,0	4,9	1,9	3,5	28,6	2,05	16,4	2968	--	--
15-20	38	7395	430	59,2	3,5	0,3	3,5	33,4	2,17	12,6	3413	--	--
20-30	66	10568	430	61,2	3,3	0,2	3,1	32,2	2,86	11,7	3692	--	--
>30	27	15705	419	62,0	2,1	0,1	2,6	33,2	3,48	9,3	4514	--	--
Totaal	237	7937	441	61,0	3,4	0,7	3,2	31,7	2,29	12,7	3474	--	--

Het gemiddeld aantal arbeidskrachten per bedrijf in Weststellingwerf neemt van ongeveer 1,1 op de 1-5 ha bedrijven toe tot ongeveer 3,5 op de bedrijven >30; dezelfde cijfers voor de zandgronden zijn resp. 1,3 en 3,8. Het is in dit verband gewenst om enkele opmerkingen te maken over het sociale minimum van het arbeidsaanbod. Hiermee wordt bedoeld, dat het aantal arbeidskrachten niet beneden een bepaald minimum kan dalen, omdat op elk bedrijf nu eenmaal een man en een vrouw nodig zijn. Dit betekent een arbeidsaanbod van tenminste 1-1,3 volwaardige arbeidskracht per bedrijf, omdat in de meeste gevallen ook de vrouw haar aandeel in de werkzaamheden op het bedrijf heeft (§ 9). Een vermindering van het arbeidsaanbod beneden dit minimum is dan ook niet mogelijk, hetgeen blijkens de cijfers ook zelfs op de kleinste bedrijven (1-5 ha) in Weststellingwerf niet voorkomt en hetgeen ook door de gegevens van alle tot nu toe onderzochte gebieden wordt bevestigd.

Uit de gegevens over de arbeidsbehoefte en het arbeidsaanbod resulteert de arbeidsprestatie. Het blijkt nu, dat de grootte van de arbeidsprestatie nauw verband houdt met de bedrijfsgrootte; de arbeidsprestatie ligt op de grote bedrijven op een belangrijk hoger niveau dan op de kleine. Aangezien de arbeidsprestatie een maatstaf is voor het arbeidsinkomen per volwaardige arbeidskracht, betekent dit, dat het gemiddeld inkomen per werker op de grote bedrijven aanzienlijk hoger is dan op de kleine. Het verschil in arbeidsprestatie tussen de kleine en grote bedrijven is, na hetgeen hierboven opgemerkt is over de arbeidsbehoefte en het arbeidsaanbod per oppervlakte-eenheid, ook begrijpelijk. Hoewel de kleine bedrijven intensiever zijn dan de grote - d.w.z. een groter aantal standaarduren per ha hebben -, is het arbeidsaanbod op deze bedrijven evenwel zoveel groter, dat de gemiddelde arbeidsprestatie belangrijk lager ligt dan op de grote bedrijven.

De gemiddelde arbeidsprestatie op de bedrijven in het veengebied is groter dan die in het zandgebied, nl. resp. 3470 tegenover 2780. Dit kan slechts ten dele worden verklaard uit het feit, dat de arbeidsprestatie in alle grootteklassen van het zandgebied lager ligt dan in de overeenkomstige grootteklassen van het veengebied. Van meer belang is het feit, dat het aantal kleine bedrijven in het zandgebied relatief veel groter is dan in het veengebied. Overigens dient hier direct aan te worden vastgeknoopt, dat er grote verschillen bestaan tussen het zandgebied tussen Linde en Tjonger (I) en het zandgebied ten Zuiden van de Linde (II). In § 6 is gewezen op het verschil in bedrijfsvoering tussen deze twee gebieden, wat o.a. tot uiting komt in de lichtere veebezetting in zandgebied II. Uiteraard is dit van invloed op het niveau van de arbeidsprestatie. Zo bleek, dat de arbeidsprestatie op de bedrijven van 1-5 ha en 5-10 ha in Steggerda resp. 1500 en 2230 standaarduren bedroeg, in Nijholtpa daarentegen resp. 1890 en 2530.

Vergelijkt men de cijfers van de gemiddelde arbeidsprestatie in het veengebied en het zandgebied met die van Achtkarspelen en van 11 gemeenten op de zandgronden, dan blijkt de arbeidsprestatie in Weststellingwerf op een hoger niveau te liggen dan op de zandgronden, ook al houdt men rekening met het verschil in het tijdstip van de enquête (resp. 1950 en 1948). Dit is ook in overeenstemming met hetgeen in § 6 is gebleken bij de vergelijking van de verschillende kengetallen, welke het niveau van de bedrijfsvoering in deze gebieden aangeven.

Zoals reeds is gezegd moet een arbeidsprestatie van ongeveer 3000 uren als een goede norm worden beschouwd. Uit de cijfers van tabel 36 blijkt, dat het zowel in het veen- als in het zandgebied gemiddeld alleen de bedrijven van <10 ha zijn, welke aanzienlijk beneden deze norm blijven. Aan deze bedrijven zal hieronder (3a) in

de eerste plaats aandacht worden geschonken. De zeer hoge prestatie op de bedrijven > 20 ha zal daarna (3b) ter sprake komen.

3. De arbeidsprestatie in de verschillende grootteklassen.

a. De bedrijven kleiner dan 10 ha.

Van deze bedrijven is gebleken, dat de arbeidsprestatie belangrijk beneden de norm van 3000 standaarduren blijft. Dit geldt voor de bedrijven van 5-5 ha uiteraard sterker dan voor die van 5-10 ha. Er zijn nu in beginsel 3 mogelijkheden om de arbeidsprestatie op een meer bevredigend niveau te brengen.

In de eerste plaats door een vermindering van het arbeidsaanbod. Nu is het arbeidsaanbod per bedrijf gebonden aan het sociale minimum, zoals hiervoor is opgemerkt. Een verhoging van de arbeidsprestatie langs deze weg is dus voor de kleinste bedrijven in het algemeen niet mogelijk. Op die bedrijven, waar een opvolger aanwezig is, die volledig op het bedrijf meewerkt, (vnl. op de bedrijven van 5-10 ha), is het gewenst, dat deze tijdelijk op andere bedrijven emploi zoekt. Het arbeidstekort op de grote bedrijven biedt hiertoe ruimschoots gelegenheid (zie 3b).

De tweede mogelijkheid om tot een behoorlijke arbeidsprestatie te komen is de vergroting van de arbeidsbehoefte. In § 6 is opgemerkt, dat de kleine bedrijven vanuit technisch oogpunt bezien nog belangrijk kunnen worden geïntensiveerd. Bij de realisering van deze intensivering zullen zich evenwel enkele moeilijkheden voordoen. In de eerste plaats zal de intensivering dienen te geschieden zonder een verhoogde aankoop van krachtvoer; er zullen dus meer voedermiddelen van het eigen bedrijf gewonnen dienen te worden. Dit stelt hoge eisen aan de vakbekwaamheid van de boer en het is uit § 8 gebleken, dat de kleine boer in dit opzicht ten achter staat bij de boeren van de grotere bedrijven. Verder zal intensivering bepaalde kapitaalsinvesteringen met zich meebrengen. Gezien de mentaliteit van de boeren t.a.v. het opnemen van credieten en gezien het feit, dat het kleinbedrijf in Weststellingwerf financieel zwakker staat dan het grotere bedrijf, zal de noodzakelijke kapitaalsinvestering waarschijnlijk een rem op de uitvoering van de intensivering vormen. Tenslotte is nog van belang, dat de kleine bedrijven - vooral in het zandgebied - reeds intensiever zijn dan de grote en dat de bedrijfsstijl in het gebied van onderzoek wordt aangegeven door de grotere bedrijven. De intensivering van het kleine bedrijf op grote schaal houdt dus een doorbreking van de heersende bedrijfsstijl in, hetgeen nog een extra-verzwaring van de moeilijkheden betekent, welke reeds aan de intensivering zijn verbonden.

Het moet dan ook - uitzonderingsgevallen buiten beschouwing gelaten - in het algemeen niet mogelijk worden geacht, dat men op de bedrijven kleiner dan 6 à 7 ha door intensivering een redelijke arbeidsprestatie kan bereiken. De bedrijven van ongeveer 6 ha tot 10 ha hebben in dit opzicht meer kans van slagen. Door een intensivering, gepaard gaande met een rationalisering en ten dele ook met een verdere mechanisering is het voor deze bedrijven mogelijk om een goede arbeidsprestatie te bereiken. Het zal voor een deel van deze bedrijven evenwel van belang zijn, dat de opvolger tijdelijk op een ander landbouwbedrijf werk zoekt.

Een vergroting van de arbeidsprestatie door intensivering of vermindering van het arbeidsaanbod op de bedrijven beneden 6 à 7 ha is dus in het algemeen niet mogelijk. Als derde mogelijkheid blijft dan nog over: vermindering van het aantal bedrijven beneden de 6 à 7 ha. Dit kan op twee manieren worden bereikt. In de eerste plaats door gebruik te maken van het feit, dat niet op alle kleine bedrijven een opvolger aanwezig is (§7). Door de in de loop van de tijd

vrijkomende kleine bedrijven af te schermen voor gegadigden van andere bedrijven bereikt men een vermindering van het aantal kleine bedrijven. De tweede manier is om de bedrijven beneden 6 à 7 ha te vergroten, waardoor het aantal beneden deze grens automatisch vermindert; hiertoe schept de aanzienlijke oppervlakte grond, welke nog voor ontginning in aanmerking komt, grote mogelijkheden (§ 2). Op de twee manieren, waardoor een vermindering van het aantal kleine bedrijven tot stand kan komen, wordt in de samenvatting van dit hoofdstuk nog nader ingegaan (§ 11). Hier zij slechts geconstateerd dat, aangezien de bedrijven beneden 6 à 7 ha noch door vermindering van het arbeidsaanbod, noch door intensivering voldoende mogelijkheden opleveren om tot een verhoging van de arbeidsprestatie te komen, vermindering van het aantal van deze bedrijven de enig overblijvende oplossing is.

Er zij aan herinnerd, dat het merendeel der bedrijven van 1-5 ha in zandgebied II ligt. Dit gebied kenmerkt zich bovendien door een minder goede bedrijfsvoering in vergelijking met zandgebied I. Het is dan ook in dit gebied, dat het kleine-boerenprobleem het nijpendst is. In het Noordelijk zandgebied is het aantal kleine bedrijven relatief veel geringer, terwijl bovendien is gebleken, dat de arbeidsprestatie op de bedrijven in de overeenkomstige grootteklassen hoger ligt dan in het Zuidelijk zandgebied. In het veengebied tenslotte is het probleem der kleine bedrijven, gezien het geringe aantal, van zeer weinig betekenis.

b. De bedrijven groter dan 10 ha.

De bedrijven van 10-20 ha vormen in geen enkel opzicht een probleem; de arbeidsprestatie ligt op een bevredigend niveau. Dit wil overigens niet zeggen, dat op deze bedrijven geen verbeteringen mogelijk zijn; hiervoor zij verwezen naar § 6.

Op de bedrijven >20 ha ligt de arbeidsprestatie op een zeer hoog niveau. Het ligt voor de hand, dat deze hoge arbeidsprestatie slechts ten dele verband houdt met het feit, dat men op de grotere bedrijven in het algemeen in een vlugger tempo werkt dan op de kleine bedrijven, waar het arbeidsoverschot een remmende invloed heeft op het tempo. De grotere mechanisatiegraad (melkmachines en hooibouwwerktuigen - zie § 6) en de grotere mogelijkheden tot arbeidsverdeling zijn eveneens van invloed op de hoogte van de arbeidsprestatie. Ook het feit, dat de grotere bedrijven gebruik maken van seizoenarbeiders beïnvloedt de arbeidsprestatie in gunstige zin (zie § 9). Deze arbeidskrachten, die in de periode van de topdrukte worden aangetrokken, kunnen nl. voor een groter percentage volwaardigheid worden geteld dan bij de berekening is geschied, omdat tijdens de topdrukte in de hooibouw de arbeidstijden veel langer zijn dan normaal het geval is[1]. Bovendien worden deze arbeidskrachten weer afgestoten in de winter, terwijl het kleine gezinsbedrijf de lasten van de overtollige arbeid in de winter niet op de maatschappij kan afwentelen, zoals de grote bedrijven; ook dit is van belang ter verklaring van het verschil in de arbeidsprestatie tussen grote en kleine bedrijven.

---

1) Indien een losse arbeider bijv. 2 maanden op een bedrijf werkt, wordt hij gerekend voor 1/6 volwaardige arbeidskracht; hierbij wordt dus aangenomen, dat de arbeidsprestatie in alle maanden van het jaar even hoog is. In werkelijkheid is dit niet het geval; tijdens de topdrukte in de zomer wordt veel harder en veel langer gewerkt dan in de winterperiode. De arbeider is hierdoor in feite niet voor 1/6 volwaardig, maar bijv. voor 1/5 of nog meer.

Hoewel de grote bedrijven gebruik maken van seizoenarbeiders, hebben deze bedrijven veelal een tekort aan arbeidskrachten (melkers); hier is in § 6 reeds op gewezen. Ten gevolge hiervan laat de bedrijfsvoering op sommige punten nog veel te wensen over. Een uitvloeisel van deze krappe voorziening met arbeidskrachten is, dat op de grote bedrijven veelal meer dan 1 zoon op het bedrijf wordt vastgehouden. Dit is in beginsel niet juist, omdat men dan moeilijkheden krijgt met de opvolging (§ 7). Om het tekort aan arbeidskrachten op de grote bedrijven op te heffen, zijn drie mogelijkheden aanwezig, nl. het aantrekken van meer (vreemde) arbeidskrachten, een verdere mechanisering en in de derde plaats splitsing van de bedrijven. Op deze drie mogelijkheden zal in de samenvatting nader worden teruggekomen.

4. De arbeidsprestatie op de B- en C-bedrijven.

Zoals in § 3 van deel A van dit hoofdstuk naar voren is gekomen, komen de B- en C-grondgebruikers merendeels voor op de kleine bedrijven. Op deze bedrijven zouden zich dus dezelfde problemen voordoen als op de kleine bedrijven in groep A, ware het niet, dat het arbeidsoverschot op deze bedrijven aanzienlijk kleiner is, omdat het bedrijfshoofd een meer of minder belangrijk deel van zijn tijd besteedt aan zijn hoofdberoep of nevenberoep. Uit onderstaande tabel krijgt men een indruk in hoeverre het probleem van het overschot aan arbeidskracht op de B- en C-bedrijven hierdoor wordt opgelost.

Groep B en C

Tabel 37 DE ARBEIDSPRESTATIE OP DE B- EN C-BEDRIJVEN

Grootteklassen in ha	Groep B				Groep C			
	Aantal bedrijven	Arbeidsbehoefte in s.u. per bedrijf	Arbeidsaanbod in volw.arb. kr. per bedrijf	Arbeidsprestatie in s.u. per volw. arb.kr.	Aantal bedrijven	Arbeidsbehoefte in s.u. per bedrijf	Arbeidsaanbod in volw.arb. kr. per bedrijf	Arbeidsprestatie in s.u. per volw. arb.kr.
	zandgebied							
1-5	56	1739	0,83	2103	143	916	0,36	2569
5-10	28	3080	1,21	2551	4	3337	0,82	4057
>10	11	6304	1,79	3520	3	8004	1,72	4645
1-5	6	1433	0,73	1954	12	1080	0,40	2690
5-10	10	3233	0,92	3510	-	-	-	-
>10	4	6007	1,46	4107	2	3368	0,90	3742

Vergelijkt men de gemiddelde arbeidsprestatie van de B- en C-bedrijven met die van groep A in de overeenkomstige grootteklassen, dan blijkt deze in de groepen B en C op een belangrijk hoger niveau te liggen. Het zijn in feite alleen de B-bedrijven <10 ha in het zandgebied, welke moeilijkheden opleveren. Aangezien deze bedrijven zeer nauw verwant zijn met de zuivere landbouwbedrijven - de arbeidsbehoefte in standaarduren per ha is voor de bedrijven in de groepen A en B ongeveer gelijk - moet voor deze bedrijven in grote lijnen dezelfde conclusie worden getrokken als voor de bedrijven in groep A, nl. een verhoging van de arbeidsprestatie is alleen mogelijk door een vermindering van het aantal van deze bedrijven.

C o n c l u s i e s

1.a. De arbeidsbehoefte in standaarduren per ha neemt met het groter worden van de bedrijven af: in het zandgebied van 526 standaarduren op de 1-5 ha bedrijven tot 391 standaarduren op de bedrijven >30 ha; in het veengebied van 487 tot 419 standaarduren.

b. De totale arbeidsbehoefte per bedrijf neemt toe van ongeveer 2.000 standaarduren op de bedrijven van 1-5 ha tot ongeveer 15.000 standaarduren op de bedrijven > 30 ha.

2.a. Het aantal volwaardige arbeidskrachten per bedrijf is op de bedrijven van 1-5 ha ongeveer 1,1 om toe te nemen tot ongeveer 3,6 op de bedrijven >30 ha. Het arbeidsaanbod per bedrijf daalt dus niet beneden het sociale minimum van het aanbod, d.i. 1-1,3 volwaardige arbeidskracht per bedrijf.

b. De bedrijven van 1-5 ha hebben per oppervlakte-eenheid bijna driemaal zoveel arbeidskrachten als de grote bedrijven.

c. Tussen het veen- en zandgebied bestaan, wat het arbeidsaanbod betreft, geen grote verschillen.

3.a. De gemiddelde arbeidsprestatie in standaarduren per volwaardige arbeidskracht is in het veengebied 3470 en in het zandgebied 2780. In vergelijking met het gemiddelde van 11 gemeenten op de zandgronden (2280 standaarduren) en Achtkarspelen (2480 standaarduren), ligt de arbeidsprestatie in Weststellingwerf op een hoog niveau.

b. De arbeidsprestatie neemt met het groter worden van de bedrijven in het veengebied toe van 1920 tot 4510 standaarduren, in het zandgebied van 1740 tot 3990 standaarduren. De toeneming van de arbeidsprestatie houdt nauw verband met het verschil in het arbeidsaanbod per oppervlakte-eenheid tussen de kleine en grote bedrijven.

4.a. Voor de bedrijven beneden 6 à 7 ha zal het in het algemeen niet mogelijk zijn om door vermindering van het arbeidsaanbod of verhoging van de arbeidsbehoefte (intensivering) een behoorlijke arbeidsprestatie te bereiken. In verband met de grote verschillen in arbeidsprestatie tussen grote en kleine bedrijven zal het gewenst zijn, dat het aantal bedrijven beneden 6 à 7 ha vermindert.

b. Op de bedrijven boven 6 à 7 ha is het wel mogelijk om een goede arbeidsprestatie te bereiken door intensivering, gedeeltelijke mechanisering en rationalisering. Voor de kleinste bedrijven uit deze groep is het gewenst, dat de opvolger tijdelijk elders emplooi zoekt.

c. De zeer hoge arbeidsprestatie op de bedrijven > 20 ha wordt bereikt door een hoger arbeidstempo, een hogere mechanisatiegraad, grotere mogelijkheden tot arbeidsverdeling, het gebruik van seizoenarbeiders en in vele gevallen door een zeer extensieve bedrijfsvoering ten gevolge van het gebrek aan arbeidskrachten.

5. In het zandgebied ten Zuiden van de Linde ligt de arbeidsprestatie op een lager niveau dan in het gebied tussen Linde en Tjonger. Aangezien bovendien het aantal kleine bedrijven in dit gebied zeer groot is, is het kleine-boerenprobleem hier nijpender dan in de andere delen van Weststellingwerf.

D. SAMENVATTING

In de voorgaande paragrafen is een analyse gemaakt van de landbouw in de gemeente Weststellingwerf, zowel van de productieomstandigheden en de bedrijfsvoering als van de agrarische bevolking en de arbeidsprestatie per volwaardige arbeidskracht. De conclusies, waartoe de analyse van de verschillende aspecten van de agrarische sector aanleiding hebben gegeven, moeten thans worden samengebundeld en er zal moeten worden nagegaan, welke eventuele richtlijnen voor het beleid hieruit voortvloeien.

Voor het onderzoek naar de landbouw is de gemeente Weststellingwerf in twee delen gesplitst, te weten het veengebied en het zandgebied. De grens tussen deze twee gebieden sluit zo nauwkeurig mogelijk aan bij de bodemkundige scheidslijn (zie kaart 1). Bij het onderzoek is verder gebleken, dat het zandgebied geen homogeen gebied is en dat er t.a.v. verschillende aspecten grote verschillen bestaan tussen het zandgebied tussen Tjonger en Linde (I) en het zandgebied ten Zuiden van de Linde (II). Waar dit van belang was, is daarom het zandgebied in deze twee gebieden onderverdeeld.

Ten aanzien van de omstandigheden, waaronder de agrarische productie plaats vindt, zullen in de eerste plaats enkele opmerkingen worden gemaakt over de c u l t u u r t e c h n i s c h e toestand. Vooral de ontsluiting laat op enkele gedeelten in de gemeente veel te wensen over. Wij denken hierbij in het bijzonder aan de Oldelamer en het gebied ten Zuiden van de Linde. Ook met betrekking tot de waterbeheersing zijn plaatselijk nog verbeteringen mogelijk, met name bij de gronden langs de Tjonger. Voorts zouden enkele kleinere waterschappen kunnen worden gecombineerd, waardoor de kosten van administratie en bestuur dalen. De verkavelingstoestand is in het algemeen niet slecht te noemen. Dit neemt niet weg, dat op enkele plaatsen de grond sterk is versnipperd en ruilverkaveling te overwegen was. Daarnaast dient te worden overwogen of men door middel van pachtruil plaatselijk niet tot een meer bevredigende toestand van de gebruiksverkaveling kan komen. Voor verdere bijzonderheden over de cultuurtechnische toestand zij verwezen naar § 1 van dit hoofdstuk.

Wat de g r o o t t e der bedrijven betreft kan worden gezegd, dat in het veengebied de grotere bedrijven overheersen - 63% van de 352 bedrijven is groter dan 10 ha -, terwijl het zandgebied wordt gekenmerkt door het kleine bedrijf - 70% van de 1475 bedrijven is kleiner dan 10 ha. In dit opzicht bestaan evenwel nog aanzienlijke verschillen tussen het zandgebied I en II. In het laatste gebied valt 48% der bedrijven in de grootteklasse 1-5 ha en 29% in de grootteklasse 5-10 ha; deze percentages zijn voor het Noordelijk gebied resp. 32 en 26%. Het zandgebied ten Zuiden van de Linde vertoont, wat het aantal kleine bedrijven betreft, grote overeenkomst met het gemiddelde beeld van de zandgronden. Hieraan dient direct te worden vastgeknoopt, dat niet alle grondgebruikers zuivere boeren zijn. Vooral op de kleinere bedrijven oefenen de bedrijfshoofden veelal nog een ander beroep uit om aanvullende inkomsten te verwerven. Van de bedrijven beneden de 10 ha behoort in het zandgebied 64% en in het veengebied 60% tot de groep der zuivere landbouwbedrijven (groep A). De bedrijven groter dan 10 ha kunnen nagenoeg alle tot groep A worden gerekend. Aangezien de grondgebruikers met een neven- of hoofdberoep buiten de landbouw vnl. op de kleine bedrijven voorkomen, ligt het voor de hand, dat de meeste van deze grondgebruikers in het Zuidelijk zandgebied voorkomen, speciaal in enkele dorpen en buurtschappen, welke een opvallende concentratie van kleine bedrijven vertonen - met name Noordwolde, Oostersche en Westersche Veld en Boyl.

Beziet men de o n t w i k k e l i n g v a n h e t a a n t a l b e d r i j v e n in de laatste veertig jaar, dan blijkt het aantal in 1947 sinds 1910 met 18% te zijn toegenomen, waarbij nog opvallend is, dat in deze periode het aantal bedrijven beneden 5 ha belangrijk is gedaald. Deze ontwikkeling is mogelijk gemaakt door de grote activiteit op het terrein der o n t g i n n i n g. Zo blijkt, dat in het veengebied en het zandgebied resp. 41 en 14% der bedrijven 50% of meer grond bezitten, welke na 1900 ontgonnen is. In het veengebied bestaat 38 en in het zandgebied 19% van de totale oppervlakte cultuurgrond uit ontginningsgrond. Van belang is, dat in Weststellingwerf de s p l i t s i n g van bedrijven weinig heeft bijgedragen tot de vermeerdering van het aantal bedrijven; 6% van het totale aantal bedrijven is bij splitsing betrokken geweest. Op de zandgronden is de splitsing van veel meer betekenis geweest, hier is 22% der bedrijven bij splitsing betrokken geweest. De grote bedrijvigheid t.a.v. de ontginning is op dit lagere percentage van Weststellingwerf stellig van invloed geweest.

Welke betekenis heeft de ontginning in de toekomst nog voor de landbouw? Volgens een inventarisatie van de Nederlandse Heidemaatschappij is in Weststellingwerf nog ongeveer 140 ha heidegrond en 1760 ha petgaten, hagen en kraggenland (waarvan ± 450 ha als rietland in gebruik) voor ontginning geschikt[1]). Deze gronden komen zowel in het veengebied als in het zandgebied voor (zie Bijlage I). In de gemeente Weststellingwerf zijn dus nog belangrijke ontginningsmogelijkheden aanwezig. Hieronder zal op de wenselijkheid van de realisering van deze mogelijkheden nog nader worden ingegaan.

Over de e i g e n d o m s- e n p a c h t v e r h o u d i n g e n in Weststellingwerf behoeft weinig te worden gezegd. De huidige pachtwetgeving heeft door zijn beschermend karakter ten opzichte van de pachter een gunstige invloed op de exploitatiewijze van de gepachte gronden. In het zandgebied is 45% en in het veengebied 32% van de totale oppervlakte cultuurgrond in eigen exploitatie. Hieraan kan worden toegevoegd, dat op de kleinere bedrijven het eigendomselement sterker op de voorgrond treedt dan op de grotere. Het is voorts een bekend feit, dat het bijpachten van los land door de eigendomsbedrijven en ook door de pachtbedrijven veelvuldig voorkomt. In het zandgebied wordt 14% (1236 ha) en in het veengebied 18% (769 ha) van de totale oppervlakte cultuurgrond los gepacht. Het zijn in het bijzonder de kleine bedrijven - vooral in het veengebied -, welke los land bijpachten. Voor deze bedrijven maakt de los gepachte grond een groter percentage van de totale bedrijfsoppervlakte uit, dan voor de grotere bedrijven. Volgens een opgave van de Directie van de Noord-Oostpolder werd in 1950 door de grondgebruikers uit het zandgebied 105 ha en door die uit het veengebied 66 ha los land in de polder gepacht. Het betrof hier uitsluitend bedrijven > 10 ha. Voor de inscharing van jongvee blijkt de Noord-Oostpolder van meer belang te zijn. De bedrijven in het zandgebied schaarden er 540 stuks jongvee in, de bedrijven in het veengebied 235 stuks jongvee en 49 melkkoeien. De inscharing geschiedde zowel door de kleine als door de grote bedrijven.

De f i n a n c i ë l e p o s i t i e der bedrijven is in het algemeen gezond te noemen. Er bestaat in dit opzicht weer grote overeenkomst tussen het zandgebied I en het veengebied: in het veengebied en in het zandgebied I en II zijn resp. 75, 73 en 61% der bedrijven schuldvrij. Het is voorts gebleken, dat in slechts

---

1) Naar de hoofdopzichter van de N.H.M. te Heerenveen ons mededeelde, bedragen de kosten van een veenontginning bij 100% subsidie van de overheid in de arbeidslonen en sociale lasten ongeveer f. 2.500,- per ha.

enkele gevallen de schuldbelasting een als toelaatbaar te stellen bedrag te boven gaat. Hieraan kan nog worden toegevoegd, dat het voornamelijk de eigendomsbedrijven en de bedrijven met een gemengde exploitatievorm zijn, welke belast zijn. Dit zijn in het zandgebied vooral de kleinere bedrijven.

Ten aanzien van de b e d r i j f s v o e r i n g in de landbouw kan worden gezegd, dat de landbouw in Weststellingwerf wordt gedreven volgens het traditionele Friese systeem: bijna alle cultuurgrond is grasland, de veebezetting is ongeveer 1 melkkoe per ha cultuurgrond en ongeveer de gehele oppervlakte grasland wordt per seizoen één keer gemaaid, waarvan ongeveer 63% voor de hooiwinning is bestemd, 27% voor kuilvoer en een kleine oppervlakte voor het drogen van gras. Er wordt betrekkelijk weinig stikstof gegeven - ongeveer 33 tot 40 kg zuivere stikstof per ha -, waaruit valt af te leiden, dat de grond technisch gezien meer kan produceren dan thans het geval is. Van belang is, dat de karakteristieke kenmerken van de Friese bedrijfsvoering meer en meer veranderen, naarmate men in het zandgebied de grens van Overijsel en Drente nadert. In het zandgebied ten Zuiden van de Linde richt men zich, wat de bedrijfsvoering betreft meer op laatstgenoemde provincies. Dit gebied onderscheidt zich nl. van het Noordelijk zandgebied en het veengebied door een minder intensieve bedrijfsvoering, welke zich uit in een lagere veebezetting en een slechtere bedrijfsinrichting. Hoewel de productiecapaciteit van de grond in sommige streken van dit gebied geringer is dan in het andere deel van de gemeente, is het zeer waarschijnlijk, dat het vooral de heersende bedrijfsstijl is, welke de lagere veebezetting beïnvloedt. De Linde blijkt een vrij scherpe grens tussen de twee zandgebieden te vormen. Opvallend is voorts, dat de kleine bedrijven in Weststellingwerf - speciaal in het veengebied - zich in mindere mate dan op de zandgronden onderscheiden door een intensievere bedrijfsvoering, hetgeen uiteraard i.v.m. de geringe bedrijfsoppervlakte noodzakelijk zou zijn. Er is in Weststellingwerf slechts een betrekkelijk gering verschil tussen de bedrijven in de grootteklassen van 1-5 ha en 5-10 ha te constateren, terwijl op de zandgronden en ook in de Friese Wouden de bedrijven van 1-5 ha een aanmerkelijk zwaardere veebezetting hebben. Een verklaring voor dit verschil zou hierin gelegen kunnen zijn, dat de kleine bedrijven in het Noordelijk zandgebied en het veengebied door hun betrekkelijk gering aantal geen eigen bedrijfsstijl hebben kunnen ontwikkelen. De grotere bedrijven in Weststellingwerf zouden, wat de bedrijfsstijl betreft, de toon aangeven. Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd, dat de bedrijfsvoering op de kleine bedrijven - en in het zandgebied ten Zuiden van de Linde op alle bedrijven - nog aanzienlijk kan worden verbeterd.

Wat de agrarische bevolking aangaat, willen wij voorshands volstaan met het vermelden van de resultaten van de analyse van het a r b e i d s a a n b o d. De verschillende categorieën arbeidskrachten, welke op de bedrijven voorkomen, kunnen met behulp van bepaalde normen worden omgerekend tot volwaardige arbeidskrachten. In de eerste plaats is nu gebleken, dat de bedrijven beneden 10 ha nog vrijwel volledige gezinsbedrijven zijn, d.w.z. nagenoeg alle werkzaamheden worden verricht door de tot het gezin behorende arbeidskrachten. Met het groter worden van de bedrijven neemt het aandeel van het gezin in de totale werkzaamheden snel af; op de bedrijven >30 ha in het veengebied wordt meer dan de helft van alle werkzaamheden uitgevoerd door vreemde arbeidskrachten. Het gemiddeld aantal volwaardige arbeidskrachten per bedrijf neemt toe van 1,1 op de bedrijven van 1-5 ha tot ongeveer 3,5 op de bedrijven >30 ha.

Uitgedrukt in het aantal arbeidskrachten per 100 ha cultuurgrond vindt men voor de bedrijven van 1-5 ha een gemiddelde bezetting van ongeveer 30 en voor de bedrijven >30 ha een bezetting van 9. Het arbeidsaanbod op de kleine bedrijven is dus relatief aanzienlijk groter dan op de grotere bedrijven. Dat het aantal arbeidskrachten op de 1-5 ha bedrijven niet beneden de 1,1 daalt - uitzonderingen daargelaten - houdt verband met het feit, dat het arbeidsaanbod gebonden is aan het s o c i a l e m i n i m u m. Per bedrijf zijn nu eenmaal een man en een vrouw nodig, hetgeen, rekening houdend met het feit, dat ook vele echtgenoten een bepaald aantal uren per dag op het bedrijf meewerken, betekent, dat het arbeidsaanbod zelfs op de kleinste bedrijven niet zal dalen beneden 1-1,3 arbeidskrachten per bedrijf. Dit wordt door alle onderzoekingen tot dusverre bevestigd.

Na dit overzicht over de omstandigheden, waaronder de landbouw werkt en over de analyse van het arbeidsaanbod, kan men de vraag stellen: hoe staat het met de a r b e i d s p r e s t a t i e op de bedrijven in de verschillende grootteklassen? De arbeidsprestatie - uitgedrukt in standaarduren per volwaardige arbeidskracht - geeft een inzicht in de verschillen, welke er tussen de kleine en grote bedrijven bestaan in de hoeveelheid productiemiddelen (aantal koeien, ha grasland, etc.), welke door één man wordt verzorgd. De cijfers over de arbeidsprestatie zijn dus van het grootste belang, temeer daar het aantal standaarduren per volwaardige arbeidskracht ook een maatstaf is voor het arbeidsinkomen.

Het is nu gebleken, dat er tussen het zandgebied en het veengebied en tussen de kleine en grote bedrijven, wat betreft de arbeidsprestatie, grote verschillen bestaan. In het zandgebied stijgt de arbeidsprestatie van 1740 standaarduren per volwaardige arbeidskracht op de bedrijven van 1-5 ha tot 3990 op de bedrijven >30 ha; in het veengebied zijn deze cijfers resp. 1920 en 4510. De gemiddelde arbeidsprestatie in het veengebied en het zandgebied is resp. 3470 en 2780 uren. Het blijkt evenwel, dat de gemiddelde prestatie in het zandgebied II belangrijk lager ligt dan in het zandgebied ten Noorden van de Linde. Dit wordt veroorzaakt door het grotere aantal kleine bedrijven en door het feit, dat de bedrijfsvoering hier minder intensief is, waardoor de arbeidsprestatie ook op de bedrijven in de overeenkomstige grootteklassen lager is.

Na hetgeen hiervoor over het grote verschil in het arbeidsaanbod tussen kleine en grote bedrijven is gezegd, ligt het voor de hand, dat dit in de eerste plaats oorzaak is van de veel te geringe arbeidsprestatie op de kleine bedrijven. Hoewel de kleine bedrijven intensiever zijn dan de grote - d.w.z. een groter aantal standaarduren per ha hebben - is het arbeidsaanbod op deze bedrijven zo veel groter, dat de gemiddelde arbeidsprestatie op een belangrijk lager niveau ligt.

In beginsel is de verhoging van de arbeidsprestatie op de kleine bedrijven op twee manieren mogelijk, nl. door een vermindering van het arbeidsaanbod of door een verhoging van de arbeidsbehoefte. De eerste mogelijkheid biedt weinig kans tot slagen, omdat op de kleinste bedrijven het sociale minimum van het aanbod reeds is bereikt en een verdere verlaging niet mogelijk is. Wat de tweede mogelijkheid betreft, zijn er gunstiger perspectieven. Zoals hiervoor is gezegd, kunnen de kleine bedrijven technisch nog belangrijk worden geïntensiveerd. Bij de realisering van de intensivering kan evenwel worden verwacht, dat zich verschillende moeilijkheden zullen voordoen. Er kan op worden gewezen, dat de kleine bedrijven - in het bijzonder in het zandgebied - reeds intensiever zijn dan

de grote. Verder zal deze intensivering, welke zonder een verhoogd gebruik van krachtvoer zal moeten plaats vinden, zware eisen stellen aan de vakkennis van de kleine boer, die in dit opzicht niet vooraan staat. Tenslotte vormt de heersende bedrijfsstijl (van de grote bedrijven) een belangrijke weerstand, welke zal moeten worden doorbroken. Op grond hiervan moet worden geconcludeerd, dat een behoorlijke arbeidsprestatie alleen bereikbaar is op de bedrijven groter dan ongeveer 6 ha. Voor de bedrijven beneden deze grens moet het onder de huidige omstandigheden - uitzonderingen buiten beschouwing gelaten - uitgesloten worden geacht, dat zij door intensivering een behoorlijke arbeidsprestatie kunnen bereiken.

Als enige mogelijkheid voor deze bedrijven blijft nog over: v e r g r o t i n g b o v e n d e g r e n s v a n o n g e v e e r 6 h a. Op dit punt kunnen wij aansluiten bij hetgeen hiervoor over de mogelijkheden op het gebied van de ontginning is gezegd. In Weststellingwerf is nog een belangrijke oppervlakte grond voor ontginning geschikt. Het zal voor de kleine bedrijven van het grootste belang zijn - en het is ook de enige mogelijkheid om de verschillen in arbeidsprestatie tussen kleine en grote bedrijven te doen verminderen - indien deze grond of een gedeelte hiervan wordt bestemd voor de sanering van de kleine-boerenbedrijven. Een gelukkige omstandigheid hierbij is, dat deze gronden ook in het zandgebied voorkomen, omdat in dit gebied - vooral in het gebied ten Zuiden van de Linde - het probleem der kleine bedrijven het nijpendst is. Om deze reden moet er dan ook op worden aangedrongen, dat de ontginning van woeste grond in de eerste plaats wordt aangepakt in het zandgebied. Op deze wijze zal het tevens mogelijk zijn om rekening te houden met de belangen van de riettelers in de Scheenekavel, omdat een groot gedeelte van de rietlanden in dit gebied zich thans nog in een productief stadium bevindt en het rietland ook financieel goede resultaten oplevert. Het zal de taak zijn van andere instanties om uit te maken op welke wijze de ontginning op grote schaal het best kan worden uitgevoerd en op welke wijze de kleine bedrijven hierbij kunnen worden betrokken. Hier zij geconstateerd, dat de o n t g i n n i n g v a n d e n o g a a n w e z i g e w o e s t e g r o n d v o o r d e k l e i n e b e d r i j v e n v a n u i t e r m a t e g r o o t b e l a n g i s en dat alleen op deze wijze een oplossing van het probleem der kleine boeren is te bereiken. De gemeente Weststellingwerf bezit in dit opzicht unieke mogelijkheden.

Ten aanzien van de mogelijkheid om het kleine-boerenvraagstuk op deze wijze op te lossen, doet zich evenwel het bezwaar voor, dat de uitvoering van ontginningswerkzaamheden momenteel geheel is afgestemd op de mate van werkloosheid en niet op de noodzakelijkheid voor het betreffende gebied. Voor de oplossing van het kleine-boerenprobleem is het een dringende eis, dat de ontginningen in een zo vlug mogelijk tempo ter hand worden genomen. Dit zal alleen mogelijk kunnen worden gemaakt door een verandering in de gevolgde ontginningspolitiek. In dit verband kan t.a.v. de bestaande plannen voor ruilverkaveling worden opgemerkt, dat deze plannen het meeste effect zullen sorteren, indien aan de ruilverkaveling gelijktijdig een sanering van de bedrijfsgrootte wordt gekoppeld. Wij denken hierbij in het bijzonder aan het complex ten Zuiden van de Linde, waarvoor een ruilverkaveling zal worden aangevraagd.

In verband met de zeer lage arbeidsprestatie op de kleine bedrijven, waarvan de oorzaak in feite is gelegen in de wanverhouding tussen het aantal mensen en de oppervlakte cultuurgrond, wordt als mogelijkheid ter verbetering van de arbeidsprestatie vaak het invoeren van tuinbouwteelten op de kleine bedrijven bepleit. Uit een onder-

zoek in deze richting is gebleken[1], dat de arbeidsprestatie op de landbouwbedrijven met tuinbouwteelten slechts weinig hoger is dan van de bedrijven, waarin zij niet voorkomen en dat het gevaar bestaat, dat de afvloeiing door de hogere topbehoefte in de zomer wordt geremd. Daarnaast moet worden gewezen op de moeilijkheden, welke bij de invoering van deze teelten (grondsoort, vakbekwaamheid) en bij de afzet van de tuinbouwproducten kunnen rijzen. Om deze redenen is het o.i. in een gemeente, waar de mogelijkheden tot ontginning nog in zo ruime mate aanwezig zijn buiten alle twijfel verheven, dat de oplossing van het kleine-boerenvraagstuk moet worden bereikt door een vergroting van de bedrijven. T.a.v. de kruidenteelt op de kleine bedrijven nemen wij hetzelfde standpunt in, afgezien nog van het feit, dat door kruidenteelt slechts een gedeeltelijke oplossing van het kleine-boerenvraagstuk kan worden bereikt en dat invoering en afzet van deze gewassen ongetwijfeld moeilijkheden en risico's met zich zal meebrengen.

Wat de mogelijkheid betreft om in verband met de rietvlechtnijverheid in Noordwolde griendcultures in de gemeente in te voeren, willen wij er op wijzen, dat deze cultuur minder arbeidsintensief is dan de bestaande veehouderij. Onder de huidige verhoudingen in ons land is het zeker niet verantwoord om over te gaan van een intensieve naar een extensieve cultuur. Daarnaast is naar de mening van de Rijkslandbouwconsulent voor griend- en rietcultuur de grond in Weststellingwerf wat te licht om uit een twijgwaard gedurende lange tijd behoorlijke opbrengsten te krijgen. Als factor van belang bij de invoering van de griendcultures dient voorts de wisselvallige positie van het griendbedrijf in ogenschouw te worden genomen. Op grond van bovengenoemde overwegingen zijn er o.i. weinig perspectieven voor de griendcultuur in Weststellingwerf.

Voor de bedrijven van 6-10 ha is het wel mogelijk om door intensivering en een gedeeltelijke mechanisering tot een behoorlijke arbeidsprestatie te komen. Het zal evenwel, vooral voor de kleinste bedrijven uit deze groep, van belang zijn, dat de opvolgers op deze bedrijven tijdelijk elders emplooi vinden om het arbeidsaanbod niet te groot te doen worden. De bedrijven van 10-20 ha bieden in geen enkel opzicht moeilijkheden, hoewel wat de bedrijfsvoering betreft nog verbeteringen mogelijk zijn op het gebied van rationalisering en mechanisering.

Op de bedrijven groter dan 20 ha wordt een zeer hoge arbeidsprestatie bereikt. Deze hoge prestatie op de grote bedrijven kan worden verklaard door de grotere mogelijkheden wat betreft de arbeidsverdeling en het toepassen van meer rationele werkmethoden. De grotere mechanisatiegraad werkt ook in gunstige zin, evenals het inzetten van seizoenarbeiders in de periode van de topdrukte. Op de grotere bedrijven wordt verder in het algemeen ook in een vlugger tempo gewerkt dan op de kleine bedrijven; op deze laatste bedrijven wordt het tempo door het aanwezige arbeidsoverschot belangrijk gedrukt. Tenslotte kan als factor ter verklaring van de hoge arbeidsprestatie worden gewezen op de zeer extensieve bedrijfsvoering, welke in ettelijke gevallen grenst aan verwaarlozing. Uit bedrijfseconomisch oogpunt zou het op tal van grote bedrijven aanbeveling verdienen om de bedrijfsvoering te intensiveren. Hiervoor zijn in beginsel drie mogelijkheden aanwezig, nl. het aantrekken van meer arbeidskrachten, een verdere mechanisering of verkleining van de bedrijven tot de omvang van zuivere gezinsbedrijven.

De mechanisering van de grote bedrijven grijpt steeds verder om zich heen; wij hebben de indruk, dat het aantal melkmachines in Weststellingwerf momenteel reeds veel groter is dan tijdens de

1) "Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden", zie hoofdstuk XIV; "De tuinbouw en het kleine-boerenvraagstuk".

enquête in 1950. Wat betreft het aantrekken van meer arbeidskrachten stuit men op de moeilijkheden, dat het tekort aan arbeidskrachten - met name aan melkers - een algemeen voorkomend verschijnsel is in de weidestreken. Ter illustratie diene, dat het tekort aan landarbeiders in het veengebied bij een intensivering van de bedrijfsvoering op de grote bedrijven wordt geschat op ongeveer 100. Het tekort houdt onder meer verband met de geringe aantrekkelijkheid van het beroep (o.a. door het werken op Zaterdagmiddag en Zondag) en o.i. ook met het tekort aan behoorlijke landarbeiderswoningen in de kleinere woonkernen, welke op niet te grote afstand van de boerderijen zijn gelegen. Met betrekking tot dit laatste punt zou men kunnen trachten het tekort aan landarbeiders te verminderen door voorzieningen op het gebied van de hierboven genoemde woningbehoefte. Afgezien nog van de moeilijkheden, welke zich hierbij voordoen - men denke aan de huidige schaarste aan bouwvolume en aan het feit, dat voor de bouw van enkele woningen in de dorpen of buurtschappen door de betreffende Rijksinstantie uit hoofde van de hogere bouwkosten per woning in vergelijking met die van grote complexen woningen meestal geen toestemming wordt verleend - doet zich hier de vraag voor of het tekort aan melkers geen structureel verschijnsel zal zijn in onze landbouw. Het is niet mogelijk om op deze vraag een definitief uitsluitsel te geven, gezien de vele meningen, welke er t.a.v. dit punt bestaan. Zou het tekort aan arbeidskrachten een blijvend verschijnsel zijn in de weidestreken, dan heeft het bouwen van een voldoend aantal landarbeiderswoningen alleen tot gevolg, dat het tekort aan melkers misschien tijdelijk, d.w.z. in de periode van de woningschaarste, wordt opgevangen. Gezien de onzekerheid, welke er ten opzichte van de arbeidsvoorziening in de weidestreken in de toekomst bestaat, is het o.i. gewenst om hiermede bij de toekomstige woningbouwpolitiek rekening te houden en om in eerste instantie alleen in de dringendste behoefte aan landarbeiderswoningen te voorzien, zover dit uiteraard mogelijk is in verband met de moeilijkheden, welke er speciaal door het niet verlenen van de vereiste Rijksgoedkeuring bestaan.

De derde mogelijkheid om te komen tot een bedrijfseconomisch verantwoorde intensivering van de bedrijven, is de verkleining van de bedrijven tot de omvang van gezinsbedrijven, waardoor dus de vreemde arbeidskrachten overbodig worden. Uiteraard heeft dit alleen de belangstelling van de boeren, indien er meer dan één opvolger aanwezig is. Verder dient er op te worden gewezen, dat dit alleen dan verantwoord is, indien het tekort aan arbeidskrachten in de weidestreken een structureel verschijnsel blijkt te zijn.

Tenslotte dient er nog aandacht te worden geschonken aan het vraagstuk van de agrarische jongeren. Kan men in Weststellingwerf spreken van een j o n g e - b o e r e n p r o b l e e m ? In de eerste plaats kan worden gesteld, dat het gemiddeld kindertal in Weststellingwerf in vergelijking met vele andere gebieden betrekkelijk laag is. Het gemiddeld aantal kinderen per gezin bedraagt in het zand- en veengebied ongeveer 3, waar nog aan kan worden toegevoegd, dat op 10% van het totale aantal bedrijven een ongehuwd bedrijfshoofd aanwezig is, waarvan in de meeste gevallen de huwelijkskansen i.v.m. de leeftijd gering zijn. Het gemiddeld kindertal in 11 gemeenten op de zandgronden bedraagt 4,2. Uit dien hoofde kan men dus reeds verwachten, dat het jonge-boerenvraagstuk minder nijpend is, dan bijv. op de zandgronden in zijn geheel. Het is opvallend, dat het aantal kinderen per gezin nauw verband houdt met de grootte der bedrijven in die zin, dat het kindertal stijgt met het groter worden van de bedrijven. Dit verschijnsel is in alle onderzoekingen tot nu toe geconstateerd.

Stelt men zich op het standpunt, dat per bedrijf niet meer dan één opvolger aanwezig mag zijn, dan kan men op basis van het gemiddeld aantal zoons per bedrijf de n o o d z a k e l i j k e afvloeiing berekenen. Hiernaast dient het cijfer van de f e i t e l i j k e afvloeiing te worden gesteld, d.i. het percentage van het totaal aantal zoons, dat de landbouw reeds heeft verlaten. Uit het onderzoek is nu gebleken, dat op de bedrijven beneden 10 ha de feitelijke afvloeiing groter is dan de noodzakelijke afvloeiing. Dit betekent, dat indien alle uit de landbouw afgevloeide zoons niet meer in deze bedrijfstak terugkeren en indien alle thans nog opgroeiende zoons boer worden, er op deze bedrijven niet genoeg opvolgers aanwezig zullen zijn. Op de bedrijven groter dan 10 ha is het tegenovergestelde het geval; hier is de feitelijke afvloeiing geringer dan de noodzakelijke afvloeiing. Vooral op de grote bedrijven in het zandgebied bestaat er i.v.m. het betrekkelijk hoge kindertal een vrij belangrijke marge tussen de twee afvloeiingspercentages. Dit is ook in overeenstemming met het feit, dat op de grote bedrijven, in verband met het tekort aan arbeidskrachten dikwijls meer dan 1 zoon wordt vastgehouden. Hierbij kan nog worden opgemerkt, dat dit alleen is verantwoord, indien de bedoeling voorzit om de bedrijven in verband met het gebrek aan arbeidskrachten te verkleinen. Is dit niet het geval, dan is er van een oplossing geen sprake; men verschuift dan de moeilijkheid naar het tijdstip waarop de opvolging moet worden geregeld. Beziet men het vraagstuk van de noodzakelijke en de feitelijke afvloeiing voor de bedrijven in de gemeente Weststellingwerf in zijn geheel, dan kan worden geconstateerd, dat het jongeboerenprobleem van weinig betekenis is. Let men evenwel op de bedrijven in de verschillende grootteklassen, dan blijkt op de kleine bedrijven de feitelijke afvloeiing groter te zijn dan de noodzakelijke, terwijl het op de grote bedrijven juist omgekeerd is.

Welke conclusie kan uit de cijfers van de feitelijke en noodzakelijke afvloeiing ten aanzien van het in de toekomst te verwachten aanbod van arbeidskrachten uit de agrarische sector worden getrokken? Bij de beantwoording van deze vraag speelt het potentiële arbeidsoverschot, dat op de kleine bedrijven aanwezig is, geen rol. Dit arbeidsoverschot bestaat op slechts enkele bedrijven uit arbeidskrachten, welke in hun geheel overbodig zijn, terwijl op veruit de meeste bedrijven de arbeidskrachten slechts voor een gedeelte onderbezet zijn. Uitgaande van de veronderstelling, dat de agrarische beroepsbevolking in de toekomst niet mag toenemen, kan op grond van de overlevingskansen van de mannelijke agrarische beroepsbevolking worden berekend, welk aantal agrarische jongeren, geboren in de periode 1932-1947, de openvallende plaatsen kan innemen in de periode 1947-1962. De overige zoons uit deze leeftijdsgroep dienen dus af te vloeien. Wij hebben de indruk, dat gezien de cijfers over de noodzakelijke en feitelijke afvloeiing, dit aantal ook inderdaad de agrarische sector verlaat.

Tot slot nog enkele opmerkingen over de w i j z e v a n a f v l o e i i n g van de agrarische jongeren. Van de 243 buiten de landbouw werkzame zoons van de bedrijven uit het zandgebied is ruim 70% direct na het verlaten van de lagere school met het niet-agrarisch beroep begonnen; van de overigen was 2/3 deel eerst thuis werkzaam en veranderde op gemiddeld 24-jarige leeftijd van beroep en 1/3 deel was eerst boerenknecht of landarbeider (leeftijd bij beroepsverandering gemiddeld 26 jaar). In vergelijking met vele andere gebieden is het percentage van de buiten de landbouw werkzame zoons, dat in Weststellingwerf direct na de lagere school afvloeit betrekkelijk

gunstig te noemen. Daarnaast blijkt evenwel, dat van de zoons met een niet-agrarisch beroep 56% voor hun huidig beroep niet is geschoold. Dit zijn uiteraard meestal de zoons, die op latere leeftijd de landbouw hebben verlaten. Er zal daarom in de toekomst nog meer aandacht moeten worden geschonken aan de tijdige afvloeiing via een vakopleiding.

Wat de vakopleiding van de zoons, die in de landbouw werkzaam zijn betreft, kan worden opgemerkt, dat hoewel een duidelijke verbetering waarneembaar is, toch nog ongeveer 30% van deze jongeren geen landbouwonderwijs heeft gevolgd. Het zijn vooral de zoons van de kleine bedrijven, die tot de categorie van ongeschoolden behoren. Om de noodzakelijke intensivering van het kleine bedrijf te doen slagen, is het gewenst dat in het bijzonder de kleine boer in de toekomst meer belangstelling zal tonen voor het landbouwonderwijs. Voor deze bedrijven zal het tevens gewenst zijn om een zo hauw mogelijk contact met de voorlichtingsdienst te onderhouden. In dit verband moet worden gewezen op de wenselijkheid om een landbouwwinterschool in Wolvega te vestigen. Deze school zou kunnen voorzien in de behoefte, welke er in Zuid-Oost Friesland aan landbouwwinteronderwijs bestaat. In een rapport van het E.T.I.F.[1]) wordt het aantal leerlingen voor deze school geschat op ongeveer 60. Gezien de ontwikkeling van de landbouwtechniek, de steeds groter wordende belangstelling van de zijde der boeren voor landbouwonderwijs en de noodzakelijkheid om te komen tot een verdieping van dit onderwijs, moet dit cijfer voor de toekomst als een minimum worden beschouwd. Tevens moet hier worden gewezen op de wenselijkheid, dat de landarbeiders in verband met de steeds toenemende mechanisatie, meer dan tot heden het geval is gaan deelnemen aan het landbouwonderwijs. In de kringen van de landarbeiders-vakverenigingen wordt op deze scholing van de landarbeiders reeds geruime tijd op ~~propaganda~~ aangedrongen.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

1) E.T.I.F. rapport no 236: "Een onderzoek naar de mogelijkheden om een landbouwwinterschool te Wolvega te vestigen".

HOOFDSTUK IV

DE INDUSTRIE

1. De bestaande industrie

In 1930 omvatte de industrie[1] in Weststellingwerf 288 personen, in 1950 bedroeg het aantal arbeidskrachten in de industrie 983. De groei van de Weststellingwerver industrie is relatief gezien dus vrij groot geweest.

In 1930 telde Noordwolde 3 rietvlechtbedrijven met 10 of meer personen in dienst; in 1950 bedroeg dit aantal 11. Ogenschijnlijk lijkt het dus, dat de rietvlechtindustrie een belangrijke expansie beleefde. In feite is niet zozeer het aantal rietbewerkers toegenomen, maar is de gemiddelde bedrijfsgrootte sterk gestegen en is de groei dus een gevolg van het feit, dat wij uit utiliteitsoverwegingen alleen bedrijven met minstens 10 man personeel tot de industrie in engere zin rekenen.

Laten wij de rietvlechtnijverheid evenwel buiten beschouwing, dan geven de cijfers nog een vrij gunstige ontwikkeling van de industrie te zien. Deze groei is vooral één gevolg van de activiteit van plaatselijke ondernemers, die óf in deze periode een nieuw bedrijf stichtten óf een reeds bestaand ambachtsbedrijf tot een bedrijf met een meer industrieel karakter wisten uit te bouwen. Wij noemen in dit verband bijv. de opkomst van een carrosseriebedrijf, een machinefabriek, een betonindustrie en een houtskoolindustrie. Deze activiteit kan vooral in Wolvega worden waargenomen.

Ook de groei van de zuivelindustrie is echter zeer belangrijk geweest. In 1930 waren 130 personen bij deze tak van industrie werkzaam, in 1950 228!

Tenslotte vestigden zich na 1945 nog enkele nieuwe bedrijven in Weststellingwerf, als een textielindustrie en een vleeswarenfabriek te Wolvega en een confectiefabriek te Noordwolde. Nog niet in de tabel opgenomen zijn de vestiging van een houtwarenfabriek en een opslagbedrijf voor zuivelproducten van de Frico (afzetcoöperatie van de Friese coöperatieve zuivelfabrieken) te Wolvega. Hoewel dit opslagbedrijf eigenlijk tot de handel moet worden gerekend, is de vestiging van dit bedrijf voor Wolvega van zeer grote betekenis, daar bij dit bedrijf begin 1951 al bijna 100 personen waren tewerkgesteld.

Uit deze gegevens kan worden afgeleid, dat vooral de laatste jaren de industrie zich hier vrij gunstig heeft ontwikkeld. Deze industrialisatie beperkte zich voornamelijk tot Wolvega en Noordwolde met in 1950 resp. 445 en 417 industrie-arbeiders.

Het aantal vrouwen in de industrie is in verhouding nogal groot. In 1950 was de verhouding namelijk 768 mannen en 215 vrouwen. Van deze vrouwelijke arbeidskrachten waren er ruim 150 werkzaam in de textiel- en confectie-industrie. In de rietvlechtindustrie werkten plm. 25 meisjes. De overige vrouwen verrichtten hoofdzakelijk administratieve werkzaamheden.

---

1) In engere zin, dus alleen bedrijven met meer dan 9 arbeidskrachten.

Tabel 1

DE INDUSTRIE IN WESTSTELLINGWERF IN 1930 EN 1950

Bedrijfsklasse	Aantal bedrijven		Aantal werknemers	
	1930	1950	1930	1950
I Betonindustrie	-	2	-	49
III Grafische industrie	1	1	20	16
V Chemische industrie	-	1	-	17
VI Rietvlecht- en houtindustrie	3	11	42	290
VII Matrassen- en confectie-industrie	1	2	11	156
XI Metaalindustrie	-	3	-	39
XV Textielindustrie	-	1	-	48
XVI Nutsbedrijven	1	1	12	17
XVII Zuivelindustrie, veevoederfabrieken, slachterijen, e.d.	8	10	203	351
Totaal	14	32	288	983

De rietvlechtindustrie

De rietvlechtnijverheid is de oudste tak van industrie in Weststellingwerf. Deze dateert namelijk al van 1873 en uiteraard heeft men in Noordwolde met deze nijverheid al heel wat ups en downs meegemaakt. Opvallend is echter, dat de Noordwolder rietvlechtnijverheid de laatste 50 jaar weinig expansie heeft vertoond. Zo omvatte deze bedrijfstak hier omstreeks 1910 een 350-tal arbeidskrachten, terwijl dit aantal in 1947 plm. 380 bedroeg. Terwijl het aantal rietbewerkers te Noordwolde dus nagenoeg constant bleef, nam elders het aantal rietbewerkers belangrijk toe. Zo telde men in 1909 elders in het land nog geen 150 rietbewerkers en is dit aantal thans al gestegen tot ongeveer 700. Uiteraard is deze ontwikkeling niet aan één bepaalde oorzaak, maar aan een geheel complex van factoren toe te schrijven. In dit verband menen wij o.a. op het volgende te moeten wijzen:

a. Vooral in de jaren na 1930 is de onderlinge concurrentie groot geweest. Door de prijzen steeds meer te verlagen, de stuklønen steeds scherper te calculeren en door het gebruik van inferieure grondstoffen trachtten de Noordwolder ondernemers zich individueel te handhaven. Bovendien gingen werkloze rietvlechters thuis producten vervaardigen, welke ze ook zelf langs de huizen uitventten tegen zo laag mogelijke prijzen. Dit alles leidde tot de productie van goederen van bedenkelijke kwaliteit, hetgeen ten koste ging van de "Goodwill" der Noordwolder rietmeubelen en het gebruik van het rieten meubel in het algemeen.

b. Voor een deel is de boven geconstateerde decentralisatie een gevolg van het feit, dat jonge Noordwolder rietbewerkers zich in andere plaatsen vestigden en daar een rietvlechtbedrijf begonnen. Deze vestigingen vonden hoofdzakelijk in de grote steden plaats, dus in de belangrijkste afzetcentra. In veel gevallen combineert men dan een winkel en een werkplaats. Vooral t.a.v. de afzet (smaak van het publiek) hebben deze bedrijven een voorsprong. Ook kunnen ze op de transportkosten besparen, waartegenover de arbeidslonen in de steden hoger zijn.

c. Het beroep van rietbewerker is in de jaren voor 1940 eveneens in discrediet bij de werknemers geraakt, o.a. als gevolg van de lage lonen, de grote perioden van werkloosheid en de minder aantrekkelijke werkplaatsen.

Niettemin betekent dit alles nog niet, dat er geen mogelijkheden voor een gunstiger ontwikkeling zouden zijn. Voorwaarden hiervoor zijn: de productie van een kwaliteitsartikel en een actieve afzetpolitiek, waarbij men de producten aanpast aan de smaak van het

publiek. Een uitstekend kwaliteitsproduct kan de Noordwolder rietvlechtindustrie ongetwijfeld nog steeds maken. Wij kunnen hier bijv. op het slagen van de wiegenproductie wijzen. Omstreeks 1930 begon een enkele fabrikant hiermee en dit rietvlechtproduct bleek weldra bij het publiek in de smaak te vallen. Sindsdien is de afzet van rieten wiegen dan ook enorm toegenomen, mede door de toeneming van het aantal geboorten. Ongetwijfeld is het van betekenis geweest, dat men de wiegenfabricage steeds in uurloon heeft uitgevoerd, wat immers een rustige afwerking en een goede kwaliteit bevorderde.

Evenzo belooft de fabricage van binnenhuismeubelen de laatste tijd goede perspectieven op te leveren. Wil men deze mogelijkheden zoveel mogelijk uitbuiten, dan is ook hierbij allereerste vereiste; productie van kwaliteitsartikelen en een actieve afzetpolitiek, afgestemd op de smaak van het publiek. Ongetwijfeld zou een goede samenwerking der Noordwolder fabrikanten hierbij een groot effect kunnen sorteren. Deze samenwerking zou uiteraard op verschillende wijzen kunnen worden georganiseerd, maar steeds zal deze gericht moeten zijn op; handhaving van de fabricage van kwaliteitsartikelen en actieve afzetbevordering (bijv. collectieve reclame voor het rieten binnenhuismeubel, gemeenschappelijke exportbevordering, enz.). Tenslotte kan deze samenwerking ook op sociaal terrein de rietvlechtnijverheid op hoger niveau brengen; wij denken bijv. aan het tegengaan van de huisarbeid, de verbetering van de werkplaatsen, het onderzoek naar betere arbeidsmethoden (tijd- en bewegingsstudies), het verbeteren van de vakopleiding, enz.

2. Enkele aspecten van industrievestiging

Het is van groot belang, dat de in Weststellingwerf reeds ingezette industrialisatie verdere voortgang vindt. In dit verband willen wij op twee factoren wijzen, welke deze industrialisatie d r i n g e n d n o o d z a k e l i j k maken;

a. Het werkloosheidsprobleem (zie hoofdstuk VI) kan hier alleen worden opgelost, als in de directe omgeving voldoende industriële werkgelegenheid geschapen wordt.
b. De natuurlijke bevolkingsaanwas van Weststellingwerf zal voor het grootste deel naar andere streken moeten emigreren, indien hier geen regelmatig groeiende industrie wordt gevestigd. Er kunnen echter perioden voorkomen (men denke aan de jaren na 1930), waarin deze emigratie practisch onmogelijk is met het gevolg, dat zich hier dan arbeidsoverschotten zullen vormen. De historie heeft geleerd, dat het later zeer moeilijk is deze mensen weer in het normale arbeidsproces in te schakelen.

Naar onze mening moet de industrievestiging in Oostelijk-Friesland en ook in Weststellingwerf zoveel mogelijk tot een klein aantal plaatsen beperkt blijven. In principe behoort het industriële bedrijf niet thuis in het kleinere, agrarische dorp. Een reeds gegroeid centrum en in het bijzonder het streekcentrum is in eerste instantie de aangewezen vestigingsplaats. Een politiek van industrievestiging in enkele (streek)centra en het zuiver agrarisch houden van het platteland brengt bijv. de volgende voordelen mee;

a. Het arbeidsaanbod is in het streekcentrum het grootst; de bevolking en de bevolkingsaanwas van wijde omgeving is op het streekcentrum georiënteerd.
b. Ongeschoolde arbeidskrachten en jonge generaties schoolt men met de minste psychische weerstand tot industrie-arbeiders in een groter centrum binnen de streek; de noodzakelijke migratie van het land naar het industriecentrum voltrekt zich bovendien nog zeer gemakkelijk over een afstand van 5-10 km.
c. Voor de bedrijven biedt de agglomeratie in iets grotere centra belangrijke voordelen, o.a. met betrekking tot verkeersverbindingen, telefoon- en postdiensten, scholingsinstituten, aansluiting nutsbedrijven, e.d.

d. Voor de Overheid brengt de concentratie van bedrijven in een beperkt aantal centra zeer belangrijke besparingen mee t.a.v. investeringen in industrieterreinen, nutsleidingen, wegen, e.d.
e. De agrarische bedrijfstak is er ten zeerste bij gebaat als de invloeden van het industriële bedrijfsleven op het platteland zo gering mogelijk zijn, o.a. t.a.v. de arbeidsverhoudingen, de ontspanningsmogelijkheden, e.d.

Op grond van bovenstaande argumenten zou een centralisatie van de industrie binnen de gemeente in elk geval tot de plaatsen Wolvega en Noordwolde beperkt moeten blijven, welke plaatsen reeds thans in meerdere of mindere mate als industrie-kernen kunnen worden beschouwd. De vraag, welke van deze twee kernen de meeste aantrekkingskracht op de industrie zullen uitoefenen, kan pas worden beantwoord op basis van een onderlinge vergelijking van de industriële vestigingsfactoren in deze twee kernen. In de samenvatting (hoofdstuk VII) wordt hierop nader teruggekomen.

De industrie te Noordwolde bestaat thans voornamelijk uit rietvlechtbedrijven, waarvan de werkgelegenheid sterk afhankelijk is van fluctuaties in de afzetmogelijkheden. De eenzijdige structuur van deze industrie betekent dan ook een grote kwetsbaarheid van het economische leven in deze plaats.

Het heeft niet veel zin uitvoerige bespiegelingen te wijden aan de vraag, welke bedrijven zich hier bij voorkeur zullen vestigen. Wel heeft de ervaring aangetoond, dat de afgelopen jaren zich hoofdzakelijk lichte metaal- en houtverwerkende bedrijven in Oostelijk-Friesland hebben gevestigd. Juist deze bedrijfstakken zullen een zeer belangrijke bijdrage aan de industrialisatie van ons land moeten leveren. Zo wordt ook in een rapport van het Rijksarbeidsbureau aangenomen, dat de metaal- en houtverwerkende industrie ongeveer de helft van de totale groei van het industriële apparaat voor hun rekening nemen[1].

In dit verband zouden wij er de aandacht op willen vestigen, dat het van belang is, dat zich hier geen nieuwe confectie- of textielbedrijven vestigen, welke vrijwel hoofdzakelijk met vrouwelijke arbeidskrachten werken. Het aantal ongehuwde vrouwen van 16 tot 25 jaar bedraagt nl. plm. 1100. Gemiddeld kan niet meer dan 20% van dit aantal in textiel- en confectiebedrijven worden tewerkgesteld[2]. Het grootste deel van dit aantal van 220 meisjes is echter al in de industrie werkzaam. Het komt ons dan ook juist voor alleen de vestiging van die bedrijven te stimuleren, welke eventueel naast enkele vrouwen een groot aantal mannen kunnen tewerkstellen. Uiteraard dient de mogelijkheid van elke eventuele vestiging nauwkeurig te worden onderzocht.

3. Industriële vestigingsfactoren

Een allereerste voorwaarde voor industrialisatie is, dat de omstandigheden voor de oprichting en groei van industriële bedrijven gunstig zijn. De Overheid kan door het treffen van maatregelen van locale aard de aantrekkelijkheid van een plaats voor industrievestiging belangrijk vergroten, terwijl ook de bestaande bedrijven ten zeerste met deze maatregelen gebaat kunnen zijn. Hieronder zullen wij een résumé van de stand van de vestigingsfactoren in Wolvega en Noordwolde geven, terwijl eveneens zal worden nagegaan, welke maatregelen tot bevordering van het industriële klimaat eventueel nog kunnen worden genomen.

---

1) Arbeidsmarktbeschrijving 1950, blz. 17.
2) Dit percentage is een ervaringscijfer en moeilijk exact te beredeneren. Men zie ook: Ir A.W.F. Bennik "Industriespreiding" in het Tijdschrift voor Overheidsadministratie, 1950, blz. 559.

Landwegen

Voor de aan- en afvoer van grondstoffen, producten, e.d. zijn voor de Weststellingwerver industriecentra goede wegverbindingen nodig met:

a. Meppel en via deze plaats met West-Nederland, Twenthe, enz.
b. Heerenveen en via deze plaats met Leeuwarden, Sneek en de Afsluitdijk,
c. De stad Groningen.

Deze verbindingswegen zullen aan vrij hoge eisen moeten voldoen. Zo zullen deze wegen weinig bochten mogen hebben en geschikt moeten zijn voor alle wegverkeer (zgn. A-wegen).

Wolvega ligt aan de rijksweg Heerenveen-Meppel en ligt als zodanig zeer gunstig. De wegverbinding met Groningen is tot Oosterwolde goed; het gedeelte van Oosterwolde-Groningen laat echter te wensen over. Ook de verbinding met Groningen via Heerenveen en Gorredijk voldoet niet aan de te stellen eisen. Hier is het wachten op de aanleg van rijksweg 43 (Heerenveen-Groningen).

Van belang is ook nog de verbinding Wolvega-Noordoostpolder (Emmeloord). Enkele delen van deze weg voldoen aan redelijke eisen; de verbindingswegen door de Grote Veenpolder naar Slijkenburg-Kuinre belemmeren evenwel een vlot en frequent verkeer. Men is reeds bezig een deel hiervan te verbeteren door de aanleg van een wegstuk Scherpenzeel-Slijkenburg.

Voor Noordwolde is een goede verbinding met Steenwijk van belang. Deze weg verkeert thans in vrij goede toestand; het wegstuk Noordwolde-Frederiksoord is zojuist verbeterd. Verder moet worden gewezen op de verbinding met Oldeberkoop (welke aansluit op de weg Wolvega-Oosterwolde) en met Peperga (welke aansluit op de rijksweg Heerenveen-Meppel). De laatste wegverbinding is niet geschikt voor alle verkeer en verbetering is dan ook van groot belang.

Spoorwegen

Wolvega ligt aan de spoorlijn Leeuwarden-Zwolle en ligt als zodanig bijzonder gunstig. Noordwolde ligt aan de tramlijn met Steenwijk, welke lijn uitsluitend nog wordt gebruikt voor goederenvervoer. Enige jaren geleden heeft de N.V. Ned. Spoorwegen plannen gehad om deze lijn, welke van het spoorwegstation Steenwijk via Noordwolde naar Oosterwolde, Gorredijk en Appelscha loopt, op te heffen. Het is duidelijk, dat een dergelijke maatregel een zeer ongunstige uitwerking op de industrialisatie van Zuidoost-Friesland zou hebben. Nationaal gezien moet een opheffing van deze lijn dan ook funest en in strijd met de industrialisatiepolitiek, welke de laatste jaren met betrekking tot dit economische ontwikkelingsgebied is gevoerd, worden genoemd. Opheffing zal er voor een groot aantal bedrijven verhoogde vervoerskosten betekenen, terwijl de voordelen, welke een dergelijke maatregel voor de Ned. Spoorwegen zal meebrengen, zeer gering zullen zijn[1].

Kanalen

Wolvega is te water bereikbaar via de Schipsloot, welke bevaarbaar is voor schepen tot plm. 200 ton. Noordwolde heeft via Linde en de Noordwolder Vaart een scheepvaartverbinding en is bereikbaar voor schepen tot ten hoogste 100 ton. Het is van belang, dat deze waterwegen op peil blijven. Daar vooral de te vestigen industriële bedrijven echter heel weinig op vervoer te water zullen zijn ingesteld, zal een verbetering van deze kanalen niet noodzakelijk zijn.

---

1) Conclusies van het E.T.I.F.-rapport No 179, betreffende de betekenis van de lijn Steenwijk-Hijkersmilde-Gorredijk.

Industrieterreinen

Wolvega bezit een industrieterrein van plm. 4 ha, dat vrijwel geheel bouwrijp is. Langs dit terrein is gedeeltelijk reeds een ontsluitingsweg met riolering, e.d. aangelegd. Dit terrein ligt op zandgrond, zodat niet geheid behoeft te worden. Het terrein ligt aan de noordkant van de plaats direct aan de Haulerweg. Deze verbindingsweg met de rijksstraatweg en het spoorwegstation is 8 m breed. De afstand tot het station bedraagt plm. 300 m. Het is van belang de mogelijkheid open te laten langs dit terrein een spoorwegracoordement aan te leggen. De afstand van het terrein tot de spoorlijn bedraagt slechts plm. 200 m.

Noordwolde bezit 2 ha industrieterrein. Dit terrein zal bereikbaar worden door een ontsluitingsweg, welke reeds gedeeltelijk is aangelegd. Ook dit terrein ligt op zandgrond, waarop niet geheid behoeft te worden. De ontsluitingsweg brengt het terrein op een afstand van plm. 300 m van het tramwegemplacement.

Energievoorziening

Wolvega bezit een gasfabriek en is eveneens aangesloten op het waterleidingnet. Noordwolde bezit geen gasfabriek en is ook nog niet aangesloten op het waterleidingnet. Wel voorziet het Industrialisering-waterleidingplan in een aansluiting van Noordwolde op het waterleidingnet. Uitvoering van dit plan is voor het op peil brengen van de vestigingsvoorwaarden voor de industrialisatie van deze plaats zeer urgent. Zowel in Wolvega als in Noordwolde is aansluiting van eventuele bedrijven op het industrieterrein op het electriciteitsnet mogelijk.

Het technisch onderwijs

In November 1950 volgden 110 Weststellingwervers een cursus aan een ambachtsschool. Uitgedrukt in permilles van de mannelijke bevolking was dit 11; het overeenkomstige cijfer voor Friesland bedroeg op dat tijdstip 10. Het aantal jongens, dat de laatste jaren de lagere school verliet, bedroeg in Weststellingwerf plm. 170 per jaar, waarvan er ongeveer 80 tot de natuurlijke bevolkingsaanwas konden worden gerekend. Van deze jongens gaan er dus plm. 50 (een ambachtsschoolcursus duurt twee jaar) van de lagere school naar een ambachtsschool over, d.i. 30% van de jongens, die de lagere school verlaten. Het overeenkomstige percentage voor Nederland voor het jaar 1948 was 26[1]. Op grond van deze gegevens kan de conclusie worden getrokken, dat het aantal Weststellingwervers, dat in 1950 een ambachtsschool bezocht, als redelijk kon worden aangemerkt.

Weststellingwerf zelf telt één ambachtsschool, nl. te Noordwolde. Deze school (de Rijksrietvlechtschool) is in 1908 gesticht en beoogde oorspronkelijk alleen rietbewerkers op te leiden. Als zodanig heeft de school steeds een zeer nuttige functie vervuld. Thans is aan de school eveneens nog een cursus voor timmeren verbonden. Na de oorlog is het aantal aanmeldingen voor de rietvlechtcursus sterk teruggelopen. Van de 37 leerlingen, die in November 1950 in opleiding waren, volgden er 29 de cursus voor timmeren en 8 de cursus voor rietvlechten. Het aantal geschoolde rietbewerkers te Noordwolde kan op plm. 300 worden gesteld. Nemen wij aan, dat jaarlijks gemiddeld 2½% van deze rietbewerkers moet worden vervangen, dan moeten elk jaar dus 8 à 9 jonge rietbewerkers worden opgeleid. Bij een driejarige cursus komt dit overeen met een leerlingenaantal van ruim 25. Uit deze berekeningen volgt, dat het aantal leerlingen in 1950 van de rietvlechtcursus lang niet voldoende was om het huidige aantal rietbewerkers op peil te houden.

---

1) De bestemming der leerlingen, die in 1948 de lagere school voorgoed verlieten. Mededeling No 7325 van het C.B.S.

Er bestaan plannen om de school te Noordwolde nog verder uit te bouwen tot een volledige ambachtsschool, nl. door de uitbreiding van de cursussen met een metaalbewerkersopleiding. Ongetwijfeld kan op deze wijze het totale leerlingental der school nog worden opgevoerd. Noordwolde zal met een volwaardige ambachtsschool dan een rayon kunnen bestrijken met ruim 11.000 inwoners. Bij een normaal ambachtsschoolbezoek (ruim 10‰ van de mannelijke bevolking) kan men dan een leerlingental van ongeveer 55-60 verwachten. De moeilijkheid is echter, dat deze leerlingen dan over 6 à 7 klassen moeten worden verdeeld, zodat het aantal leerlingen per klasse gemiddeld niet meer dan plm. 10 kan bedragen. Dit blijkt ook uit de practijk; het aanbod van leerlingen voor de te openen metaalbewerkerscursus bleek tot nu toe te gering voor een volledige klasse. Bovendien lost men op deze wijze het kernprobleem - het te geringe aanbod van rietvlechtleerlingen - nog niet op. Naar onze mening dient men dit in de allereerste plaats aan te pakken door maatregelen te nemen, waardoor de animo voor de rietvlechtcursussen weer kan toenemen. Zou deze geringe belangstelling voor de rietvlechtnijverheid lange tijd voortduren, dan wordt het voortbestaan van deze tak van industrie bedreigd door een tekort aan jonge vaklieden. Maatregelen zijn dan ook dringend vereist. Punten, waaraan men o.a. aandacht zal moeten besteden, zijn: de vakopleiding moet t.a.v. modellen, e.d. up to date worden gehouden, de aan te leren arbeidsmethoden moeten zoveel mogelijk door bewegingsstudies e.d. worden gerationaliseerd, de werkplaatsen zullen zo aantrekkelijk mogelijk moeten worden gemaakt, enz.

Ook te Wolvega heeft men plannen ontworpen om er te komen tot de stichting van een ambachtsschool. Berekeningen toonden aan, dat voor een dergelijke school wel op een leerlingental van plm. 70 kan worden gerekend[1]). Bij deze calculaties is de mogelijkheid, dat de school te Noordwolde nog zal worden uitgebreid, buiten beschouwing gelaten.

Tenslotte moet hier nog melding worden gemaakt van het feit, dat er eveneens plannen bestaan om in Wolvega een R.K. ambachtsschool met internaat te stichten. Uiteraard betekent dit slechts voor een deel van de Weststellingwerver ambachtsschooljeugd een verkorting van de afstand tussen woning en school; 11% van de bevolking der gemeente is Rooms-Katholiek.

In de gemeente Weststellingwerf functionneren twee avondnijverheidsscholen, nl. te Wolvega en te Noordwolde.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

1) Conclusie E.T.I.F.-rapport No 95: "Een onderzoek naar de mogelijkheden van een ambachtsschool te Wolvega".

HOOFDSTUK V

DE VERZORGENDE BESTAANSBRONNEN

Inleiding

Voor een nadere analyse van de verzorgende bestaansbronnen is het nodig allereerst een onderscheid te maken tussen stuwende en verzorgende bestaansbronnen. Deze onderscheiding is vooral gebaseerd op de verschillen in de economische functie van de betrokken bedrijven voor de plaatselijke gemeenschap. Stuwende bedrijven zetten hun producten elders af en brengen daardoor nieuwe inkomens binnen de plaatselijke gemeenschap. Verzorgende bedrijven, als bakkers en kruideniers, zetten hun goederen vrijwel uitsluitend plaatselijk af. Deze bedrijven brengen dus geen nieuw inkomen binnen de plaatselijke gemeenschap, maar zijn in de grootte van hun eigen inkomen afhankelijk van de inkomens, welke de aanwezige stuwende bedrijven weten op te brengen. De inkomens van de verzorgers in een gebied worden dan ook hoofdzakelijk bepaald door aantal en welvaart van degenen, die bij de stuwende bestaansbronnen zijn ingeschakeld.

In tabel 1 hebben wij zowel voor het jaar 1930 als voor 1947 de verhouding trachten te berekenen tussen de mannelijke beroepsbevolking in de stuwende en in de verzorgende bestaansbronnen. Hierbij bleek, dat in 1930 bijna 34% van de mannelijke beroepsbevolking in verzorgende bestaansbronnen werkzaam was, terwijl dit percentage in 1947 ruim 35 bedroeg. Deze cijfers wijzen dus op een kleine verschuiving ten gunste van de verzorgende bestaansbronnen.

Tabel 1

DE BEZETTING VAN DE STUWENDE EN VERZORGENDE BESTAANSBRONNEN IN 1930 EN 1950

Bedrijfsklasse	Aantal mannelijke beroepspersonen	
	1930	1947
Landbouw	3248	3280
Industrie[1])	502	800
Veenderij	70	57
Visserij	28	13
Totaal stuwende bestaansbronnen	3848	4150
Totale mannelijke beroepsbevolking	5810	6427
Waarvan werkzaam in verzorgende bedrijven	1962	2277
Verzorgers in % van de beroepsbevolking	33,8	35,4

1) Incl. rietvlechtpersoneel met minder dan 10 man personeel.

Uit bovenstaande tabel blijkt, dat de verzorgende beroepsbevolking met ruim 300 mannen is toegenomen, evenals de bevolking, werkzaam in stuwende bestaansbronnen. In dit verband kan de vraag worden gesteld welke groepen verzorgers het meest zijn toegenomen. In tabel 2 hebben wij de bezetting van een aantal branches in 1930 en in 1947 nader gespecificeerd. Uit deze gegevens valt af te leiden, dat vooral de vrije beroepen en overheidsdiensten belangrijk zijn uitgedijd. Ook het aantal personen, werkzaam bij de handel, het crediet-, bank- en verzekeringswezen, nam nogal aanzienlijk toe. Opmerkelijk is daarentegen, dat het aantal personen, werkzaam bij de bouwnijverheid en het verkeerswezen, nagenoeg constant bleef. Het is uiteraard mogelijk, dat dit beeld na 1947 al weer enigszins gewijzigd is.

Tabel 2
DE TOENEMING VAN DE MANNELIJKE BEZETTING VAN ENKELE VERZORGENDE BEROEPSGROEPEN (1930 EN 1947)

Beroepsgroep	Aantal mannelijke beroepspersonen		Groei in % van	Toeneming 1930–1947	
	1930	1947	1930	in abs. aantallen	in proc. v/h tot.
Bouwnijverheid	447	452	1	5	2
Lederbewerkers	29	33	14	4	1
Bakkers	173	188	9	15	5
Handel	447	506	13	59	19
Verkeerswezen	236	233	- 1	- 3	- 1
Crediet en bankwezen	12	21	75	9	3
Verzekeringswezen	11	28	155	17	5
Vrije beroepen en Overheidsdiensten	104	249	139	145	46
Onderwijs	72	70	- 3	- 2	- 1
Godsdienst	17	23	35	6	2
Totaal	1548	1803	16	255	81
Totale mannelijke verzorgende beroeps-bevolking	1962	2277	16	315	100
Totale bevolking	18291	19904	9	1613	

1. Enkele consumentengemiddelden

De inkomens van de middenstandsbedrijven worden in hoge mate bepaald door de grootte van de klantenkring van deze bedrijven. Als een allereerste en uiteraard vrij ruwe indicatie van de welvaart van de middenstanders in een bepaald gebied hanteert men daarom meestal de zgn. consumentengemiddelden. Deze grootheid geeft het gemiddelde aantal inwoners per bedrijf weer. In tabel 3 zijn voor een aantal branches dergelijke consumentengemiddelden berekend, waarbij tegelijkertijd de situatie in Weststellingwerf is vergeleken met die in een aantal andere gebieden.

Tabel 3
HET AANTAL CONSUMENTEN PER MIDDENSTANDSBEDRIJF IN EEN AANTAL GEBIEDEN (1949)

Gebied	Oppervlakte in ha	Aantal inwoners	Aantal inwoners per 100 ha	Aantal inwoners per bedrijf				
				Rijwiel-herstellers	Brood-bakkers	Kappers	Slagers	Schilders
Weststellingwerf	21821	19942	91	464	322	867	798	798
Aalten	8218	13829	168	576	532	922	1383	659
Hollandcorn	13217	18548	140	488	357	927	883	773
Olst	5968	6955	117	409	773	994	1159	580
Vorrasy	14612	17221	118	1013	638	1325	2460	820
Friesland	323498	465267	144	506	383	876	648	615
Nederland	3240559	10025773	309	908	764	928	1033	878

Over het algemeen is van het probleem van de bezetting van middenstandsbedrijven op het platteland nog heel weinig bekend. Zo zou men eerst nauwkeurig dienen vast te stellen hoeveel klanten een bepaald middenstandsbedrijf op het platteland zou moeten bedienen om een zodanige omzet te kunnen bereiken, dat een redelijk inkomen kan worden bereikt. Het ontbreken van dergelijke normen doet

natuurlijk een groot deel van de waarde van de berekende consumentengemiddelden verloren gaan. Wel kan met behulp van deze cijfers een en ander geconcludeerd worden met betrekking tot de relatieve bezetting van verzorgingsbedrijven in de verschillende gebieden; d.w.z. het is mogelijk een uitspraak te doen betreffende de situatie in een dorp of streek in vergelijking met andere dorpen en streken.

Wij kunnen dan vaststellen, dat ten aanzien van de in tabel 3 onderzochte branches de Weststellingwerver bedrijven uitgesproken lage consumentengemiddelden hebben. Hoewel de Friese consumentengemiddelden voor de meeste branches met die van de provincie Zeeland tot de laagste van Nederland behoren, liggen die van de Weststellingwerver bakkers en rijwielherstellers nog weer ver beneden de Friese. Voor de Weststellingwerver slagers en schilders is het beeld iets gunstiger.

Tabel 4 geeft in aansluiting hierop nog de consumentengemiddelden voor de kruideniers en bakkers met betrekking tot verschillende delen van de gemeente. Vooral met het hanteren van deze cijfers moet men de meeste voorzichtigheid betrachten, daar het voor de hand ligt, dat de afzetgebieden van de bedrijven niet behoeven samen te vallen met de door ons getrokken grenzen van de onderdelen der gemeente. Bovendien betreft het hier vrij kleine aantallen, zodat de mogelijkheid, dat kleine afwijkingen het beeld belangrijk kunnen verstoren veel groter wordt.

Tabel 4

DE CONSUMENTENGEMIDDELDEN VAN DE BAKKERS EN KRUIDENIERS IN DE VERSCHILLENDE DELEN VAN WEESTSTELLINGWERF

Deel der gemeente	Aantal inwoners per bedrijf	
	Bakkers	Kruideniers
Grote Veenpolder	288	288
Wolvega	356	237
Overig gebied ten Noorden van de Linde	418	418
Noordwolde en Boyl	351	329
Overig gebied ten Zuiden van de Linde	311	340

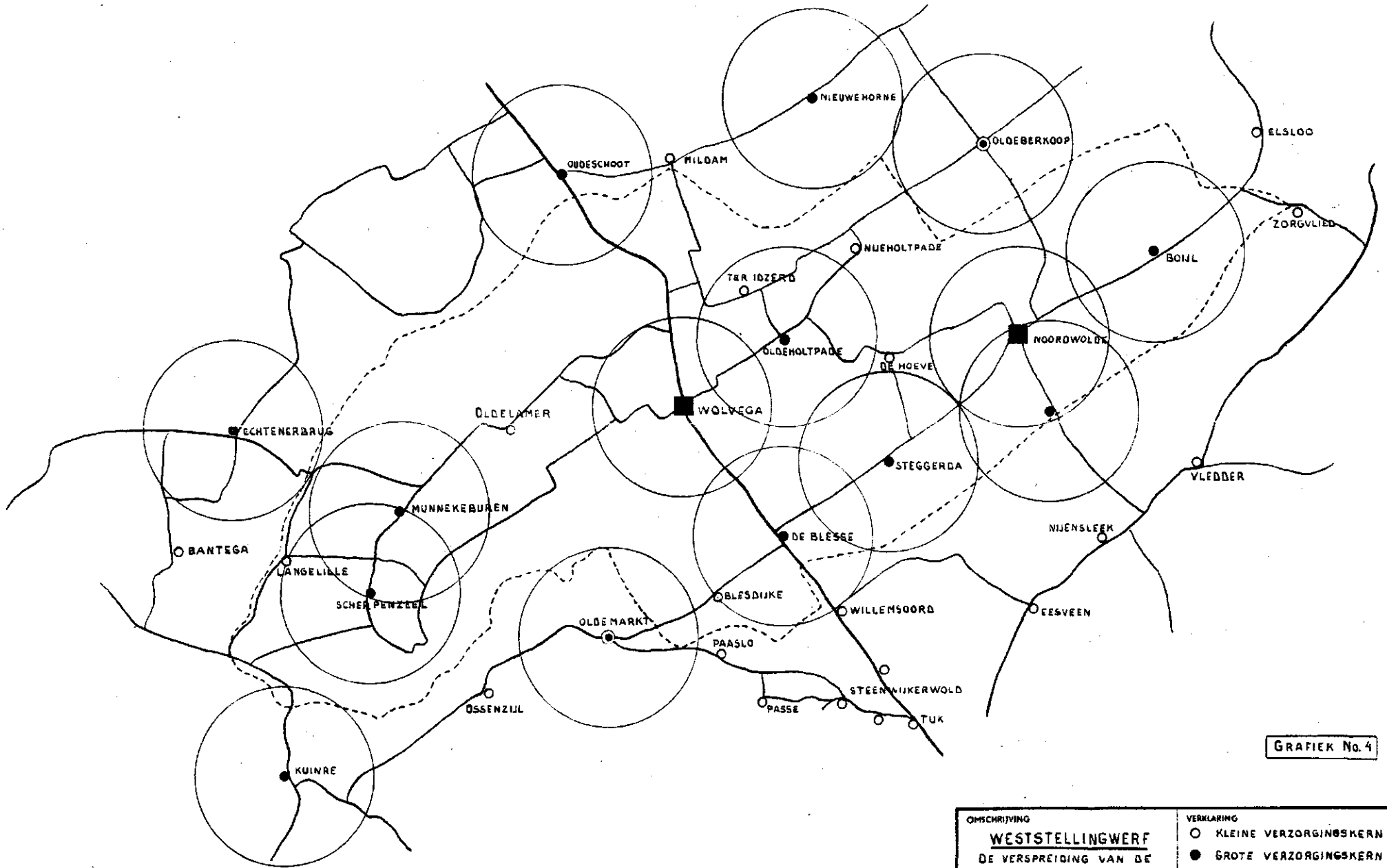
Wat opvalt is, dat de consumentengemiddelden voor de verschillende delen van de gemeente weinig uiteen lopen. Alleen die van de bedrijven in het gebied rond Wolvega (Overig gebied ten Noorden van de Linde) zijn iets hoger, maar dit verschijnsel hangt ongetwijfeld samen met het feit, dat in dit gebied slechts weinig verzorgingskernen voorkomen en dat een groot deel van dit gebied nog verzorgd wordt door de Wolvegaster bedrijven. De consumentengemiddelden van de bedrijven te Wolvega zullen dus iets te laag zijn.

Zeer laag zijn de consumentengemiddelden in de Grote Veenpolder. Hier zal de overbezetting zich dus zeer sterk doen gevoelen[1]). Een bakkerij telt hier gemiddeld nog geen 300 consumenten-klanten.

Uit het bovenstaande kan de conclusie worden getrokken, dat Weststellingwerf ten aanzien van tal van branches een zeer dichte bezetting van verzorgende middenstandsbedrijven telt. Het duidelijkst viel dit waar te nemen bij de bakkers en rijwielherstellers. De Weststellingwerver consumentengemiddelden voor deze bedrijfstakken kunnen zelfs tot de laagste van geheel Nederland worden gerekend. Vestiging van nieuwe bedrijven in deze branches moet dan ook niet worden gestimuleerd.

---

1) Tekenend in dit verband is wellicht het bericht in de "Stellingwerf" van 29 Juni 1951, waarin medegedeeld wordt, dat een bakkersbedrijf in de Grote Veenpolder was opgeheven. De bakker had een werkkring in Enschede gevonden, terwijl de inventaris door de gezamenlijke bakkers werd overgenomen.

GRAFIEK No. 4

OMSCHRIJVING

WEESTSTELLINGWERF

DE VERSPREIDING VAN DE VERZORGINGSKERNEN

STRAAL DER CIRKELS 2½ KM.

VERKLARING

○ KLEINE VERZORGINGSKERN

● GROTE VERZORGINGSKERN

◉ KLEIN STREEKCENTRUM

MIDDELGROOT STREEKCENTRUM

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

DATUM 7.8.'51 | TEK. No. 40.40. | BIJL. No. | P.

ECONOMISCH TECHNOLOGISCH INSTITUUT FRIESLAND

2. De verspreiding van de verzorgingskernen

Voor een doelmatige verzorging van de plattelandsbevolking (waartoe wij o.a. kunnen rekenen de distributie van levensmiddelen, de voorziening van lagere scholen, sportvelden, vergaderruimten, e.d.) is het van belang, dat de verzorgingskernen zo regelmatig mogelijk over het platteland worden verspreid. Verschillende studies[1]) hebben uitgewezen, dat bij de huidige verkeersmogelijkheden het gewenst is, dat de verzorgingskernen niet meer dan 5 tot 6 km van elkaar verwijderd liggen. Elk dorp kan dan ongeveer een gebied met een straal van plm. 2½ km (dit komt overeen met 10 minuten fietsen of een half uur lopen) bestrijken, hetgeen enerzijds een vrij efficiënte distributie van goederen vanuit de kern mogelijk maakt en anderzijds de plattelandsbevolking in staat stelt vrij gemakkelijk aan het maatschappelijk leven (kerk, school, vereniging, e.d.) deel te nemen.

Het is echter eveneens gewenst, dat de dorpen niet veel dichter dan 5 km van elkaar komen te liggen. Dit leidt namelijk tot de vorming van zeer kleine verzorgingskernen, welke bijv. voor bepaalde verzorgingsbedrijven van dagelijkse verbruiksartikelen weer te klein worden en waarin men bovendien meestal te weinig krachten voor een bloeiend cultureel leven zal kunnen aantreffen.

Wij hebben nu onderzocht hoe de verschillende verzorgingskernen over het territoir van Weststellingwerf en directe omgeving verspreid liggen. Hierbij werd uitgegaan van de verspreiding van de winkel- en ambachtsbedrijven. Uiteraard duidt de aanwezigheid van één of twee winkels op een bepaalde plaats nog niet op het bestaan van een verzorgingskern. In het kader van dit onderzoek werden nu de volgende normen aangenomen:

1 t/m 5 bedrijven: geen volledige verzorgingskern
6 t/m 19 bedrijven: kleine verzorgingskern
20 t/m 49 bedrijven: grote verzorgingskern
50 t/m 99 bedrijven: klein streekcentrum
100 t/m 299 bedrijven: middelgroot streekcentrum

De uitkomsten van dit onderzoek zijn neergelegd in grafiek 4[2]).

De verzorgingskernen in Weststellingwerf liggen op de beide zandruggen, welke deze gemeente in Oost-Westelijke richting doorsnijden. Op de zuidelijke zandrug liggen naast elkaar: Boyl, Noordwolde, Steggerda, Blesse en in Overijsel: Oldemarkt. Als kleine verzorgingskernen treffen we hiertussen De Hoeve en Blesdijke nog aan, terwijl de verzorgingskernen van Finkega en Peperga practisch niets meer te betekenen hebben. De Hoeve is als verzorgingskern vooral na de ontginningen in deze omgeving van enige betekenis geworden en is als zodanig dus nog van vrij jonge datum. Blesdijke is daarentegen een zeer oude verzorgingskern, maar vooral door Blesse overvleugeld.

Tenslotte ligt direct ten Zuiden van Noordwolde nog een verzorgingskern, welke daar ontstaan is aan de weg Noordwolde-Frederiksoord temidden van de over de zgn. velden verspreid wonende en tot Noordwolde behorende bevolking van arbeiders en kleine boeren. Wij wezen er reeds eerder op (hoofdstuk II), dat slechts een vierde deel van de Noordwolder bevolking in de dorpskern woont en een zeer

---

1) Men zie o.a. Dr Ch.A.P. Takes "Bevolkingscentra in het oude en het nieuwe land", 1948 blz. 6 e.v.

2) Men dient bij het lezen van de kaart niet uit het oog te verliezen, dat wij hier spreken over verzorgingskernen als sociaal-economisch begrip. Deze kernen behoeven in het geheel niet met de grenzen van de dorpen samen te vallen. Sommige dorpen bezitten bijv. vrijwel geen verzorgingskern meer (Oldeholtwolde, Nijelamer, Nijetrijne), terwijl elders een geheel nieuwe verzorgingskern op de grens van twee dorpen is ontstaan (nl. Blesse, op de grens van Peperga en Blesdijke).

groot deel verspreid op de "velden" rond dit dorp. Op de duur zal de bewoning echter veel meer in de dorpskern geconcentreerd worden en bij de opstelling van het uitbreidingsplan zal men dan ook de vraag moeten beantwoorden, of men er naar moet streven om in dit gebied één kern (Noordwolde) verder uit te bouwen of dat ook de kern ten Zuiden van Noordwolde verder dient te worden ontwikkeld. Gezien de geringe afstand tussen beide kernen (plm. 1 km) menen wij voor de eerste oplossing te moeten adviseren.

Op de zandrug tussen Linde en Tjonger treft men achtereenvolgens de volgende kernen aan; Oldeberkoop, Oldeholtpade, Wolvega, Munnekeburen en Scherpenzeel. De rayons van deze kernen overlappen elkaar op verschillende plaatsen, terwijl elders deze kernen op zeer grote afstand van elkaar liggen. In de gebieden, welke niet geheel meer door de grotere kernen kunnen worden bestreken, liggen nog enkele kleinere verzorgingskernen als Langelille, Oldelamer, Ter Idzard en Nijholtpa. Gezien de bestaande toestanden hebben ook deze kleinere verzorgingskernen nog wel enige toekomst. Vooral Oldelamer kan nog een vrij groot gebied bestrijken als het gebied tussen deze plaats en de Tjonger nog eens intensiever in cultuur wordt gebracht en als dit dorp een verbindingsweg met het dorp Oldetrijne zou krijgen.

Resumerend zouden wij willen vaststellen, dat als de verzorgingskernen met de meeste ontwikkelingsmogelijkheden kunnen worden beschouwd;

Boyl, Noordwolde, Steggerda, Blesse en
Oldeholtpa, Wolvega, Munnekeburen/Scherpenzeel.

Dit impliceert uiteraard nog niet, dat de andere verzorgingskernen geheel zullen verdwijnen. Integendeel, vooral in de gebieden, welke nog vrij ver van de grotere verzorgingskernen verwijderd liggen, kunnen de kleinere verzorgingskernen nog een zeer belangrijke aanvullende functie vervullen. In dit verband noemen wij speciaal Oldelamer, Nijholtpa en De Hoeve. Mocht het verkeer over korte afstand zich echter verder ontwikkelen en wij denken hierbij vooral aan de betekenis, welke het rijwiel met hulpmotor op den duur zal krijgen, dan is het echter niet onmogelijk, dat de verhoudingen zich nog iets zullen wijzigen en dat vooral de kleinere verzorgingskernen geleidelijk aan betekenis zullen verliezen.

3. De streekcentra in Weststellingwerf

Wolvega is het belangrijkste streekcentrum van de gemeente Weststellingwerf. De plaats ligt als zodanig tussen de streekcentra Heerenveen en Steenwijk; de afstand van Wolvega tot deze plaatsen bedraagt ruim 12 km. De Linde en Tjonger vormen evenwel echte natuurlijke barrières, welke zowel Heerenveen als Steenwijk belemmeren in een intensieve vervulling van hun verzorgende functies in dit gebied. Het gevolg is dan ook, dat Wolvega in het land tussen Linde en Tjonger het belangrijkste deel van haar achterland vindt. Ook verschillende dorpen ten Zuiden van de Linde liggen echter nog in het verzorgingsrayon van Wolvega.

In één opzicht vervult Wolvega echter een streekverzorgende functie van veel meer betekenis, nl. als agrarisch verzorgingscentrum. Als zodanig strekt haar invloed zich zelfs over geheel Zuid-Friesland en de kop van Overijsel uit. In dit verband menen wij allereerst de veemarkt te moeten noemen.

De Wolvegaaster veemarkt ontleent haar betekenis vooral aan de varkenshandel. Als varkensmarkt behoort de Wolvegaaster markt tot de markten met de grootste aanvoeren. Ondanks het feit, dat de laatste jaren de varkens hoe langer hoe meer buiten de markten om aan de slachterijen worden afgeleverd, blijkt de Wolvegaaster varkensmarkt zich zeer goed te kunnen handhaven. Vooral de laatste jaren gaan de aanvoeren weer met sprongen omhoog (men zie tabel 5).

Tabel 5

DE AANVOEREN VAN VARKENS (EXCL. BIGGEN) OP ENKELE MARKTEN IN ONS LAND

Jaar	Wolvega	Leeuwarden	Meppel	Sneek	Zwolle	's Hertogenbosch
1930	40.400	48.200	22.300	31.000	3.400	3.600
1934	22.300	27.300	15.400	25.600	12.900	1.200
1938	19.400	22.000	16.700	20.600	12.900	4.400
1949	15.336	9.765	3.410	12.012	5.758	7.816
1950	27.067	19.124	8.759	11.198	12.686	55.326

De betekenis van de streekverzorgende functie van Wolvega vindt als het ware zijn weerspiegeling in het aantal bedrijven, dat zich met de uitoefening van deze functies bezig houdt. In tabel 6 hebben wij een aantal gegevens verzameld betreffende het verzorgend apparaat in Wolvega, terwijl in deze tabel eveneens de overeenkomstige gegevens van een aantal andere streekcentra in de omgeving zijn weergegeven, nl. Noordwolde, Oosterwolde, Gorredijk en Heerenveen. Hoewel deze gegevens geenszins op volledigheid aanspraak kunnen maken, geven ze niettemin enige indruk van de verhoudingen. We willen niet nalaten hier tevens nog op te merken, dat de stichting van het opslagbedrijf voor zuivelproducten van de Frico de streekverzorgende functie van Wolvega nog weer zeer belangrijk heeft versterkt. Bovendien is in 1951 al weer het besluit genomen de opslagruimte nog aanzienlijk te vergroten.

Tabel 6

ENKELE GEGEVENS BETREFFENDE HET STREEKVERZORGEND APPARAAT IN ENKELE CENTRA VAN ZUID-FRIESLAND (UITKOMSTEN BEDRIJFSTELLING 1950)

Branche	Aantal bedrijven					Aantal in de bedr. werkzame personen				
	Wolvega	Noordwolde	Oosterwolde	Gorredijk	Heerenveen	Wolvega	Noordwolde	Oosterwolde	Gorredijk	Heerenveen
Textiel-, kleding- en manufacturenhandel	21	10	12	19	39	59	27	31	67	120
Schoenmakerij en -handel	7	6	4	6	13	12	9	13	10	42
Veevoeder-, kunstmest- en foragehandel	8	4	3	3	7	44	9	20	33	57
Café's, Hotels en Restaurants	9	8	3	5	17	28	20	12	16	46
Expeditiebedrijven, bode- en baurtdiensten	11	6	3	8	16	38	15	8	32	55
Totaal	56	34	25	41	92	181	80	84	158	320

Ook als administratief centrum is Wolvega van betekenis, ofschoon het als zodanig op korte afstand ligt van het grote administratieve centrum van Zuid-Friesland Heerenveen. In Wolvega zijn o.a. gevestigd het gemeentebestuur (secretarie, openbare werken, sociale zaken), een bijkantoor van het Arbeidsbureau, een Ontvangkantoor der Directe Belastingen en een 4-tal bankinstellingen.

Als onderwijscentrum is de betekenis van Wolvega de laatste jaren eveneens toegenomen. De plaats bezit thans een U.L.O.-school, een lagere landbouwschool, twee huishoudscholen (een neutrale en een Rooms-Katholieke), een B.L.O.-school, een handelsavondschool en een avondnijverheidsschool. Er bestaan nog plannen om er te komen tot de stichting van een ambachtsschool (zie hoofdstuk IV).

Het spreekt vanzelf, dat Wolvega ook als cultureel centrum een belangrijke functie vervult voor de Weststellingwerver bevolking. Het is niet mogelijk dit hier uitputtend te beschrijven. Wij wijzen daarom alleen op de aanwezigheid van een sportveld, twee tehuizen voor ouden van dagen (Prot. Chr. en R.K.), twee kraamklinieken, een nieuw aangelegd zwembad, een weekblad, enz.

Hoewel Noordwolde in de allereerste plaats een industrieel centrum is, vervult ook Noordwolde echter nog verschillende verzorgende functies ten opzichte van de omgeving. In dit verband moeten wij allereerst de handelsfunctie noemen, welke tot uiting komt in de aanwezigheid van een aantal winkels en bedrijven. Wij kunnen hier weer naar tabel 6 verwijzen. Als handelscentrum kan Noordwolde ongeveer met Oosterwolde worden vergeleken, ofschoon Oosterwolde veel meer het karakter van een typisch agrarisch verzorgingscentrum vertoont, terwijl het bovendien meer administratief en verkeerscentrum is. Als onderwijscentrum bezit Noordwolde een dagnijverheidsschool, een avondnijverheidsschool, een huishoudschool en een U.L.O.-school.

Ook Noordwolde ontwikkelt zich de laatste jaren meer tot een cultureel centrum voor de Oosthoek der gemeente Weststellingwerf. Vooral de Stichting "De Oosthoek" is op dit terrein bijzonder actief. Zo bestaan er plannen om er te komen tot de stichting van een buurthuis, een bibliotheek en een zwembad. In Noordwolde wordt tevens een weekblad uitgegeven.

—o—o—o—o—o—o—

HOOFDSTUK VI

DE WERKLOOSHEID

In de jaren na 1930 heeft zich in Weststellingwerf een vrij omvangrijk arbeidsoverschot gevormd. Dit verschijnsel was een gevolg van het feit, dat de werkgelegenheid in de gemeente weinig expansie vertoonde en de bevolkingsaanwas door de algemeen heersende crisis evenmin naar elders kon afvloeien. Staat 6.1 geeft een indruk van de omvang van deze massa-werkloosheid in de jaren 1936-1939. In 1936 waren er gemiddeld 1124 mannen werkloos. Na dit jaar daalde de werkloosheid geleidelijk, hoewel de gemiddelde werkloosheid in 1939 nog 660 man bedroeg. Niettemin valt een vergelijking met Nederland nog niet ongunstig uit: in 1938 was in Nederland 4,5% van de bevolking het gehele jaar werkloos, terwijl dit voor Weststellingwerf 4,0% bedroeg.

Het grootste deel van de werklozen kon tot de landarbeiders worden gerekend. Vooral in 1936 was echter ook de werkloosheid in de bouwnijverheid nog groot. Naarmate de conjuncturele toestand zich na 1936 gunstiger ontwikkelde, werd de werkloosheid in de bouwnijverheid evenwel spoedig veel geringer, zodat zij in 1938 en 1939 beperkt bleef tot enige seizoenwerkloosheid. Ook de werkloosheid in de rietvlechtnijverheid hield nauw verband met de conjuncturele ontwikkeling. Niettemin moesten er in 1939 nog steeds 60-100 rietbewerkers als werkloos worden geregistreerd. In 1936 schommelde dit aantal echter tussen 130 en 200 man. In de veenderij was de seizoenwerkloosheid steeds hoofdzaak.

Opvallend is, dat de seizoenwerkloosheid in de landbouw toenam naarmate de conjunctuur verbeterde. In 1936 waren er 700 landarbeiders het gehele jaar werkloos, d.i. ruim een derde deel van het totaal landarbeiders in de gemeente. De seizoenwerkloosheid bedroeg in dat jaar nog geen 150 man. In 1939 was de seizoenwerkloosheid gestegen tot plm. 250 man. Niettemin waren ook toen nog 350 landarbeiders het gehele jaar werkloos.

In vergelijking met de werkloosheid van de jaren voor 1940, heeft de werkloosheid van de laatste jaren niet zoveel te betekenen (zie staat 6.2). Niettemin is het van belang alle aandacht voor dit verschijnsel te blijven vragen. In dit verband willen wij hier op twee tendenties wijzen:

1. De werkloosheid is in Weststellingwerf de laatste jaren weer regelmatig toegenomen; in 1947/48 bleef ze hoofdzakelijk nog beperkt tot enige winterwerkloosheid in de landbouw en de bouwnijverheid, terwijl in 1950/51 bijna al weer 100 tot 150 mannen het gehele jaar werkloos waren en bovendien nog een seizoenwerkloosheid van plm. 200 man geregistreerd moest worden.
2. In tegenstelling met 1938 is de werkloosheid in Weststellingwerf in verhouding thans groter dan in Nederland. In 1950/51 bedroeg het gemiddelde aantal werklozen in Weststellingwerf 1,1% van de bevolking, terwijl dit cijfer voor Nederland 0,7% was.

De toeneming van de werkloosheid gedurende de laatste jaren komt geheel voor rekening van de landarbeiders en de ongeschoolde losse arbeiders. De toeneming van de werkloosheid onder deze categorieën is zelfs nog sterker geweest dan die van de totaalcijfers, want onder de rietbewerkers is de werkloosheid in de rietvlechtnijverheid niet onrustbarend, ofschoon er in de winter 1949/50 nog al enige werkloosheid geregistreerd moest worden. Sindsdien heeft de situatie op de afzetmarkten zich echter gunstig ontwikkeld en momenteel is de werkloosheid in deze bedrijfstak zelfs geheel verdwenen, zodat een enkel bedrijf zelfs al een tekort aan vakkrachten heeft.

Het is uiteraard zeer moeilijk een uitspraak te doen omtrent de mogelijke toekomstige ontwikkeling van de werkloosheid. Zoals we reeds zagen, wordt de werkloosheid in de bouw- en rietvlechtnijverheid geheel bepaald door de conjuncturele ontwikkeling van deze bedrijfstakken. Dit betekent dus, dat een omslag in de conjunctuur vrij plotseling een belangrijke werkloosheid kan doen ontstaan, maar de ervaring heeft tevens geleerd, dat conjuncturele werkloosheid meestal niet zeer lang duurt en in elk geval door de overheid vrij doeltreffend kan worden bestreden. Een voortgaande industrialisatie zal Weststellingwerf evenwel kwetsbaarder maken voor het optreden van dergelijke conjuncturele werkloosheid.

Ten aanzien van de werkloosheid onder de landarbeiders en losse arbeiders moet er rekening mee worden gehouden, dat de laatste jaren vrij grote aantallen van deze arbeidskrachten agrarische seizoenwerkzaamheden verrichtten buiten de gemeente. Het is niet mogelijk deze aantallen exact vast te stellen. Uit de gegevens, verstrekt door het Arbeidsbureau te Wolvega, blijkt echter, dat in de jaren 1948 t/m 1950 plm. 100 personen uit Weststellingwerf ingeschakeld werden bij oogstwerkzaamheden in de Noordoostpolder. In 1949 en 1950 werden deze personen eveneens nog tewerkgesteld bij het aardappelrooien in de omgeving van Smilde, Appelscha en Giethoorn. Bovendien waren per 1 Januari 1951 nog 72 personen uit Weststellingwerf tewerkgesteld bij de Cultuurtechnische Dienst der Noordoostpolderwerken; dit dienstverband droeg uiteraard een meer langdurig karakter. In 1951 konden echter niet meer dan 60 personen bij seizoenwerkzaamheden in de Noordoostpolder worden geplaatst. Vermoedelijk is deze afneming reeds een gevolg van de vestiging van landarbeiders in de Noordoostpolder zelf. Dit verschijnsel wijst er op, dat het zeer goed mogelijk is, dat in de naaste toekomst veel minder Weststellingwervers buiten de gemeente werk zullen kunnen vinden. Gezien de vrij grote afstand van Weststellingwerf tot de Noordoostpolder (Scherpenzeel ligt op een afstand van 6 km van de rand der polder) is het niet erg waarschijnlijk, dat op den duur Weststellingwerver landarbeiders iedere dag heen en weer zullen reizen naar de pachtbedrijven in de Noordoostpolder. Dit zal dan tot gevolg hebben, dat het arbeidsaanbod in Weststellingwerf weer zal toenemen. Ongetwijfeld zal dit verhoogde arbeidsaanbod ten goede kunnen komen aan het tekort aan landarbeiders in de Grote Veenpolder (dit tekort kan bij een verantwoorde intensivering van de bedrijfsvoering op ongeveer 100 arbeiders worden geschat), maar aan de andere kant zal dit tevens tot een grotere werkloosheid leiden, in het bijzonder in de andere delen van Weststellingwerf. Het behoeft geen betoog, dat er gevaar bestaat, dat dan opnieuw een structureel arbeidsoverschot wordt gevormd, dat spoedig weer enkele honderden arbeiders kan tellen.

In dit verband is ook de ontwikkeling van de werkgelegenheid, welke de uitvoering van openbare werken meebrengt, van betekenis. Helaas beschikken we ook betreffende deze materie maar over weinig gegevens. Uit een opgave van de Dienst Gemeentewerken Weststellingwerf blijkt echter, dat gedurende de jaren 1949-1951 regelmatig 30-70 arbeiders bij werken, als de aanleg van wegen, rioleringen, brugverbeteringen, e.d. uitgevoerd door de gemeente, konden worden tewerkgesteld. Een vermindering van de werkgelegenheid bij deze openbare werken zal dus eveneens een ongunstige invloed op het werkloosheidscijfer kunnen uitoefenen.

—o—o—o—o—o—o—

HOOFDSTUK VII

SAMENVATTING EN RICHTLIJNEN

1. H e t v e r l e d e n.

De ontwikkeling der bestaansbronnen

In de 19e eeuw kon Weststellingwerf niet alleen een agrarische gemeente worden genoemd, maar ook de veenderij was er geleidelijk tot één der belangrijkste bestaansbronnen geworden. Vooral in het Westelijk deel der gemeente beheerste de veenderij het economische beeld geheel. Deze verveningen bereikten hun hoogtepunt in de jaren 1870-80. Na 1880 nam de werkgelegenheid in deze bedrijfstak echter snel in betekenis af en brak er voor de gemeente een uiterst moeilijke periode aan.

Pas na 1900 kwam er enige verbetering, doordat de landbouw toen veel meer mensen kon opnemen. Vooral de toepassing van de kunstmest maakte het mogelijk, dat op de nog aanwezige woeste gronden nieuwe landbouwbedrijfjes konden worden gesticht. Circa 25% van de tegenwoordige cultuurgrond is na 1900 ontgonnen. Het aantal landbouwbedrijven steeg van 1573 in 1910 tot 1864 in 1930. Na 1930 bleef het aantal bedrijven nagenoeg constant; in 1949 bedroeg dit namelijk 1866. Deze agrarische ontwikkeling van Weststellingwerf ging gepaard met een toenemende intensivering. De rundveestapel ging met sprongen omhoog; van 8660 melkkoeien in 1910 steeg het tot 18.740 stuks in 1939. De varkens- en kippenstapel werd eveneens uitgebreid, maar deze ontwikkeling was aan vrij grote schommelingen onderhevig. De akkerbouw is in Weststellingwerf steeds van weinig betekenis geweest. Het areaal bouwland bedroeg in vredesjaren plm. 5-7% van de totale oppervlakte cultuurgrond.

In Noordwolde was na de verveningen in de loop van de 19e eeuw een vrij groot arbeidsoverschot ontstaan. Op initiatief van een dorpspredikant leerden verschillende Noordwolders in de jaren 1870-80 hier toen het stoelenmaken. Aldus ontstond te Noordwolde enige stoelenmakerij. Deze tak van nijverheid ontwikkelde zich gunstig, zodat omstreeks 1900 al enkele honderden arbeidskrachten hierin een bestaan vonden. Na 1900 stabiliseerde deze bedrijfstak zich hier op een arbeidersbezetting van 350-400 man. Vooral na 1920 moest echter nog menig moeilijk jaar worden doorgemaakt, zodat de werkloosheid onder de Noordwolder rietbewerkers meermalen zeer groot was.

In Wolvega ontwikkelde zich heel geleidelijk enige agrarische industrie (zuivelfabrieken, exportslachterijen, veevoederfabriek). In 1930 telde Weststellingwerf in totaal 14 industriële bedrijven met meer dan 9 man personeel en met een totale personeelsbezetting van 288 personen. Bovendien waren toen nog plm. 200 personen werkzaam bij rietvlechtbedrijven met minder dan 10 man personeel.

Door haar gunstige ligging t.a.v. land- en spoorwegen ontplooide Wolvega zich eveneens meer en meer als een regionaal verzorgingscentrum. Vooral verschillende typische agrarische verzorgingsfuncties kwamen bijzonder goed tot ontwikkeling. Zo groeide bijv. de varkensmarkt uit tot één der belangrijkste markten van Nederland.

De bevolking

Behoudens enige stagnatie in de bevolkingsgroei na afloop van de verveningen omstreeks 1880, bleef het bevolkingscijfer van Weststellingwerf tot 1925 een vrij regelmatige toeneming te zien geven. Rond 1925 begonnen zich echter ernstige symptomen van overbevolking te openbaren. Zo verlieten van 1925 tot 1930 plm. 2000 personen de

gemeente (meer dan 10% van de bevolking), zodat het inwonertal zelfs met ruim 1000 achteruit liep. Deze uittocht was mogelijk, doordat de werkgelegenheid elders toen groot was. Na 1930 veranderde dit echter; door de algemeen heersende economische crisis was overal de vraag naar arbeidskrachten gering en dit belemmerde een afvloeiing van de bevolkingsaanwas uit Weststellingwerf. In deze jaren ontstond hierdoor een massale werkloosheid, zodat in 1936 zelfs meer dan 1/6 deel van de mannelijke beroepsbevolking het gehele jaar werkloos was. De werkloosheid was het grootst onder de landarbeiders, bouwvakarbeiders en rietbewerkers. De werkloosheid van de bouwvakarbeiders en rietbewerkers droeg vooral een conjunoturreel karakter, zodat deze werkloosheid in 1938 voor het grootste deel alweer verdwenen was. De werkloosheid onder de landarbeiders was echter van veel langduriger aard; in 1939 waren er nog 350 landarbeiders het gehele jaar werkloos, terwijl er eveneens nog plm. 150 man een deel van het jaar werkloos was.

2. H e t h e d e n.

De landbouw

Wat de cultuurtechnische toestand betreft kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt. De ontsluiting laat in enkele gedeelten van de gemeente veel te wensen over. Wij denken hierbij in het bijzonder aan het waterschap Oldelamer en het gebied ten Zuiden van de Linde. Ook met betrekking tot de waterbeheersing zijn plaatselijk nog verbeteringen mogelijk, met name bij de gronden langs de Tjonger. Voorts zouden enkele kleinere waterschappen kunnen worden gecombineerd, waardoor de kosten van administratie en bestuur dalen. De verkavelingstoestand in Weststellingwerf is in het algemeen niet slecht te noemen. Dit neemt niet weg, dat op enkele plaatsen nog een aanzienlijke verbetering mogelijk is.

In het veengebied is 37% van de bedrijven kleiner dan 10 ha. Het overeenkomstige percentage voor het zandgebied bedraagt 70. Vooral het zandgebied ten Zuiden van de Linde telt veel kleine bedrijven. In het zandgebied is voorts 45% en in het veengebied 32% van de totale oppervlakte cultuurgrond in eigen exploitatie. Op de kleinere bedrijven treedt het eigendomselement sterker op de voorgrond dan op de grotere. Hiernaast pachten deze kleinere bedrijven veel los land bij. Voor een aantal Weststellingwerver bedrijven is bovendien het inscharen van jong vee in de Noordoostpolder van betekenis. Dit inscharen geschiedt zowel door de kleine als de grote bedrijven. Opvallend is, dat het pachten van los land in de Noordoostpolder alleen door de grote bedrijven plaats vindt. De financiële positie van de bedrijven is in het algemeen gezond te noemen.

Ten aanzien van de bedrijfsvoering in de landbouw kan worden gezegd, dat de landbouw in Weststellingwerf wordt gedreven volgens het traditionele Friese systeem; bijna alle cultuurgrond is grasland, de veebezetting is ongeveer 1 melkkoe per ha cultuurgrond en ongeveer de gehele oppervlakte grasland wordt per seizoen één keer gemaaid, terwijl de kunstmestgiften in de gehele gemeente op een betrekkelijk laag niveau liggen. In het gebied ten Zuiden van de Linde richt men de bedrijfsvoering meer op die van de provincies Overijsel en Drente; deze is daar minder intensief, wat zich uit in een lagere veebezetting en een slechtere bedrijfsinrichting. Opvallend is, dat de bedrijfsvoering op de kleinere bedrijven in Weststellingwerf slechts weinig intensiever is dan die op de grotere bedrijven. Elders op de zandgronden hebben de bedrijven van 1-5 ha een aanmerkelijk zwaardere veebezetting dan de grotere bedrijven.

De arbeidsbezetting op de verschillende groepen bedrijven loopt nogal uiteen. Rekent men de diverse categorieën arbeidskrachten om tot volwaardige arbeidskrachten, dan blijkt de arbeidsbezetting op de bedrijven van 1-5 ha plm. 30 man per 100 ha cultuurgrond te bedragen, terwijl deze voor de bedrijven met meer dan 30 ha cultuurgrond op 9 man per 100 ha kan worden berekend. Deze verschillen in arbeidsbezetting leiden ertoe, dat de arbeidsprestaties, uitgedrukt in standaarduren per volwaardige arbeidskracht, op de kleinere bedrijven veel geringer zijn dan op de grotere bedrijven. In het zandgebied stijgt de arbeidsprestatie van 1740 standaarduren op de bedrijven van 1-5 ha tot 3990 standaarduren op de bedrijven groter dan 30 ha. In het veengebied zijn deze cijfers resp. 1920 en 4510. In het zandgebied ten Zuiden van de Linde zijn de arbeidsprestaties nog weer belangrijk lager dan in het zandgebied ten Noorden van de Linde.

De relatief kleine gezinnen in Weststellingwerf (lage geboortecijfers) hebben tot gevolg, dat de noodzakelijke afvloeiing van agrarische jongeren naar andere beroepen hier niet bijzonder groot is. Berekeningen tonen aan, dat voor de gemeente als geheel de feitelijke afvloeiing ongeveer even groot is als de noodzakelijke afvloeiing. Hierbij moet echter worden opgemerkt, dat op de kleinere bedrijven de feitelijke afvloeiing de noodzakelijke overtreft. Op de grotere bedrijven is het omgekeerde het geval. Op deze bedrijven houdt men doorgaans te veel zonen op het eigen bedrijf vast, zodat niet allen een gelijkwaardig bedrijf kunnen overnemen en op den duur dus genoegen moeten nemen met een kleiner bedrijf.

Ondanks het geringe kindertal, de relatief grote afvloeiing en de intensievere bedrijfsvoering is het aantal arbeidskrachten op de kleine bedrijven in verhouding tot de arbeidsbehoefte nog veel te groot. Het moet dan ook in het algemeen uitgesloten worden geacht, dat men op de bedrijven beneden ongeveer 6 ha in de toekomst tot een redelijk inkomen per werker zal komen.

De industrie

De industrie heeft zich na 1945 vrij gunstig ontwikkeld. De zuivelindustrie bereikte geleidelijk de vooroorlogse omzetten, zodat de personeelsbezetting weer belangrijk kon worden opgevoerd. Ook de rietvlechtindustrie kan momenteel weer vrijwel alle rietbewerkers emplooi verschaffen, terwijl een enkel bedrijf zelfs een tekort aan vakbekwame rietbewerkers heeft. Van grote betekenis voor de industrialisatie is eveneens, dat zich enkele nieuwe industriële bedrijven in Weststellingwerf hebben gevestigd en dat bovendien door plaatselijke initiatieven een paar nieuwe bedrijven tot ontwikkeling zijn gebracht. We noemen in dit verband o.a. een lichte textielindustrie, een confectiefabriek, een vleeswarenfabriek, een timmerfabriek, een carrosseriebedrijf en een machinefabriek. De bedrijfstelling van 1950 gaf tot uitkomst, dat Weststellingwerf toen 32 industriële bedrijven (met 10 man of meer personeel) telde met een totale personeelsbezetting van 983 personen. Het aantal vrouwelijke arbeidskrachten in de industrie bedroeg 215. In deze cijfers is niet begrepen de personeelsbezetting van het nieuw gestichte opslagbedrijf voor zuivelproducten van de Frico te Wolvega. Hierin vinden al plm. 100 personen emplooi.

De industrie heeft zich hoofdzakelijk geconcentreerd in de plaatsen Wolvega en Noordwolde, in 1950 resp. met 445 en 417 industrie-arbeiders. De industrie te Wolvega heeft de laatste jaren een vrij grote differentiatie ondergaan. De Noordwolder industrie is echter nogal eenzijdig; behalve de rietvlechtindustrie is hier alleen nog een confectiefabriek gevestigd. De eenzijdige structuur van deze industrie betekent een grote kwetsbaarheid van het economisch leven van deze plaats.

De verzorgende bestaansbronnen

Ruim een derde deel van de mannelijke beroepsbevolking is werkzaam in de verzorgende bestaansbronnen. De bezetting van de verzorgende bestaansbronnen is de laatste jaren iets meer toegenomen dan de niet-verzorgende (of m.a.w. de stuwende) bestaansbronnen. In het bijzonder nam het aantal personen, werkzaam in de vrije beroepen en overheidsdiensten en bij de handel en het crediet-, bank- en verzekeringswezen, belangrijk toe. In vergelijking met de andere delen van ons land is het aantal middenstandsbedrijven in Weststellingwerf voor diverse branches zeer groot. Zo bedraagt het consumentengemiddelde - het gemiddelde aantal inwoners per bedrijf - voor bakkers voor Nederland 764, voor Friesland 383 en voor Weststellingwerf slechts 322. Met betrekking tot de bakkers, rijwielherstellers en kruideniers kan dan voor Weststellingwerf ook zeker van een overbezetting worden gesproken. Voor andere branches, als kappers, slagers en schilders, is de situatie echter iets gunstiger. Over het algemeen is de overbezetting in alle delen van Weststellingwerf even groot; het sterkst valt dit verschijnsel echter in de Grote Veenpolder waar te nemen.

De verzorgingskernen liggen in Weststellingwerf op vrij regelmatige afstanden van elkaar op de zandruggen, die tussen Linde en Tjonger en tussen Linde en de provinciale grens liggen. In totaal telt de gemeente plm. 8 flink ontwikkelde verzorgingskernen, t.w. Scherpenzeel, Munnekeburen, Wolvega, Oldeholtpa, Blesse, Steggerda, Noordwolde en Boyl. Hiertussen liggen nog ongeveer 6 kleinere verzorgingskernen, welke in de regel een te klein gebied bestrijken om tot een flinke verzorgingskern uit te kunnen groeien. We noemen bijv. Langelille, Ter Idzardt, Nijeholtpade, De Hoeve en Blesdijke.

Wolvega heeft zich tenslotte nog tot een vrij belangrijk streekcentrum weten te ontplooien. De plaats telt o.a. 21 textiel-, manufacturen- en kledingzaken, 8 veevoeder-, kunstmest- en fourage-bedrijven en 11 expeditie- en bode- en beurtdienstbedrijven. Van belang is er de varkensmarkt, welke tot de grootste van Nederland behoort en zich in vergelijking met de aanvoeren op de andere markten bijzonder goed ontwikkelt. Een aanzienlijke versterking van de streekverzorgende functie betekende de vestiging van een opslagbedrijf van zuivelproducten van de Frico. Dit bedrijf, dat in 1950 is geopend, zal nog weer worden vergroot. Ook als administratief centrum (vestigingsplaats van overheidsdiensten, banken, notarissen, administratiekantoren, etc.) en als cultureel centrum ontwikkelt de plaats zich gunstig. Belangrijk is ook de toenemende betekenis, welke Wolvega als onderwijscentrum krijgt. De laatste jaren werden o.a. een lagere landbouwschool, een huishoudschool, een avondnijverheidsschool en een B.L.O.-school in Wolvega gevestigd.

Ook Noordwolde vervult als regionaal verzorgingscentrum nog enkele functies, in het bijzonder als handels- en als onderwijscentrum. De plaats telt o.a. een tiental textiel-, manufacturen- en kledingbedrijven en een zestal expeditie-, bode- en beurtdienstbedrijven. In Noordwolde zijn voorts een ambachtsschool, een Ulo, een avondnijverheids- en een huishoudschool gevestigd.

De bevolking

Het bevolkingscijfer bleef de laatste jaren vrijwel constant en schommelde voortdurend om de 20.000. Dit betekende, dat de gehele natuurlijke bevolkingsaanwas (geboorte minus sterfte) naar andere streken afvloeide. Nu is de natuurlijke bevolkingsaanwas van Weststellingwerf voor Nederlandse verhoudingen niet bijzonder groot; het geboortecijfer is er aan de lage kant en het sterftecijfer aan de hoge kant. Het relatief hoge sterftecijfer is overigens niet verontrustend, maar een direct gevolg van het feit,

dat de bevolking van Weststellingwerf in vergelijking met Nederland veel ouden van dagen telt. Hiermee correspondeert een dunnere bezetting van de jeugdige leeftijdsklasse: in 1946 behoorde 31% van de Nederlandse bevolking tot de 0-15-jarigen, terwijl dit percentage voor Weststellingwerf 28 bedroeg.

Het platteland van Weststellingwerf is vrij dun bevolkt; dit geldt speciaal voor de Grote Veenpolder. Het Oostelijk deel, in het bijzonder de omgeving van Noordwolde, is dichter bevolkt. De relatief dunne bevolking van Weststellingwerf moet vooral worden toegeschreven aan het feit, dat in den brede Tjonger- en Lindevalleien nog uitgestrekte woeste en extensief gebruikte gronden liggen. Typerend is tenslotte nog, dat de bevolking van Noordwolde slechts voor een vierde deel in de dorpskom woont en voor het grootste deel zeer verspreid over de "velden" rond deze komt woont.

De werkloosheid

In vergelijking met de werkloosheid van de jaren voor 1940 heeft de werkloosheid van de laatste jaren niet zoveel te betekenen. Niettemin neemt vooral de werkloosheid onder de landarbeiders en losse, ongeschoolde arbeiders de laatste jaren weer toe. In 1950/51 waren bijna al weer 100 tot 150 mannen het gehele jaar werkloos, terwijl bovendien nog een seizoenwerkloosheid van plm. 200 man moest worden geregistreerd. In zekere zin worden de verhoudingen van vraag en aanbod binnen Weststellingwerf echter versluierd door het feit, dat nog een vrij groot aantal Weststellingwervers werkzaamheden buiten de gemeente verricht. Zo werkten per 1 Januari 1951 72 personen bij de Cultuurtechnische Dienst Noordoostpolderwerken, terwijl gedurende de jaren 1948-1950 plm. 100 arbeiders ingeschakeld werden bij agrarische seizoenwerkzaamheden buiten Weststellingwerf.

3. D e t o e k o m s t.

De landbouw

Over het algemeen kan de agrarische productie in Weststellingwerf nog belangrijk worden opgevoerd. Rationalisering van de bedrijfsvoering op alle bedrijven is zeer gewenst; wij denken hierbij aan de opvoering van de graslandproductie door een betere verpleging, bemesting, beweiding en hooiwinning, aan een meer doelmatige veevoeding en aan de verbetering van de erfelijke aanleg van het vee. Wat de intensivering betreft, kunnen in het bijzonder de kleine bedrijven intensiever worden gedreven. Voor deze bedrijven is een verdere intensivering juist zeer belangrijk; daar dit tegelijkertijd een vergroting van de arbeidsprestatie betekent. Bij de intensivering zal men hoofdzakelijk de richting in moeten slaan van een vergroting van de veestapel; tuinbouw en kruidenteelt bieden in dit opzicht minder perspectieven. Deze intensivering zal evenwel zware eisen stellen aan de vakkennis van de kleine boer, die in dit opzicht niet vooraan staat. Met alle mogelijke middelen zal men het landbouwonderwijs dan ook onder de aandacht van de jonge boeren moeten brengen, terwijl tevens een verdieping van het onderwijs zal moeten worden nagestreefd.

Ondanks intensivering zullen de bedrijven met minder dan 6 ha cultuurgrond nog niet voldoende rendabel kunnen worden gemaakt. Alleen door vergroting van de oppervlakte cultuurgrond kan voor deze bedrijven een bevredigende oplossing worden gevonden. In dit opzicht zijn er voor deze bedrijven in Weststellingwerf nog zeer veel mogelijkheden. Zo bezit de gemeente nog 140 ha heide en 1760 ha petgaten, hagen en kraggen, welke kunnen worden ontgonnen. Voor een oplossing van het kleine-boerenvraagstuk in Weststellingwerf is het van het grootste belang, dat deze ontginningen in snel tempo worden

uitgevoerd en dat deze ontgonnen gronden worden toegevoegd aan de kleine bedrijven. Het tempo der ontginningen dient niet bepaald te worden door het aantal beschikbare D.U.W.-arbeiders, maar door de behoefte, welke er in Weststellingwerf bestaat om de oppervlakte grond per werker te vergroten. Uitvoering van deze plannen zal ongetwijfeld gepaard moeten gaan met ruilverkavelingen op vrij grote schaal. Het is gewenst de woeste gronden in het zandgebied eerst te ontginnen, omdat hier de meeste kleine bedrijven liggen. Bovendien kan men dan de rietteelt op plm. 450 ha te ontginnen grond in het Westelijk deel der gemeente voorlopig continueren.

Bij een opvoering van de productie op de grote bedrijven moet in de eerste plaats worden gedacht aan een rationalisering en daarna aan een intensivering. De intensivering zal slechts mogelijk zijn door een nog verdergaande mechanisering of door het aantrekken van meer arbeidskrachten. Wat dit laatste betreft, er bestaat thans in de gemeente een tekort aan melkers. Hoewel te verwachten is, dat het aanbod van landarbeiders, in het bijzonder van de losse en minder geschoolde krachten, in de naaste toekomst zal toenemen, is het niet zeker, dat het tekort aan melkers hierdoor zal worden opgeheven.

Op de grotere bedrijven zal men in de toekomst alle aandacht aan een tijdige afvloeiing der jongeren moeten besteden. Het is van belang, dat men zoveel mogelijk op elk bedrijf slechts één zoon als toekomstige boer opleidt. Het opleiden van meer zonen voor het landbouwbedrijf is in principe slechts verantwoord, indien er voldoende mogelijkheden tot splitsing van het bedrijf bestaan. De zonen, die in de toekomst geen bestaan in het landbouwbedrijf zullen kunnen vinden, dienen zo vroeg mogelijk - in principe reeds direct na het verlaten der lagere school - een ander beroep te kiezen en de voor het gekozen beroep noodzakelijke vakopleiding te ontvangen.

Tenslotte willen wij nog een enkel woord wijden aan de noodzakelijkheid de drinkwatervoorziening in Weststellingwerf te verbeteren. Uit de enquête onder de landbouwbedrijven bleek slechts 2% der bedrijven in de gemeente op het waterleidingnet te zijn aangesloten. Voor enkele naburige gemeenten was dit percentage veel hoger: Lemsterland 46%, Kuinre 83%, Blankenham 59%, Blokzijl 85% en Vollenhove 61%. Voor Weststellingwerf zijn reeds een tweetal plannen opgesteld, t.w. het Industrialiseringswaterleidingplan, dat voorziet in aansluiting van een groot deel van het Oostelijk deel der gemeente en een Aansluitingsplan Veengebied Weststellingwerf. Voor een verdere ontwikkeling van de Weststellingwerver landbouw is een spoedige uitvoering van deze plannen van grote betekenis.

De industrie

Voor een verdere industrialisatie is het van belang niet alleen de mogelijkheden om nieuwe bedrijven van elders aan te trekken zoveel mogelijk uit te buiten, maar tevens dient alle aandacht aan de problemen der bestaande nijverheid te worden geschonken. Voor Weststellingwerf betekent dit allereerst, dat pogingen van de rietvlechtindustrie om opnieuw weer in een expansieve fase te geraken zoveel mogelijk dienen te worden gestimuleerd. In dit verband is het van belang, dat de fabricage van binnenhuismeubelen de laatste tijd goede perspectieven schijnt op te leveren. Wil men de mogelijkheden, welke hierdoor geboden worden zoveel mogelijk benutten, dan is een allereerste vereiste: productie van kwaliteitsartikelen en een actieve afzetpolitiek, afgestemd op de smaak van het publiek. Een doelmatige samenwerking der Noordwolder fabrikanten kan hierbij ongetwijfeld veel effect sorteren. We denken bijv. aan: collectieve reclame, gemeenschappelijke exportbevordering, tegengaan van huisarbeid, verbetering van werkplaatsen, het bevorderen van een

goede vakopleiding, e.d.

Een verdere voortgang van de industrialisatie is voor Weststellingwerf zeer noodzakelijk. Deze industrialisatie dient men zoveel mogelijk tot enkele centra te beperken; voor Weststellingwerf zijn Wolvega en Noordwolde de aangewezen industriecentra. De daadwerkelijke propaganda voor deze industriecentra als vestigingsplaats van industriële bedrijven is in allereerste plaats een taak van de industrialisatiecommissies in deze plaatsen. Over het algemeen zijn de vestigingsfactoren voor Wolvega gunstiger dan voor Noordwolde. Wolvega ligt bijzonder gunstig t.o.v. de verkeerswegen, bezit bevredigende nutsvoorzieningen, terwijl men er over gunstig gelegen industrieterrein kan beschikken. Ook het industrieterrein van Noordwolde ligt geschikt. Wil men eventueel tot een verdere ontwikkeling van Noordwolde overgaan, dan zullen evenwel nog verschillende maatregelen noodzakelijk zijn. Wij denken hierbij aan de aansluiting op het waterleidingnet (uitvoering van het Industrialiseringswaterleidingplan Oostelijk Friesland), de verbetering van de verkeersverbindingen (bijv. de weg Noordwolde-Peperga), terwijl handhaving van de tramlijn met Steenwijk van groot belang is voor de industrialisatie van Noordwolde.

Het is niet mogelijk aan te geven, welke industriële bedrijven zich hier in de toekomst in Weststellingwerf zullen vestigen. Gezien de algemene tendenzen kan echter worden aangenomen, dat de lichte metaal- en houtindustrie een zeer belangrijk deel van de industrialisatie voor hun rekening zullen nemen. In verband met het feit, dat de industrie in Wolvega thans nog enigszins eenzijdig op de agrarische bedrijfstak is ingesteld, zal de uitbreiding van de niet-agrarische industrie door de voordelen, welke verbonden zijn aan een meer gedifferentieerde industrialisatie in belangrijke mate bijdragen tot het scheppen van een gunstiger industrie-vestigingsklimaat in deze plaats.

De verzorgende bestaansbronnen

Over het algemeen zijn de perspectieven van de locaal verzorgende middenstandsbedrijven niet bijzonder gunstig. Vooral in de dorpen, waar het bevolkingscijfer weinig groei vertoont, kan de overbezetting in tal van branches alleen maar worden opgeheven door een vermindering van het aantal bedrijven.

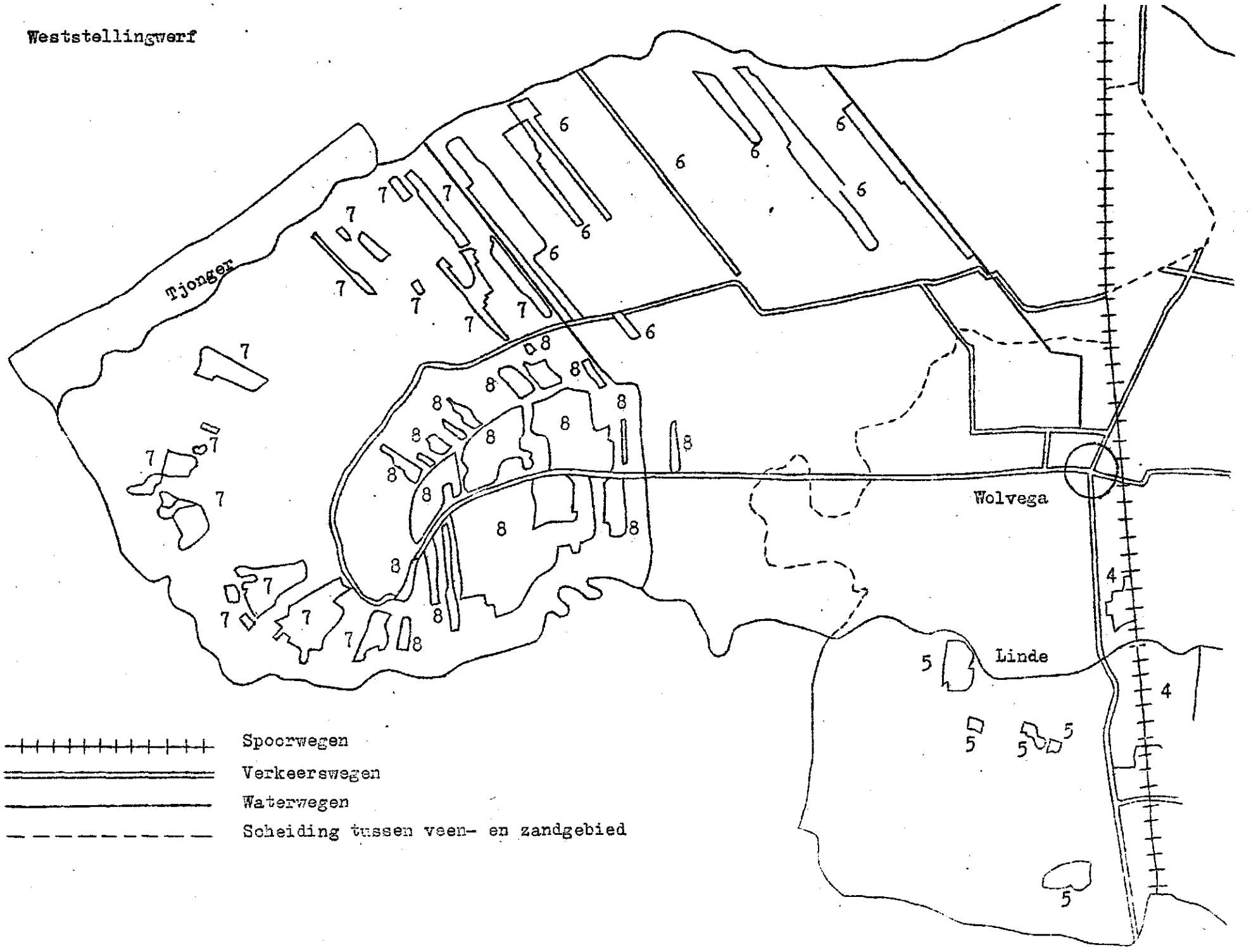
Ten aanzien van de verspreiding der verzorgingskernen kan allereerst een verdere centralisatie van de verzorgingsbedrijven in enkele grotere dorpen worden verwacht. Als verzorgingskernen met vrij redelijke groeimogelijkheden kunnen allereerst genoemd worden: Scherpenzeel/Munnekeburen, Wolvega, Oldeholtpade, Blesse, Steggerda, Noordwolde en Boyl. Ook het dorp Oldelamer zou als verzorgingskern nog verder kunnen worden ontwikkeld; voor dit dorp is het daarom van groot belang, dat het een verbindingsweg met Oldetrijne krijgt en dat de ontsluitingswegen voor de eventueel te ontginnen gronden langs de Tjonger aansluiten op de kom van Oldelamer. Met betrekking tot Noordwolde is het van belang, dat de centralisatie van de woningbouw er in de toekomst gepaard gaat met een concentratie van de verzorgende bedrijven in de dorpskernen. Een verdere ontwikkeling van de verzorgingskern aan de Nieuweweg ten Zuiden van Noordwolde dient dan ook niet te worden gestimuleerd.

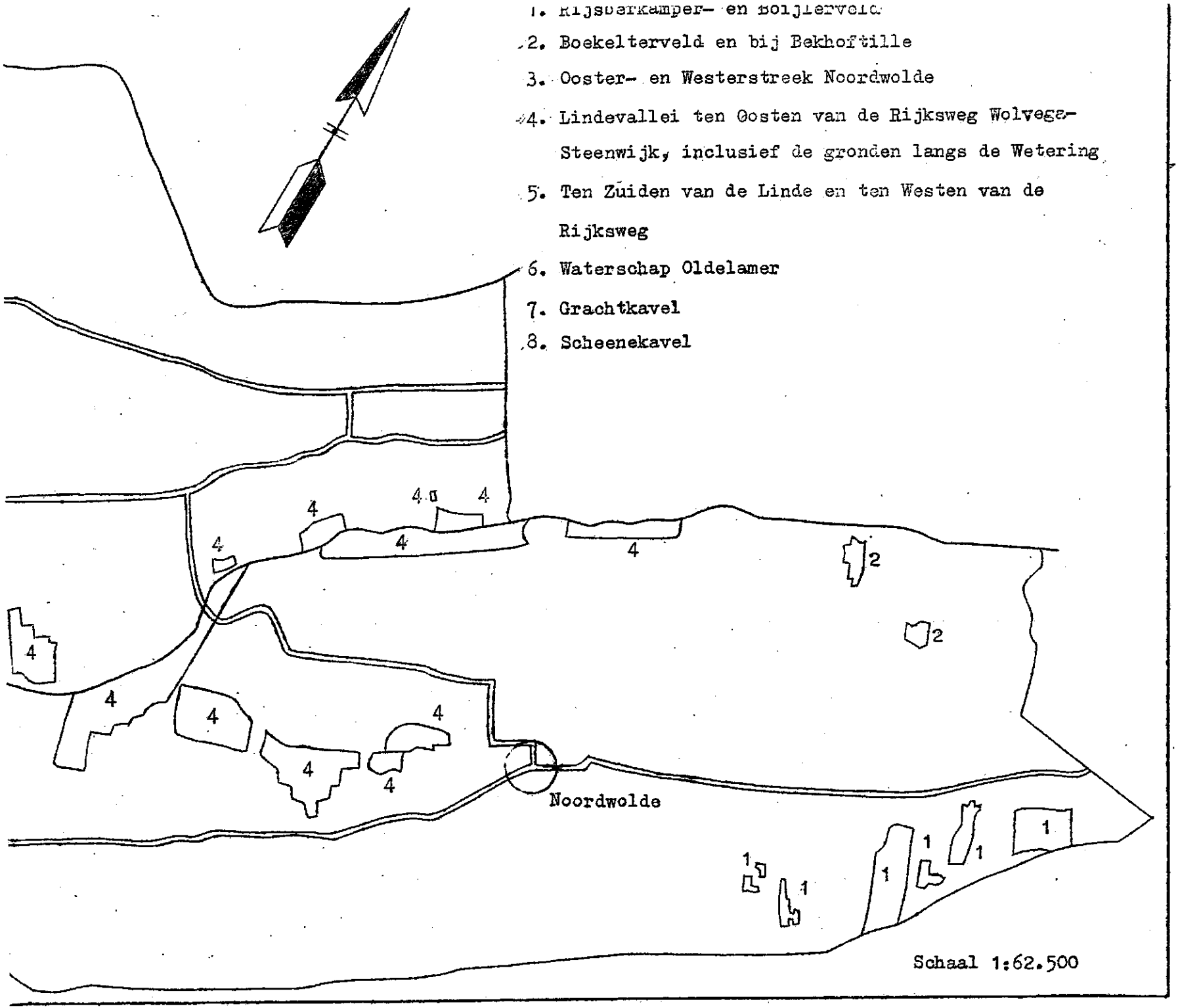
De toekomstige ontwikkeling van de streekcentra Wolvega en Noordwolde is moeilijk te bepalen. Een verdere differentiatie van het streekverzorgend apparaat is echter wel waarschijnlijk. Vooral Wolvega ligt als zodanig zeer gunstig. Van grote invloed op de verdere ontwikkeling van Wolvega als streekcentrum is de activiteit, welke men in deze plaats zal weten te ontplooien.

De bevolkingsgroei

De natuurlijke bevolkingsaanwas van Weststellingwerf zal in de naaste toekomst ongeveer 200 tot 250 personen per jaar bedragen. Dit betekent dus, dat elk jaar voor 60 tot 75 mannen nieuwe werkgelegenheid zal moeten worden gecreëerd. Is dit mogelijk? Hoewel de landbouw in Weststellingwerf nog vele mogelijkheden van intensivering en ontginning bezit, menen we toch dat de totale werkgelegenheid in de landbouw er niet zal toenemen. Intensivering en ontginning zullen moeten aangewend om een potentieel arbeidsoverschot op de kleine landbouwbedrijven te doen verdwijnen en de arbeidsprestatie te verhogen. Ook de verzorgende bestaansbronnen kunnen alleen maar meer mensen opnemen, indien ook het totale inwonertal toeneemt. Over het algemeen neemt men aan, dat tegenover elke 2 personen, die in stuwende bestaansbronnen als landbouw en industrie tewerkgesteld kunnen worden, er emploi voor 1 persoon ontstaat in een verzorgende bedrijfstak. De industrie is dus de aangewezen bedrijfstak, die de bevolkingsaanwas geheel of gedeeltelijk zal moeten opnemen. Bovendien zal de industrie er nog geleidelijk een deel van het thans nog aanwezige latente arbeidsoverschot moeten opnemen. Het is moeilijk te voorzien in welk tempo deze industrialisatie zich verder zal ontwikkelen. Een groei van de industriële werkgelegenheid van plm. 50 man per jaar zal echter voldoende zijn om op den duur gezonde verhoudingen in Weststellingwerf te kunnen bereiken. Men zal dan vrijwel de gehele bevolkingsaanwas der gemeente plaatselijk werkgelegenheid kunnen bieden.

—o—o—o—o—o—o—o—

Weststellingwerf
Tjonger
Wolvega
Linde
Spoorwegen
Verkeerswegen
Waterwegen
Scheiding tussen veen- en zandgebied

1. Rijsberkamper- en Boijterveld
2. Boekelterveld en bij Bekhoftille
3. Ooster- en Westerstreek Noordwolde
4. Lindevallei ten Oosten van de Rijksweg Wolvega-Steenwijk, inclusief de gronden langs de Wetering
5. Ten Zuiden van de Linde en ten Westen van de Rijksweg
6. Waterschap Oldelamer
7. Grachtkavel
8. Scheenekavel
Noordwolde
Schaal 1:62.500

Bijlage I

INVENTARISATIE VAN NOG TE ONTGINNEN GRONDEN IN WESTSTELLINGWERF

Volgens een inventarisatie, welke enige jaren geleden door de Nederlandse Heidemaatschappij op verzoek van het Gemeentebestuur is opgemaakt, waren de volgende complexen woeste grond nog voor ontginning geschikte (zie kaart):

1. Rijsberkamper- en Boylerveld ± 100 ha heide. Eigendom van particulieren en Ned. Hervormde Kerk te Boyl. Afzonderlijke ontginning der percelen is mogelijk; er heeft regelmatig ontginning plaats.

2. Boekelterveld en bij Bekhoftille nog ± 20 ha heide. Ontginningsplannen voor het grootste deel reeds gemaakt. Afzonderlijke ontginning der percelen is mogelijk.

3. Oosterstreek Noordwolde. Hier ligt nog ± 40 ha woeste grond, gelegen in zeer veel kleine percelen, welke gedeeltelijk op zichzelf zeer moeilijk zijn te ontginnen, o.a. wegens het voorkomen van zeer grote zandhoogten.
Ontginning na combinatie van de percelen door bijv. aankoop door N.V. Ontginningsmaatschappij "De Drie Provinciën" is niet wel mogelijk, gezien de uiterst verspreide ligging.

4. Lindevallei ten Oosten van de Rijksweg Wolvega-Steenwijk (inclusief de gronden langs de Wetering). Uitgezonderd de thans reeds voor natuurstudie en -bescherming bestemde gronden is nog ± 525 ha petgaten en hagen voor ontginning geschikt. Deze gronden dienen tot een achttal complexen te worden samengevoegd en gezamenlijk per complex ontgonnen.

5. Ten Zuiden van de Linde en ten Westen van de Rijksweg.
Behalve het reeds in ontginning zijnde complex "Nijkspolder" ligt hier nog ongeveer 30 ha petgaten en hagen en 20 ha heide en hakhout. In het petgatencomplex wordt nog verveend, doch dit zal t.z.t. voor ontginning in aanmerking komen. De overige woeste grond is zeer verspreid gelegen, zodat de ontginning hiervan aan het particuliere inititatief moet worden overgelaten.

6. Watershap Oldelamer. Hierin ligt nog ± 230 ha, bestaande uit petgaten en hagen, grotendeels gelegen in een vijftal complexen.

7. Grachtkavel. Inclusief de reeds in bezit van de N.V. Ontginningsmaatschappij "De Drie Provinciën" zijnde oppervlakte van ± 210 ha petgaten en hagen ligt in dit gebied 265 ha, hetwelk nog dient te worden ontgonnen. Naar schatting is 30% van deze grond (± 120 ha) als rietpolder in gebruik.

8. Scheenekavel. In dit gebied komt aan petgaten en hagen een oppervlakte van 500 ha voor, overwegend eigendom van particulieren en veelal als rietland in gebruik.

Bijlage II

STANDAARDUREN

De bij dit onderzoek gebruikte standaarduren zijn ontleend aan arbeidsstudies van het L.E.I. Door middel van tijdschrijfboekhoudingen zijn over een reeks van jaren op verschillende bedrijven gegevens verzameld over de benodigde arbeid voor de verschillende bedrijfsonderdelen. Deze gegevens dienden als basis voor het vaststellen van de standaarduren per bedrijfsonderdeel. In sommige gevallen - speciaal voor de gemengde zandbedrijven - was het niet mogelijk de verkregen cijfers zonder meer te gebruiken, omdat het aanwezige arbeidsoverschot vaak aanleiding geeft tot het aanwenden van meer arbeid dan economisch verantwoord is. Met behulp van terzake deskundigen werd in deze gevallen een correctie op de cijfers toegepast.

De op deze wijze vastgestelde standaarduren werden getoetst aan de boekhoudingen van de bedrijven. Het loonbedrag werd vergeleken met het bedrag, dat verkregen werd door het aantal standaarduren per bedrijf te vermenigvuldigen met het loon per uur + de sociale lasten. Over het algemeen was er een goede overeenstemming. Voor de bedrijven kleiner dan 5 ha bleken de standaarduren iets te laag te zijn, voor de bedrijven groter dan 25 ha iets te hoog. Dit verschil was ook te verwachten, daar de kleinere bedrijven nu eenmaal op vele punten minder doelmatig moeten werken dan de grotere.

Hieronder volgen per bedrijfsonderdeel de voor de gemeente Weststellingwerf gebruikte standaarduren:

<u>Veetafel</u>	
Per melk- of kalfkoe	225 [1]
Per stuk jongvee of mestvee	25
Per mestvarken	40
Per fokzeug (incl. biggen)	100
Per werkpaard	150
Per 100 kippen (incl. kuikens)	400
<u>Grasland</u> (per ha)	
Verzorgen + bemesten	65
Hooien per keer	75
Kuilen per keer	75
<u>Bouwland</u> (per ha)	
Granen	250
Aardappelen	700
Bieten	700
Stoppelknollen	180

1) Met de melkmachine gemolken: 175.

Bijlage III

DE VERHARDING VAN DE ZANDWEGEN IN WESTSTELLINGWERF

Een apart probleem wordt gevormd door de vrij talrijke zandwegen in de gemeente. Enkele hiervan zijn van geringe betekenis doordat er slechts een enkele woning of boerderij aan gelegen is. Vlak ten Zuiden van Noordwolde zijn zij echter vrij talrijk, terwijl o.a. eveneens ten Westen van Blesse nog verschillende zandwegen worden aangetroffen.

Over de wenselijkheid van de verharding bestaat natuurlijk geen twijfel. Het is slechts de vraag of de hiervoor benodigde bedragen niet beter op een andere wijze kunnen worden besteed. In de meest extreme vorm doet zich dit voor wanneer een zandweg bijv. uitsluitend zou dienen voor het verkeer naar een 10-tal verspreid daaraan gelegen woningen. Men kan zich voorstellen, dat het bij een gegeven weglengte duurder is om deze weg te verharden dan om in plaats daarvan 10 nieuwe woningen op een geschikte plaats te bouwen. In normale tijden zou de keuze niet moeilijk zijn.

Bij de zandwegen van Weststellingwerf moet onderscheid worden gemaakt tussen de wegen waaraan alleen woningen liggen en die waaraan landbouwbedrijven zijn gelegen. Bij de eerstgenoemde overweegt het fietsverkeer en is de belangrijkheid van de weg evenredig met het aantal bewoners en de afstand welke zij er over afleggen. Bij de wegen waaraan boerderijen zijn gelegen is vooral het autotransport van belang en dit hangt weer samen met de oppervlakte land, welke bij deze boerderijen behoort en de afstand waarover van de weg gebruik gemaakt wordt.

Hoewel uiteraard beide wegtypen niet geheel zuiver worden aangetroffen (aan de woonwegen komen ook boerderijen voor, terwijl bij de woningen zelf vaak ook nog een landbouwbedrijfje behoort), kan men toch in het algemeen voor de verbetering de volgende richtlijn opstellen;

1. De woonwegen zullen voor een belangrijk deel als ongewenste uitwassen moeten worden beschouwd; verdere bebouwing moet worden tegengegaan; rijwielpaden zijn echter nodig en zullen geleidelijk moeten worden aangelegd, beginnende bij de meest gebruikte wegen.
2. De landbouwwegen. Zodra de verkaveling en de boerderijgrootte redelijk is en men van een normaal landbouwwegennet kan spreken, kan men de eis stellen, dat deze wegen verhard moeten zijn. Met name Westelijk van Blesse komen verschillende wegen voor, welke een vrij normaal net vormen en welke t.z.t. zeker verhard moeten worden. Wij ontveinzen ons niet, dat de kosten vrij hoog zijn, zodat eerst in een zeer geleidelijk tempo tot wegverharding zal kunnen worden overgegaan. Daar het hier wegen betreft, welke een vrij gering verkeer krijgen te verwerken, zou men kunnen overwegen of hier mogelijk van het zoveel goedkopere gebitumineerd zand gebruik zal kunnen worden gemaakt. Het is duidelijk, dat bij wegen welke binnen afzienbare tijd zullen worden verhard een rijwielpad achterwege kan blijven.
3. Ten einde aan de belanghebbenden een inzicht te geven in de toekomstige ontwikkeling en tevens om te komen tot een stabiele wegenpolitiek is het gewenst de volgorde en de mate vast te leggen, waarin de wegen zullen worden verbeterd.

Zandgebied
Staat 3.1

SPREIDING VAN DE BEDRIJVEN OVER DE DORPEN EN BUURTSCHAPPEN VAN HET NOORDELIJK ZANDGEBIED

Grootteklassen in ha	Wolvega	Oppers	Sonnega	Oldetrijne	Oldeholtwolde	Nijholtwolde	Ter Idzard	Oldeholtpa	Nijholtpa	Verspreide huizen Oldeholtpa en Nijholtpa	Totaal
1-5	17	1	11	3	8	5	20	24	16	8	113
5-10	18	2	10	3	6	7	11	7	22	7	93
10-15	10	5	5	3	6	1	9	5	7	2	53
15-20	7	1	2	2	5	2	8	11	3	6	47
20-30	7	-	5	2	5	2	4	5	1	2	33
>30	2	2	3	-	4	1	3	1	-	1	17
Totaal	61	11	36	13	34	18	55	53	49	26	356

SPREIDING VAN DE BEDRIJVEN OVER DE DORPEN EN BUURTSCHAPPEN VAN HET ZUIDELIJK ZANDGEBIED

	De Hoeve	Verspr. huizen Meenthe	Zand-huizen	Boekelte	Rijsberkamp	Boyl	Noordwolde Oosterstraat	Noordwolde	Verspr. huizen Noordwolde	Oostersche en Westersche veld	Vinkega	Steggerda	Verspr. huizen Steggerda + Vinkega	Peperga	Blesdijke	Verspr. huizen Blesdijkerheide	Totaal
1-5	29	33	6	-	1	55	15	76	10	35	25	41	7	13	36	2	384
5-10	25	14	4	4	6	24	11	25	5	13	13	23	18	11	24	8	228
10-15	4	3	3	3	5	12	5	3	5	2	5	9	7	2	9	2	79
15-20	4	3	2	2	3	8	3	3	4	-	6	5	2	3	3	4	55
20-30	2	1	5	4	2	5	-	1	1	-	1	7	1	1	4	3	38
>30	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	-	4	-	1	5	1	15
Totaal	64	54	20	15	18	105	34	108	25	50	50	89	35	31	81	20	799

Veengebied
Staat 3.1
(vervolg)

SPREIDING VAN DE BEDRIJVEN OVER DE DORPEN EN BUURTSCHAPPEN VAN HET VEENGEBIED

Grootte-klassen in ha	Scherpen-zeel	Spanga	Munnike - buren	Nijtrijne	Oldetrijne	Oldelamer	Nijelamer	Slijken-burg	Lange-lille	Sonnega	Nijholt-wolde	Oldeholt-wolde	Verspreide huizen Linde Vallei (W.-zijde)	Verspreide huizen langs de Tjonger	Totaal
1-5	5	5	6	7	6	3	1	1	-	-	-	-	-	-	34
5-10	14	5	13	9	8	6	4	2	1	-	-	-	3	-	65
10-15	5	4	8	3	7	7	3	1	4	2	1	1	2	-	48
15-20	5	7	3	1	5	9	3	-	3	-	1	1	1	-	39
20-30	10	4	4	1	8	10	11	-	5	1	4	1	7	-	66
>30	2	-	2	-	1	9	4	-	1	-	4	-	2	2	27
Totaal	41	25	36	21	35	44	26	4	14	3	10	3	15	2	279

Zandgebied
Groepen A,B, C en D
Staat 3.2

SPREIDING VAN DE BEDRIJVEN OVER DE GROEPEN VAN GRONDGEBRUIKERS

Groepen van grondgebruikers	Aantal bedrijven in het Zuidelijk Zandgebied in:																
	Blesdijke	Peperga	Steggerda	Vinkega	De Hoeve	Noordwolde	Noordwolde Oosterstreek	Westersche en Gosterscheveld	Zuidhuizen	Boekelte	Verspreide huizen					Boyl	Totaal
											Meenthe	Rijsbergkamp	Noordwolde	Vinkega en Steggerda	Blesdijkerheide		
A	62	16	64	35	41	35	22	31	20	15	32	18	25	35	20	64	535
B	4	5	5	2	7	14	5	2	-	-	4	-	-	-	-	16	64
C	10	7	12	11	6	35	4	13	-	-	9	-	-	-	-	15	122
D	5	3	8	2	10	24	3	4	-	-	9	-	-	-	-	10	78
Totaal	81	31	89	50	64	108	34	50	20	15	54	18	25	35	20	105	799

Groepen van grondgebruikers	Aantal bedrijven in het Noordelijk Zandgebied in:									
	Wolvega	Oldetrijne	Sonnega	Nijholtwolde	Oldeholtwolde	Jer-idzard	Oldeholtpa	Nijholtpa	Verspreide huizen Nijholtpa en Oldeholtpa	Totaal
A	49	10	28	14	29	43	35	40	26	274
B	9	2	2	1	2	6	4	5	-	31
C	8	-	3	3	1	5	6	2	-	28
D	6	1	3	-	2	1	8	2	-	23
Totaal	72	13	36	18	34	55	53	49	26	356

Staat 3.3
Groep B en C INDELING VAN DE B EN C GRONDGEBRUIKERS NAAR BEROEPSGROEPEN

Beroeps-groepen	Aantal bedrijven in groep B						Aantal bedrijven in groep C					
	1-3	3-5	5-10	>10	Totaal	Gemidd. bedr. grootte	1-3	3-5	5-10	>10	Totaal	Gemidd. bedr. grootte
1	5	15	8	-	28	4,1	49	3	-	-	52	1,9
2	-	5	10	1	16	6,1	5	-	-	-	5	1,7
3	7	10	7	5	29	7,1	4	6	4	2	16	5,0
4	1	5	1	-	7	4,3	18	4	-	-	22	2,1
5	2	5	7	6	20	7,6	22	12	-	3	37	4,1
6	2	2	3	2	9	6,7	12	2	-	-	14	2,0
7	-	-	2	-	2	7,0	18	-	-	-	18	1,6
8	1	2	-	1	4	5,0	-	-	-	-	-	-
Totaal	18	44	38	15	115	6,0	128	27	4	5	164	2,7

Omschrijving der beroepsgroepen

1. Landarbeiders (incl. losse landarbeiders)
2. Melkrijders
3. Beroepen, welke afhankelijk zijn of nauw verbonden zijn met het agrarisch bedrijf, zoals veehandelaar, loonsproeier, personeel grasdrogerij, hooi- en strohandelaar, rietsnijder, melkcontroleur, etc.
4. Losse arbeiders, arbeiders waterschap, D.U.W. en N.H.M., bosarbeiders, etc.
5. Verzorgende beroepen, sterk afhankelijk van de dorpsgemeenschap, zoals bakker, slager, cafêhouder, loodgieter, melkventer, timmerman, etc.
6. Personen in dienst van overheidsorganen (onderwijzer, brugwachter, gemeente-arbeider, P.T.T.) en particuliere bedrijven (bouwvakarbeider, chauffeur, koster, tuinman)
7. Fabrieksarbeiders
8. Diverse beroepen

Staat 3.4
Groepen A,B,C en D

AANTAL BEDRIJVEN EN OPPERVLAKTE CULTUURGROND INGEDEELD NAAR EIGENDOM EN PACHT

Groepen	Aantal Bedrijven	Totale oppervl. cult. grond in ha	Oppervl.cult.gr. in eigendom		Bedrijven, waarvan de cultuurgrond													
					geheel in eigendom			50% en meer in eigendom				meer dan 50% gepacht				geheel gepacht		
			in ha	in % van de cult. grond	aantal	in % van het totaal	opp. in % van/d tot.opp. in eigendom	aantal	in % van het totaal	opp. in % van/d tot.opp. in eigendom	opp. in % van/d tot.opp. in pacht	aantal	in % van het totaal	opp. in % van/d tot.opp. in eigendom	opp. in % van/d tot.opp. in pacht	aantal	in % van het totaal	opp. in % van/d tot.opp. in pacht
Zandgebied																		
A	809	8782	3774	43	268	33	65	142	18	27	8	102	13	7	15	297	37	79
B	95	556	280	50	25	26	41	28	29	48	24	18	19	12	32	24	25	45
C	150	389	276	71	88	59	84	16	11	12	13	12	8	4	18	34	23	69
D	101	233	196	84	70	69	89	13	13	8	23	8	8	3	34	10	10	43
Totaal	1155	9959	4526	45	451	39	66	199	17	27	9	140	12	7	16	365	32	76
Veengebied																		
A	237	4270	1336	31	51	22	64	34	14	28	6	27	11	8	14	125	53	80
B	20	139	36	26	3	15	52	3	15	34	6	4	20	15	18	10	50	76
C	14	57	40	69	9	64	90	1	7	7	4	2	14	4	31	2	14	65
D	8	14	4	26	3	38	86	-	-	-	-	1	13	14	15	4	50	86
Totaal	279	4480	1415	32	66	24	65	38	14	27	6	34	12	8	14	141	51	80

Staat 3.5
Groep A

VERPACHTERS VAN BEHUISD EN LOS LAND

Grootte-klassen in ha	Bedrijven, welke los land pachten										Bedrijven, welke behuisd land pachten								
	Aantal bedrijven	Oppervlakte gepacht	Gem. pachtprijs per ha	Gepachte oppervlakte in procenten							Aantal bedrijven	Oppervlakte gepacht	Gem. pachtprijs	Verpachters van de bedrijven					
				Boeren		Particulieren		Kerk c.a. inst.	Groot grond bezit	N.O.P.				Boeren		Particulieren		Kerk c.a. inst.	Groot grond bezit
				in de gemeente	buiten de gem.	in de gemeente	buiten de gem.							in de gemeente	buiten de gem.	in de gemeente	buiten de gem.		
Zand-gebied																			
1-5	71	145	76	8	1	48	20	21	2	-	48	155	87	8	1	22	9	7	1
5-10	136	410	77	12	3	32	24	24	6	-	100	655	83	13	2	55	22	7	1
10-15	53	229	77	14	3	28	24	22	9	-	59	644	77	8	-	29	11	10	1
15-20	33	184	76	13	-	25	37	19	7	-	57	919	76	5	3	32	11	6	-
20-30	18	192	74	7	-	21	25	41	-	6	46	1012	76	7	2	14	14	9	-
>30	8	76	78	8	-	-	38	17	7	31	20	691	78	-	1	2	9	8	-
Totaal	319	1236	76	11	2	28	27	25	5	3	330	4075	78	41	9	154	76	47	3
Veen-gebied																			
1-5	7	26	70	-	-	27	32	41	-	-	1	1	142	-	1	-	-	-	-
5-10	36	138	84	8	1	24	32	27	8	-	24	133	97	3	2	12	4	-	3
10-15	24	137	92	-	2	31	25	13	21	7	19	240	88	1	2	10	6	-	-
15-20	19	188	77	5	1	22	22	35	9	6	19	328	83	3	-	8	7	1	-
20-30	23	185	89	2	5	15	33	10	20	16	50	1158	92	5	5	20	10	-	10
>30	7	95	82	2	4	31	6	-	-	58	23	737	83	-	-	6	6	1	10
Totaal	116	769	84	3	2	24	26	19	12	14	136	2597	86	12	10	56	33	2	23

Noordoostpolder (zand + veen)
Groep A
Staat 3.6

EIGENDOMSBEDRIJVEN NAAR DE BELASTING PER HA CULTUURGROND IN EIGENDOM

Belasting in gld per ha eigendom	Aantal bedrijven in de grootteklassen						Totaal aantal bedrijven
	1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	> 30 ha	
0-400	13	5	3	2	5	-	28
400-800	13	15	12	2	3	1	46
800-1200	10	18	3	2	1	1	34
1200-1400	3	2	-	-	2	1	8
⩾1400	4	5	2	1	-	-	12
Totaal	43	45	20	7	11	3	128

PACHTBEDRIJVEN NAAR DE BELASTING PER HA CULTUURGROND

Belasting per ha cultuurgrond in gld	Aantal bedrijven in de grootteklassen						Totaal aantal bedrijven
	1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	> 30 ha	
0-200	3	4	4	3	7	1	22
200-400	-	9	1	2	4	3	19
400-600	1	6	2	1	1	-	11
600-800	1	-	1	-	2	-	4
⩾800	-	1	1	1	-	-	3
Totaal	5	20	9	7	14	4	59

DE BELASTING VAN DE BEDRIJVEN MET EEN GEMENGDE EXPLOITATIEVORM IN % VAN DE TOELAATBARE BELASTING

Grootteklassen in ha	Aantal bedrijven met een belasting van				Totaal aantal bedrijven
	0-50%	50-75%	75-100%	⩾100%	
	van de toelaatbare belasting				
1-5	15	10	1	1	27
5-10	36	16	1	1	54
10-15	10	6	1	2	19
15-20	10	1	1	-	12
20-30	5	-	1	-	6
> 30	3	-	-	-	3
Totaal	79	33	5	4	121

Weststellingwerf Zandgebied
Groep A
Staat 3.7

HET GEBRUIK VAN HET BOUWLAND

Grootteklassen in ha	Aantal bedrijven	Cultuurgrond in ha	Voedergewassen	Grasland	Bouwland	Granen	Hakvruchten	Overig bouwland	Rogge	Haver	Aardappelen	Voederbieten	Groenvoeder	Kunstweide	Overige gewassen	Nagewassen
			in % van de cultuurgrond			in % van het bouwland										
1-5	200	757	91	87	13	46	41	13	19	27	31	10	4	8	1	41
5-10	287	2057	93	89	11	53	36	11	24	29	28	8	3	6	2	42
10-15	122	1489	94	90	10	52	36	12	24	27	28	8	4	8	1	42
15-20	100	1707	94	92	8	60	32	8	31	28	27	5	2	6	1	40
20-30	70	1652	94	92	8	53	38	9	28	25	28	9	3	5	2	36
>30	30	1120	93	89	11	47	33	20	23	24	26	7	6	14	.	25
Totaal	809	8782	93	90	10	52	36	12	25	27	28	8	4	8	1	38

Groep A
Staat 3.8

DE VEESTAPEL

Veengebied Grootteklassen in ha	Bedrijven gebruik makend van K.I.	Gecontroleerde koeien	Niet t.b.c.-vrij vee		Zandgebied Grootteklassen in ha	Bedrijven gebruik makend van K.I.	Gecontroleerde koeien	niet t.b.c.-vrij vee	
			Reageerders	Twijfelaars				Reageerders	Twijfelaars
	in % van het totaal aantal					in % van het totaal aantal			
	bedrijven	koeien				bedrijven	koeien		
1-5	13	52	-	-	1-5	25	44	0,5	4,3
5-10	24	74	0,4	1,6	5-10	28	43	0,6	4,1
10-15	69	88	0,8	2,0	10-15	28	79	0,5	3,5
15-20	8	79	0,6	2,2	15-20	27	53	0,2	2,9
20-30	14	70	0,3	2,9	20-30	24	66	-	2,4
>30	19	69	-	2,8	>30	13	44	-	3,6
Totaal	17	74	0,4	2,5	Totaal	26	55	0,3	3,4

Groep A
Staat 3.9

HET VOORKOMEN VAN GIERKELDERS

NOORDELIJK ZANDGEBIED (I)

	Wolvega	Sonnega	Oldeholtwolde	Ter Idzard	Oldeholtpa	Nijholtpa	Verspreide huizen Oldeholtpa en Nijholtpa	Totaal zandgebied I	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha
Aantal bedrijven met gierkelders in % van het totaal aantal bedrijven	74	68	69	84	77	73	62	73	45	67	85	93
Inhoud gierkelders per stuks grootvee op de bedrijven met gierkelders	1,5	1,8	1,7	1,9	1,7	1,7	1,5	1,7	1,2	1,8	1,4	2,0

ZUIDELIJK ZANDGEBIED (II)

	De Kneve	Verspreide huizen Meenthe	Zandhuizen	Bockelte	Rijsberkamp	Boyl	Oosterstreek	Noordwolde	Verspreide huizen Noordwolde	Oosterssche en Westersche Veld	Verspreide huizen Steggerda-Vinkega	Vinkega	Steggerda	Peperga	Blesdijke	Verspr.huizen Blesdijkerheide	Totaal Zandgebied II	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha
Aantal bedrijven met gierkelders in % van het totaal aantal bedrijven	56	25	50	40	11	29	55	29	36	29	69	60	75	69	52	70	48	37	44	54	78
Inhoud gierkelders per stuks grootvee op de bedrijven met gierkelders	1,7	1,2	1,3	1,3	1,4	1,6	1,0	1,1	1,7	1,2	1,6	1,1	1,3	1,2	1,5	1,6	1,4	1,4	1,5	1,3	1,4

Groep A
Staat 3.10

PERCENTAGE BEDRIJVEN GEHEEL OF GEDEELTELIJK IN HET BEZIT VAN ONDERSTAANDE WERKTUIGEN

Grootteklassen in ha	Maaimachine			Melkmachine[1]			Giertank of gierbak met sproeier			Hoofbouwwerktuigen		
	Veen	Zand I	Zand II	Veen	Zand I	Zand II	Veen	Zand I	Zand II	Veen	Zand I	Zand II
1-5	13	21	11	-	-	-	13	17	12	12	17	6
5-10	56	54	64	-	-	-	71	58	36	47	71	53
10-15	98	85	100	-	-	-	88	77	53	91	96	88
15-20	95	100	100	8	-	2	97	98	56	92	100	100
20-30	100	100	100	23	16	11	100	97	84	100	100	100
>30	100	100	100	56	47	-	100	100	92	100	100	100
Gemiddeld	86	69	61	14	5	1	88	68	38	82	76	54

1) Het aantal melkmachines is na de enquête op de bedrijven groter dan 20 ha vermoedelijk nog vrij sterk toegenomen.

Groep A
Staat 3.11

ARBEIDSBEHOEFTE, ARBEIDSAANBOD EN ARBEIDSPRESTATIE

Grootteklassen in ha	Aantal bedrijven	Arbeidsbehoefte							Arbeidsaanbod			Arbeidsprestatie
		in standaarduren		in % van het totaal					aantal volwaardige arbeidskrachten			aantal st.uren
		per bedrijf	per ha	voor rundvee	voor varkens	voor kippen	voor paarden	v/d cult.gr.	per klasse	per bedrijf	p/100ha cultuurgr.	p/volw. arb.kr.
Zandgebied												
1-3	24	1443	664	45,1	4,0	25,8	0,9	24,2	23,10	0,96	44,3	1499
3-4	79	1800	516	51,4	5,2	5,7	3,0	34,7	87,77	1,11	31,9	1620
4-5	97	2285	516	48,5	4,9	8,0	4,1	34,5	118,34	1,22	27,6	1873
5-6	65	2721	498	50,7	6,2	4,0	4,5	34,6	82,15	1,26	23,1	2153
6-7	65	3130	489	50,2	5,6	3,4	4,6	36,2	91,98	1,42	22,1	2212
7-8	76	3623	492	51,3	4,8	4,6	4,1	35,1	105,08	1,38	18,8	2620
8-9	39	4088	482	52,2	6,3	3,9	4,1	33,5	62,71	1,61	19,0	2543
9-10	42	4602	490	54,3	5,3	2,1	4,1	34,2	72,79	1,73	18,5	2656
10-12	62	5007	460	51,5	5,5	3,2	3,7	36,1	111,84	1,80	16,6	2776
12-15	60	6214	458	52,4	6,0	2,1	3,8	35,7	129,31	2,16	15,9	2883
15-20	100	7256	425	53,9	4,4	1,5	3,8	36,4	224,82	2,25	13,2	3227
20-25	48	9318	422	55,8	3,1	0,7	3,4	37,0	130,28	2,71	12,3	3433
25-30	22	10682	405	53,1	3,8	1,1	2,9	39,1	67,03	3,05	11,3	3572
30-40	22	13874	401	53,3	3,5	0,7	2,5	40,0	76,51	3,48	10,1	3989
>40	8	16508	368	53,7	2,4	0,4	2,6	40,9	33,11	4,14	9,2	3989
Totaal	809	4870	449	52,6	4,7	2,8	3,6	36,3	1416,82	1,75	16,1	2781
Veengebied												
3-4	3	2083	563	57,6	10,9	0,1	7,2	24,2	2,90	0,97	26,1	2154
4-5	5	2131	452	65,0	3,6	0,2	1,4	29,8	5,90	1,18	25,0	1806
5-6	7	2724	493	65,7	2,1	0,2	4,7	27,3	8,60	1,23	22,2	2217
6-7	17	3125	485	59,4	2,6	6,2	3,4	28,3	23,64	1,39	21,6	2247
7-8	11	3680	501	57,6	6,5	3,0	4,1	28,9	14,72	1,34	18,2	2750
8-9	7	4353	514	60,8	6,9	0,1	3,4	28,8	12,29	1,76	20,7	2479
9-10	13	4418	471	63,5	2,0	0,3	3,7	30,5	20,38	1,57	16,7	2818
10-12	14	5372	497	59,8	5,0	4,6	3,2	27,4	26,74	1,91	17,7	2812
12-15	29	6411	481	61,5	4,9	0,9	3,6	29,1	61,25	2,11	15,9	3035
15-20	38	7395	430	59,2	3,5	0,3	3,5	33,4	82,27	2,17	12,6	3415
20-25	36	9758	438	61,1	3,8	0,3	3,1	31,7	99,61	2,77	12,4	3527
25-30	30	11541	423	61,2	2,8	0,1	3,1	32,8	89,31	2,98	10,9	3877
30-40	18	14167	428	61,1	2,4	0,1	2,6	33,9	59,65	3,31	10,0	4275
>40	9	18781	406	63,4	1,7	0,1	2,5	32,2	34,29	3,81	8,2	4930
Totaal	237	7937	441	61,0	3,4	0,7	3,2	31,7	541,55	2,29	12,7	3474

Staat 6.1

DE WERKLOOSHEID IN DE PERIODE 1936-1939

Weststellingwerf

Maand	Totaal aantal werklozen	waarvan					
		Bouwnijverheid	Hout- riet- bew. enz.	Veenderij	Overige nijverheid	Landbouw	Overige bedr.kl.
Januari 1936	1236	128	196	35	19	834	24
April 1936	1148	125	168	5	17	816	17
Juli 1936	1024	64	133	9	21	718	79
October 1936	1088	78	146	10	23	749	82
Januari 1937	1270	125	140	34	19	882	70
April 1937	930	32	100	5	21	701	76
Juli 1937	770	43	105	6	17	545	54
October 1937	843	61	112	7	16	582	65
Januari 1938	1027	116	103	30	17	685	76
April 1938	724	20	89	3	14	534	64
Juli 1938	627	18	94	5	13	449	48
October 1938	681	29	105	4	11	477	55
Januari 1939	882	72	102	26	15	604	63
April 1939	615	17	91	2	12	449	44
Juli 1939	644	19	75	4	10	497	39
October 1939	500	35	63	6	14	352	30

Staat 6.2

DE WERKLOOSHEID IN DE PERIODE 1947-1951

Weststellingwerf

Maand	Totaal aantal werklozen	waarvan					
		Bouwnijverheid	Hout- riet- bew. enz.	Veenderij	Overige nijverheid	Landbouw	Overige bedr. kl.
September 1947	62	13	-	-	2	36	11
December 1947	214	33	-	4	5	154	18
Maart 1948	180	22	1	1	5	145	6
Juni 1948	93	14	2	1	6	54	16
September 1948	23	2	2	-	6	5	8
December 1948	337	49	25	4	12	216	31
Maart 1949	348	46	36	4	13	213	36
Juni 1949	159	23	38	-	8	65	25
September 1949	101	12	37	1	6	26	19
December 1949	358	40	80	3	18	169	48
Maart 1950	290	34	62	4	9	130	51
Juni 1950	126	19	35	2	6	25	39
September 1950	134	12	34	3	7	35	43
December 1950	356	50	36	6	10	178	76
Maart 1951	267	42	33	5	13	107	67
Juni 1951	133	25	20	3	13	14	58